

Cevâd ALÎ

Cahiliye'den İslam'a İBADET TARİHİ

ANKARA OKULU

Cevâd ALİ

Iraklı tarihçidir. Kâzımiye şehrinde doğmuştur. Bağdat'ta Dârülmualîmine'l-âliyye'den mezun olmuştur (1931). Hamburg Üniversitesi'nde Mehdi konusundaki *Der Mahdi der Zwölfer Schia und seine vier Sabire* adlı teziyle doktorasını tamamlayarak (1939) Bağdat'a dönmüştür. Yükseköğretim kurumlarında tarih hocalığı yapmış, Bağdat Üniversitesi'nde profesörlüğe yükseltülmüştür. Bağdat'ta el-Mecmau'l-İlmîyyü'l-İrâkî'nin kurucu üyeleri arasında yer almuş ve bu müessesenin genel sekreterliğine getirilmiştir (1947). Kurumun yayınladığı dergide ilmi makaleler yazmıştır. ABD'de Harvard Üniversitesi'nde misafir profesör olarak dersler vermiştir (1957-1958). Araştırmalarını daha çok İslam öncesi Arap tarihi üzerinde yoğunlaştırmıştır. 26 Eylül 1987'de Bağdat'ta vefat etmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: 1. *Târihu'l-Arab kable'l-İslâm*. Eser *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm* adıyla genişleterek yeniden yayınlamıştır. 2. *Târihu'l-Arab fî'l-İslâm: es-Sîretü'n-nebeviyye*. 3. *Esnâmü'l-Arab*. 4. *Târihu's-salât fî'l-İslâm*.

Ankara Okulu Yayınları: 181

Orijinal Adı: *Tarihu's-salât fi'l-İslam*

© Ankara Okulu Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.

Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi

Baskı, cilt, kapak baskısı: SAGE Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.

Editör: M. Mahfuz Söylemez

Editör Yrd: Halil Aldemir

Birinci basım: Ocak 2015

ISBN: 978-9944-162-84-5

Ankara Okulu Yayınları

İstanbul Cad. İstanbul Çarş. 48/81 İskitler/Ankara

Tel/faks: (0312) 341 06 90

web: www.ankaraokulu.com

e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi

Cevâd ALÎ

Çeviri

Muammer BAYRAKTUTAR

Ankara Okulu Yayınları

Ankara 2015

İÇİNDEKİLER

Takdim	7
Yazarın Önsözü	9
Araştırmanın Kaynakları.....	11
 Namaz	15
İbadetin Şekli.....	26
Cemâatle Namaz	28
Namaz Vakitleri ve Rekat Sayıları.....	30
İslam'da Namaz	32
Gece Namazı	38
İki Rekâtlı Namazlar	43
İlk Namaz	46
Hazar ve Sefer Namazı	50
Ezân	51
Minâre	55
Taharet/Temizlik ve Abdest	56
Teyemmüm.....	62
Kible.....	64
Mihrab.....	74
Namazda Fatıha Okumak	75
Namazda Konuşmak.....	75
İçkinin Haram Kılınması ve Namaz	77
Cuma Namazı	85
Cuma Hutbesi	89
Bayram Namazları	93
Cenâze Namazı	95
Gıyâbi Cenâze Namazı.....	98
Korku Namazı.....	99
Yağmur Duâsı	102
Ay ve Güneş Tutulması Namazı.....	104
Câmi.....	106
Minber	112

İslam'ın Rükûnları.....	115
Zekât	115
Oruç	118
Hac	120
DİZİN.....	123

TAKDİM

Cevâd Ali, Irak'ın yetiştirdiği önemli âlimlerden biri olup Almanya'da doktora yapmış bir dönem Harward'da da öğretim üyeliği görevinde bulunmuştur. Irak'ın kurduğu en önemli müesseselerden biri olan *Mecme'u'l-İlmiyy'l-Irak*'nin kurucuları arasında yer alan Cevâd Ali, özellikle Cahiliye dönemi tarihçisi olarak tanınmaktadır. Ona bu şöhreti, yakın zamanda siz değerli okuyucularımıza sunmayı tasarladığımız devasa kitabı *el-Mufasssal* sağlamıştır. Cahiliye dönemi Arabının kültür ve medeniyeti ile din anlayışı, düşünce dünyası, akleliş biçimini en güzel ortaya koyan bu çalışma Kur'an'ı anlamamız için ihtiyaç duyduğumuz o zemini bize tanıtmaktadır.

Bilindiği gibi Kur'an'ın indiği dönemde yaşayan Arabın bilgi birikimi, din anlayışı, ufku, zihin dünyası ve bilimsel birikimi deşifre edilemeden Kur'an anlaşılamaz. Bir başka ifade ile gerçekten Kur'an'ı anlamak istiyorsak indiği tarihi, bihakkın bilmemiz gerekir. Bu da ancak cahiliyeye yoğunlaşmakla mümkün olabilir. Cahiliye dönemine bu denli yoğun ilgi duymamın sebebi işte budur. Bu vesileyle merhum Şemsettin Günaltay hocanın eserlerini yayınladım ve yine bu nedenden dolayı Cevâd Ali'nin çalışmalarını neşretmeye karar verdim. Elinizdeki çalışma bu projenin ilk eseridir. Cevâd Ali'nin değişik dergilerde, çoğunlukla namaza ilişkin olarak yayınlanan ve yine bizzat kendisi tarafından gözden geçirilerek bir kitap haline getirilen bu çalışma önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Onun tarafından *Tarîhu's-Salât fi'l-İslam: İslam'da Namaz Tarihi* adı konan bu çalışma, okuduğunuzda görece-

ğiniz gibi sadece namazdan bahsetmemekte; İslam'ın beş şartı olarak tesmiye edilen ibadet esasımızın tamamına değinmektedir. Bu vesileyle biz eserin adının "Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi" şeklinde olmasını daha doğru bulduk ve bu isimle yayınladık.

Eser incelediğinde görüleceği gibi makalelerden oluştuğu için zaman zaman kopukluklar, kimi zaman da tekrarları içermektedir. Orijinale sadâkat açısından bunlara dokunmadık. Köşeli parantezler içindeki ifadeler yazarın kastının anlaşılması için tarafımızdan konulmuştur. Kitabın içinde yer alan dip notlar yazara aittir. Tarafımızdan konanlar ise [M. M. Söylemez] şeklinde ifade edilmiştir.

Bu vesileyle gerek kitabı çeviren kıymetli dostumuz Muammer Bayraktutar beyefendiye gerekse çeviriyi gözden geçiren Halil Aldemir beyefendiye gerekse de yayınlanmasını üstlenen değerli kardeşim Lütfi Sever'e teşekkür ederken Cevâd Ali'nin diğer bir çalışmasında görüşmek üzere diyorum.

Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
2014 İstanbul

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Bir Müslümana, “Namaz veya ibadet nasıl farz kılındı?” diye sorulsa, genellikle bu sorunun cevabı “Bilmiyorum, Allah onu bize farz kıldı, o kadar.” şeklinde olur. Bu soru bir Yahudi veya Hristiyan sorulsa, onun cevabı da benzer şekilde olur. Genellikle insan herhangi bir araştırma ve sorma ihtiyacı duymaksızın birtakım âyin ve ritüellerde bulunur. Gerçekte o, atalarını birtakım ibadet ve ritüelleri yerine getirirken görmüş, onların ibadet ve ritüeli gibi kendisi de ibadet ve ritüelde bulunmuş, sonuçta bunları atalarından almış ve öğrenmiştir.

Bu çalışmada İslam’ın temel rükünlarından olan namaz ibadetinin menşei hakkında okuyucunun bilgi sahibi olması amacıyla, namazın ne zaman farz kılındığı ve nasıl geliştiğini açıklayarak İslam’da namazın tarihine ilişkin bir araştırma sunmaya çalıştım. Bu arada gücüm ölçüsünde, namaz ibadetini, okuyucunun Yahudilik ve Hristiyanlıkta mevcut, benzer ibadet ve ritüeller hakkında da bilgi sahibi olması için, söz konusu iki dinin ibadetlerini karşılaştırmaya çalıştım.

Bu araştırmanın aslı 1945 yılında Mısır’da yayınlanan *er-Risâle* dergisinde yazdığım makâlelerin toplamından ibârettir. Bunları yeniden gözden geçirdiğimde, bu şekilde kitap olarak neşredilmesi için uygun olmadığını gördüm. Bunları yeniden düzenledim. Neticede namazla ilgili az sayıda bilgi içerdiğine şahit oldum. Bunun üzerine eksik olanlarını tamamladım ki bunlar yayınlanandan daha fazla idi. Sonra bunları biraraya getirerek bu araştırmayı meydana getirdim.

Araştırmayı değerli hocam, Kahire Arap Dili Akademisi ve Şam Arap Bilim Akademisi üyesi Muhammed Behcet el-Eserî'ye arzettim. Âdeti olduğu üzere araştırmanın müsveddelerini okuyarak ve değerli görüşlerini bildirerek bana lütufta bulundu. Kendisine minnettârım.

Bütün arzum bu araştırmada muvaffak olmak ve İslam'da namazın tarihi üzerine okuyucuya fayda verecek bilgiler sunabilmektir. Eğer bu hususta muvaffak olduy-sam, bu umduğum en büyük nimettir. Şayet bu husus-ta muvaffak olamadıysam, ben henüz bir ilim talibiyim ve sunduklarım da bilgi ve gayretimın ulaştıkları kadardır. İlim ehline düşen bana hatalarımı göstermeleridir.

Dr. Cevâd Ali

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

İslam'da namazla ilgili araştırmamızın temel kaynağı, doğal olarak Kur'an-ı Kerim'dir. Namaz hususunda Kur'an'da ifade edilen, onun Müslümanlarca yerine getirilmesi gerekli farz bir ibadet olduğudur. Dolayısıyla araştırmacı, namazın gelişim tarihini araştırırken Kur'an'a başvurmaktan geri duramaz.

Kur'an-ı Kerim, âyetleri toptan değil peyderpey indirilmiş bir kitaptır ve namaz da onda emredilmiştir. Ancak Kur'an'da yer alan emirler, çoğu defa açıklama ve detay içermez. Bu sebeple hadis, tefsir, esbâb-ı nüzul, siyer ve tarih kitaplarından yararlanmayı gerektirir.

İlimleri tedvin eden âlimler yazdıkları metinleri, kendilerinden önceki âlimlerden şifâhî olarak ve duyarak öğrendikleri haberlerden ve rivâyetlerden oluşturmuşlardır. Zira önceki âlimlerden bunları yazan ya da kaydeden oldukça azdı. Tedvin dönemi başlayınca, haberlerin yazılarak korunması yaygınlaştı ve böylece rivâyetler ya da haberler toplanıp tedvin edildi. Rivâyet ve haberleri tedvin eden âlim, ravînin rivâyetinin doğruluğuna güvenmesi sebebiyle, rivâyetler o haberi rivâyet eden ravînin uhdesine yazıldı. Bu arada âlimler ravîlerin doğruluğundan emin olmak için, cerh ve ta'dil hususunda büyük bir gayret gösterdiler. Ancak onlar, bızatîhi rivâyet ve haberlerin tenkidinde, esas olan da bu olduğu halde, rivâyetin içeriği ve metni hususunda, aynı düzeyde emek sarf etmediler. Dolayısıyla bugün, senedi bulunan çok sayıda rivâyetle karşı karşıyayız. Bazen bu rivâyetler, tek bir kişiye yönelebiliyor. Ancak araştırdığımızda, onların bir kısmının diğer bir kısmıyla

çeliştiğini görmekteyiz. Örneğin bir zamanlar söylediği bir sözü rivâyet edilen kimsenin, daha sonra önceki sözü veya sözleriyle çelişen bir başka sözünün kendisinden nakledildiği görülmektedir [Peki bunlardan hangisi doğrudur]. Görüldüğü gibi gerçekten oldukça çetrefilli bir sorunla karşı karşıya bulunmaktayız. [Bu sorunu çözmenin tek çaresi] haberin metnini/içeriğini tetkik ve tenkitten geçirmektir.

Bu duruma örnek olarak beş vakit namazın ve abdestin farz kılınma zamanını verebiliriz. Örneğin bir yerde ravinin namaz ve abdestin Peygamber (sas)'e vahyin inmesiyle, diğer bir ifadeyle, daha peygamberliğin ilk gününde farz kılındığını rivâyet ettiğine tanık oluyoruz. Ancak bir müddet sonra söylediğini unutmuş gibi bundan döndüğünü görürüz. Bu defa, beş vakit namaz ile abdestin İsrâ gecesinde farz kılındığını söyler. Nitekim bu konudaki bir rivâyete göre, "Peygamber (sas) kendisine uğradığında Musâ (as) ona: "Ümmetine ne farz kılındı?" diye sorar, Peygamber (sas) de: "Elli vakit namaz." cevabını verince, Musâ (as) ona: "Rabbine dön ve Ondan ümmetine bunu hafifletmesini talep et. Zira ümmetin en zayıf ve ömrü en kısa olan ümmettir." diyerek kendisinin İsrâiloğulları ile yaşadıklarını anlatır. Bunun üzerine Peygamber (sas) geri döner ve namaz on vakit indirilir. O (sas), Musa (as)'ya tekrar uğrar. O da: "Rabbine dön ve hafifletmesini dile." der. Namaz beş vakit oluncaya kadar bu böyle devam eder. Musâ (as) tekrar: "Rabbine dön ve hafifletmesini dile." deyince Peygamber (sas): "[Rabbimden utanırım] Artık geri dönemem..." cevabını verir."¹ Rivâyete göre beş vakit namaz işte bu şekilde farz kılınır.

Yine Cuma namazını veya korku namazını veyahut da bu araştırmamızın konularından hangisini ele almak istersen al, kendini birbirini nakzeden veya birbiriyle çelişen

1 Taberî, *Târihu't-Taberî*, II, 309.

birçok rivâyetle karşı karşıya bulursun. Bize göre bunun sebebi ravîlerin, rivâyet ettikleri haberin metnine bakmaksızın, senedlerine mutlak manada güvenmeleri; müşâfehe ve ezbere itimad etmeleridir.

Diğer bir sebep ise ezbere dayalı rivâyette bulunan ravîlerin, her ne kadar haberin içeriğini ve özünü iyice ezberleseler de, rivâyetin ayrıntılarını ve detaylarını zihinlerinde tutmaya güç yetirememeleridir. Özellikle tarih, yani gün, ay ve yıllarla ilgili ayrıntı ve detayları ezberleyip zihinlerinde tutamamışlardır. Rivâyetler arasında gördüğümüz farklılık ve çelişkilerin nedeni işte budur. Bazen de bunlar çokça ihmal edilir. Sonuçta bazen, bir rivâyette bir tarihi; diğer bir haberde ise bir başka tarihi görürüz. Bütün bunlar insandaki doğal âfetten yani “unutma illetinden” kaynaklanır. İnsan unuttur ve olayın meydana geldiği zaman diliminden uzaklaştıkça unutması daha da artar. Hz. Peygamber (sas)’ın zamanında yazıyla tedvin ve tescil yaygın değildi. Bu yüzden, haberlere hatâların ârız olmasında unutma âfeti kendisine geniş bir alan buldu.

İşte çeşitli rivâyetlerden hareketle ortaya koyduğum bu araştırmadan namazın Medîne’de tamamlandığı ve son şeklini orada aldığı sonucuna ulaşmış olacaksın. Mekke’deki durum, bu namazların indirilmesine uygun olmadığından, zaman ve şartların değişmesi ve İslam’ın yayılmasına bağlı olarak Medîne’de namazlar ortaya çıktı. Böylece Müslümanların alenen ve açıktan ibadet etmeleri mümkün hale geldi.

NAMAZ

İslam mezheplerinin tamamı, günlük beş vakit namazın farziyeti, hatta rekât sayıları üzerinde icmâ etmiştir. Buna göre, sabah namazının farzı iki, öğle, ikindi ve yatsı namazının farzları dört, akşam namazının farzı ise üç rekâttır.

Yine İslam mezhepleri geçmişte ve günümüzde namazın asıl şekli ve keyfiyeti üzerinde ihtilâf etmemişlerdir. Sadece namazın genel vaziyeti ile ilgisi olmayan, az sayıdaki fer'i meselede ihtilâf etmişlerdir. Rükû ve secdelerin yapılış şekli hepsinde aynıdır. Namazların rekâtları sâbit olup, mezhepten mezhebe göre değişmemektedir. Kibleye yönelmek bütün Müslümanlara göre farz olup, aralarında bir ihtilâf söz konusu değildir. Bunların dışında, açıktan ve gizli (cehrî-hafî) okuma, namazda elleri yana salma veya göbeğin üstüne veya altına bağlama, kunut duasını okumanın câiz olup olmaması, teşehhüdde şehâdet parmağını kaldırıp kaldırmama, selâm verirken başı sağ ve sol tarafa çevirip çevirmeme, namazda okunması gereken en az âyetin miktarı vb. gibi konularda ihtilâf vardır. Ancak bütün bunlar, belirttiğimiz gibi, namazın temel vafına ve şekline etki etmez. Öyle ki Müslüman olmayan bir kimse-nin, bu cüz'i durumları farkedip ayırması oldukça zordur.

İbadet insanın yaratıcısı ile ilişkisinin bir tezâhürüdür ve ister tek başına, ister cemâatle olsun, yerine getirilmesi gerekli dinî bir vecîbedir. İbadet aynı zamanda, Allah'a niyâz, yalvarış, ilâhî rahmete şükür olmasının yanı sıra, insanın ihtiyaç hissettiği şeyleri talep etmesini de ifade eder.¹ Şu halde ibadette iki temel unsur vardır: Birincisi,

1 Kâmûsu'l-Kitâbî'l-Mukaddes, II, 12; Hastings, *Dictionary of the Bible*, s. 744.

Allah tarafından verilen nimetlere şükretme, O'na hamd ve senâda bulunma, O'nun yüceliğine ve yaratıcılığındaki eşsizliğe saygıdır; ikincisi ise [el açıp kendisinden] talepte bulunan her bir bireyin talebini yerine getirmeye yegane muktedir Kahhâr olan Allah'tan talepte bulunmadır. Bu arada bir ibadet olarak namaz her ne kadar, her dine göre kılınış şekilleri farklı da olsa, bütün dinlerde mevcut olan ibadetlerden biridir.²

[Namaz için kullanılan] “salât” kavramı sözlükte, duâ, rahmet ve istiğfar anlamına gelmektedir. İslam dini bu sözcüğü rükû, secde ve belirli hareketler ile sâbit kurallara sahip, bilinen bir farîza için kullanmaktadır. Bu kurallar, namaz kılanın iradesine, arzusuna ve eğilimine, özellikle de bu, farz bir namaz ise onun istediği vakte göre de değişmez.³ Namaz kılanın namaz kılarken, dinde varit olanlara ve sonrakilerin öncekilerden öğrendiklerine dayanması; bu arada Kur'an ve sünnet naslarından belirli ifadeleri sözlü olarak okuması gerekir.

“الصلاة” kelimesi, köken itibariyle Ârâmîce olup “ص ل ا - صلا” fiilinden türemiştir. Rükûda bulunmak, boyun eğmek manalarına gelmektedir. Kelime zamanla bilinen dinî anlamında, namaz ibadetini ifade etmede kullanılmıştır. Bu kelimeyi daha sonra Yahudiler kullanmış ve Ârâmîce olan lafız böylece İbrânîce bir kelime haline gelmiştir. İslam'dan önce de Ehl-i Kitâb yoluyla Arapçaya girmiştir. Yahudiler bu kelimeyi, Tevrât devrinin son zamanlarında “صلوته” (salûteh) şeklinde kullanmışlardır. Nihayet, özel dinî anlama sahip bilinen bir kelime haline gelmiştir. Lügat kitaplarında “salavâtul-yehûd: kenâisuhum” şeklinde yer almaktadır ve Yahudilerin havraları demektir. Kur'an'da: “Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi

2 İsfahânî, Râgıb, *el-Mufredât fi garibi'l-Kur'ân*, s. 287.

3 İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, Dâru Sâdır, XIV, 474 vd.

olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi.”⁴ âyetinde صَلَوَاتُ şeklinde yer almaktadır. İbn Abbâs'a göre صَلَوَاتُ (salavât), Yahudilerin ibadet mekânları, yani havraları demektir. İbrânice aslı “salûteh”tir.⁵

Bazı oryantalistler, “صلاة” ve “زكاة” kelimelerinin, günümüzde yazıldığı şekliyle imla edilmediğini iddiâ etmişlerdir. Bunlara göre, [söz konusu bu kavram] İslam'ın ilk dönemlerinde “صلوة” ve “زکوة” şeklinde, elif yerine “vav” harfi ile yazılmıştır. Bunu da kelimenin orijinal haline, yani Arâmice ize dayandırmışlardır.⁶ Zira الصلاة kelimesi Ârâmicede “صلوتو” “Slouto”, “صلوته”, “صالوتو” şeklinde, “الزكاة” kelimesi de “زاکوت” şeklinde yazılmaktaydı.⁷ Kelimenin aslı, “زکی” “زکی”den türemiş olup temizleme anlamına gelmektedir.⁸

Yine bazı oryantalistler, “الصلاة” kelimesinin İslamiyetten önce bilinmediğini iddiâ etmişlerdir. Onlara göre kelime, bilinen farz namazları ifade etmek üzere, Kur'an-ı Kerim kanalıyla Arapçaya girmiştir.⁹ Bu ise ispata muhtaç bir görüştür. Çünkü hiç birimiz cahiliye dönemi Araplarının dil, ıstılah ve inançlarını, bütün yönleriyle kuşatan bir durumda değiliz ki böyle bir görüş ileri sürelim. Umulur ki günler gelecekte bir gün bize cahiliye dönemi Araplarının yazdıkları metinleri ortaya kor da, bu hususlardaki ihtilâfları sona erdirir.

4 el-Hacc, 211, 40.

5 İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XIV, 466; *el-Kâmûs*, IV, 353; İsfehâni, *el-Müfredât*, s. 287. Noldeke, *Geschl. des Qorans*, I, 255; Frankel, *De Vocabulis In antiquis Arabum Cannitibus et in Corano Peregrinis*, s. 21; C. Rabin, *Ancient West-Arabian*, s. 105.

6 Noldeke, *Geschichte des Qorans*, I, 255; A Brockelman, *Arabische grammatik*, s. 7; C. Rabin, *Ancient West-Arabian*, s. 105, *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 491.

7 *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 654.

8 Yesû'i, Ebû Rafâil Nahle, *Garâibu'l-lugati'l-Arabiyye*, s. 184.

9 *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 491.

Bunu iddia edenler bu iddialarıyla, İslami anlamda veya Yahudilik ve Hristiyanlıktaki mevcut şekliyle “salat”ın putperest cahiliye dönemi Araplarında bulunmadığını kastediyorlarsa, bu hiç kimsenin itiraz edemeyeceği yerinde ve doğru bir görüş olmuş olur. Zira bilinen anlamıyla namaz, yani İslami namaz, İslam ile birlikte vahyedilen ve emredilen bir ibadettir. Bu yüzden, bu namaz cahiliyede mevcut olan bir ibadet değildir ve bu onlar tarafından da bilinmiyordu. Yahudi ve Hristiyanların ibadetlerine gelince, onların ibadetleri de putlara tapan cahiliye dönemi insanları tarafından bilinmiyordu. Zira cahiliye Arabı Yahudi veya Hristiyan değildi. Bu bakımdan, bu iki dini grup ile ilişkisi ve irtibatı bulunanların dışındakiler, Yahudi ve Hristiyanların ibadetlerini bilmiyorlardı. Bunun delili ise, bazı cahiliye şâirlerinin şiirlerinde Yahudi ve Hristiyanların ibadetinden bahseden; onların rükû, secde ve tesbîhlerine benzeyen ritüellerine işaret eden tümceleridir.¹⁰

Araplardan Yahudi ve Hristiyan olanlara gelince, onların mabetlerinde icra ettikleri dini ayinleri veya ibadetleri vardı. [Bir başka ifadeyle] kendilerine özgü yöntemleriyle ibadet ve ritüeller icra etmekteydiler.

Putperest Araplara gelince, onların nasıl ibadet ettikleri hususunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Zira onların, ibadetlerinden bahseden yazılı herhangi bir belge bize ulaşmamıştır. Ancak bize böyle bir belgenin ulaşmamış olması, onlarda dinî ritüellerin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Zira belirli mevsimlerde hacca giden, sabit ve yerleşmiş dinî şâirları bulunan, ilâhlarına duâ ve niyaz eden bir kavmin, dinî ritüellerden habersiz olmaları mümkün değildir. Çünkü dinî ritüeller ilkel dinlerde dahi bilinmektedir ve bütün dinlerde bulunmaktadır. Fakat biz, doğal olarak onların dinî ritüellerinin tek bir ritüelden ibâret

olduğunu, Yahudi ve Hristiyanların ritüellerine benzediğini düşünmüyoruz. Zira ibadet [dediğimiz olgu]; din, kavım ve kabilelerin farklılığına göre çeşitlilik arz eder. Kezâ şekli ve yapılışı da bu farklılığa bağlı olarak değişiklik gösterir. Ancak bu farklılığa rağmen, daha önce bahsettiğimiz ibadet ve ritüellerde olduğu gibi, bu da bir âyin ve ritüeldir. Çünkü ibadet ve ritüel düşüncesi, gerçekte tek olup, bunu ifade etme biçiminde birbirinden farklılık göstermektedir. Aksi halde, bütün dinler tek bir din olurdu.

Kur'an-ı Kerim'de Mekkelilerde dinî ritüellerin bulunduğu ilişkin işaretler bulunmaktadır. Nitekim Kur'an bunu, *"Onların Beyt'in (Kâbe'nin) yanında ibadetleri/ritüelleri, ıslık çalmak ve el çırpıktan başka bir şey değildir."*¹¹ şeklinde ifade etmektedir. Müfessirlerin belirttiğine göre, Kureyşliler Kâbe'yi çıplak tavaf ediyor, ıslık çalıyor ve el çırpıyorlardı.¹² Âyet-i kerîmedeki *صَلَاتُهُمْ* ifadesinin anlamı, onların ibadetleri/ritüelleri demektir. Yani onlar, ibadet, duâ ve tesbîh yerine, ıslık çalıyorlar ve el çırpıyorlardı. Bununla onlarda herhangi bir ibadet ve ritüelin bulunmadığının kastedildiği ifade edilmiştir. Onların yaptıkları oyun ve eğlence türünden başka bir şey değildir.¹³

11 el-Enfâl, 8/35.

12 İslam öncesi dönemde Araplar, Ahmesi ve Hill olmak üzere iki toplumsal katmana ayrılıyorlardı. Ahmesîler Mekkeliler ile onların akrabaları olan Kinane vb. kabileler iken, Hill ise genelde Harem'in dışında yaşayan sair Arap kabilelerin tamamını ifade ediyordu. Ahmesîler seçkin bir kitle oldukları için Arafat'ta vakfeye durmaz, kendi evinde veya Kâbe'ye yakın bir yerde vakfeye durur; Beytu'llahı tavaf ettiğinde kendi elbiseleri ile tavaf ederlerdi. Hill'e mensup olanlar Harem'e, içinde sürekli günah işledikleri kendi elbiseleriyle giremezlerdi. Ya nezih olan bir Ahmesî'nin elbisesini alır onunla tavaf eder veya yeni bir elbise satın alır onunla ibadet eder ya da uryan yani çıplak olarak tavaf ederdi. Kendi elbisesiyle tavaf etmişse bunu bir daha giyemez; üzerinden çıkarıp atması gerekirdi. Bu elbiseye de "lakıt" denilirdi. Bunların, tavaf esnasında tanrıları olan ve "garanık" yani kuğu kuşları olarak tesmiye ettikleri Lat, Menat ve Uzza adına telbiye getirdikleri için aynen bu kuşlar gibi ritmik ve müzikal sesler çıkardıkları, onların kanat çırpmasını temsilen de el çıptıkları anlaşılmaktadır. (M. M. Söylemez).

13 Tabersî, *Tefsîru't-Tabersî, Mecmau'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, IV, 540 vd.; İbn Kesir, *Tefsîru İbn Kesir*, II, 306.

Bu hususta şöyle de denilmiştir: Onların, “kendilerini kötülükten alıkoyduğunu iddia ettikleri dinî ritüelleri” sadece ıslık çalma ve el çırpma ibadeti idi. Bu ise Allah'ın hoşlanmadığı [hatta] sevmediği [ve dahi] onlara farz kılmadığı; [dahası] emretmediği bir ibadet türüdür.¹⁴ Bu konuda bir diğer yorum da şöyledir: Allah onların bu durumunu zikrederek şöyle demek istemiştir: Mescid-i Haram'da Allah için namaz kılıp O'na ibadet edenleri oradan alıkoymuşken ve onlar Allah'ın dostları da değilken Allah bu müşriklere niçin azap etmesin? Oysa onlara (müşriklere) göre Mescid-i Haram'ın koruyucuları insanları Mescid-i Haram'dan alıkoyanlardır. O müşrikler Mescid-i Haram'da namaz da kılmazlar. Onların Kâbe nezdinde duâ ve ibadetleri ıslık çalmak ve el çırpırmaktan ibarettir.¹⁵

Bazı raviler yukarıdaki âyetin nüzul sebebi olarak şunu aktarmaktadır: “Kureyş kabilesi, Rasûlullâh (sas)'ın Kâbe'yi tavaf etmesine veya Kâbe'de namaz kılmasına karşı çıkıyor, ıslık çalıp el çırparak kendisiyle alay ediyorlardı. Bunun üzerine bahsi geçen kimseler hakkında söz konusu âyet nazil oldu.” Rivâyete göre; “Rasûlullâh (sas) Mescid-i Haram'da namaz kılarken, Benî Abduddâroğullarından iki kişi kalkmış onun sağına ve soluna geçerek ıslık çalıp el çırpmış, namazlarını ifsat etmeye çalışmışlardır. Neticede Allah böyle davrananların tamamını Bedir'de yok etmiştir.”¹⁶

Bir diğer rivâyete göre ise; “Mekke müşrikleri, Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ediyorlar, parmaklarını birbirine geçirmek suretiyle orada ıslık çalıp el çırpıyorlardı. Bu şekilde ıslık çalma ve el çırpma, onlar için bir ibadet veya ritüeldi. Bu bakımdan bu iki ameliyeyi, inançları gereği, ibadet ve duânın yerine koymuşlardı. Dolayısıyla bu [âyet-i ke-

14 Taberî, *Tefsîru't-Taberî, Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, IX, 157 vd.

15 Taberî, *Tefsîr*, IX, 157.

16 Taberî, *Tefsîr*, IX, 158; Tabersî, *Tefsîr*, IV, 540.

rime] ıslık çalma ve el çırpma şeklinde ibadette bulunan her bireyin söz konusu ibadetlerinin bir [kıymeti harbiyesinin] bulunmadığının kanıtını taşımaktadır."¹⁷ Atiyye, İbn Ömer'in şöyle dediğini rivâyet etmektedir: "Onlar Kâbe'yi tavaf ediyor, ellerini çırpıyor ve ıslık çalıyorlardı. [Bunu rivâyet eden] İbn Ömer eliyle, nasıl el çırtıklarını ve ıslık çaldıklarını da göstermektedir. Ayrıca yanaklarını da yere koyuyorlardı. Bunun üzerine bu âyet indi."¹⁸ Şu halde onların ibadetleri, birtakım hareketlerden oluşan, kendilerine özgü bir ritüel biçimidir. İbn Ömer'in rivâyetine göre onların bu ritüellerinde secde de yer alıyordu.

Âyetin Abduddâroğullarından mezkûr şahıslar hakkında nâzil olduğu [iddiasına] gelince: Bu iddia âyetin lafızıyla örtüşmemektedir. Zira âyet صَلَاتُهُمْ ifadesi ile Hz. Peygamber (sas)'in namazına değil, müşriklerin ibadet ve ritüellerine işaret etmektedir. Âyette geçen هُمْ zamiri çoğul olup Kureyş Kabilesi'ne racidir. [Sonra Abduddâroğullarından olduğu ifade edilen] kişilere gelince, onlar namaz kılmıyorlar, aksine [namaz kılan] Hz. Peygamber (sas)'in namazıyla alay ediyorlardı. [Bununla birlikte] bu rivâyetin tefsir kitaplarında çok fazla tariki varit olmamıştır.

[Oysaki] kaynaklarda, Kureyş'in ıslık çalıp, el çırparak ibadet ettiklerinden bahseden rivâyetler daha çoktur. Bir diğer ifadeyle bu [âyette geçen صَلَاتُهُمْ kavramı], ıslık çalma ve el çırpma şeklinde bir ritüelden başka bir şey değildir. Bu ikisi de bir tür oyun ve eğlencedir. Bu sebeple [âyetin], bahsedilen kişilerin Hz. Peygamber (sas)'in namazını alay konusu ettikleri ve hafife aldıkları şeklindeki yorumu, âyetin zâhirine [hatta] anlamına uygun isabetli bir yorum değildir. Bu durumda geriye sadece âyetin zâhirini almak ve صَلَاتُهُمْ ifadesini] Kureyş Kabilesi'nin İslam'dan önce

17 Neysâbüri, *Tefsîru'n-Neysabûri hâşiyetu alâ tefsîrî't-Taberî*, IX, 157.

18 Vâhîdî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 176.

ibadet ve ritüellerinin bulunduğu şeklinde tefsiri sadesinde mervi olan rivâyetler kalmaktadır. Bununla birlikte Kureyş'in bu ibadet ve ritüeli, saygı, edeb ve hürmet içeren bir ibadet ve ritüel değildi. Sadece ıslık çalma, el çırpma şeklinde bir tür oyun ve eğlenceden ibâretti. Zira ıslık ve el çırpma, bir insanın yaratıcısının değerini takdir etmesini ifade etmeye uygun değildir. Kaldı ki böyle bir ibadet ve ritüel, edeb, saygı ve vakardan uzak olduğundan, ibadet ve namaz olarak isimlendirilmeye layık da değildir. [Dahası] Kureyş'in ibadet ve ritüelinin, âdetâ oyun, eğlence ve manasız bir şey olarak ortaya çıkan bir ritüel olmasında şaşılacak bir durum da yoktur. Nitekim birçok din, dinî ritüellerini şarkı, müzik ve dans şeklinde yerine getirmektedir. Zira onlar [bendelerin] bu kabil sevinçlerinin, ilâhlarının kalplerine gireceğine ve onları razı edeceğine inanıyorlardı. Bu yüzden, ritüellerinin bu şekilde yerine getirilmesi gerekiyordu. Halen bazı dinlerin bir tür dinî ritüel ve ilâhlarına yaklaşma vesilesi olmak üzere dinî dansa itimat ettiklerine şahit olmaktayız. Şu halde Kureyş'in yaptığı da buna benzer bir ritüelden ibâettir.

Bu arada cahiliye dönemi insanları tarafından dinî ritüellerin bilindiğine dair haberler de varit olmuştur. Nitekim cenâzenin kabri başında durarak onun faziletlerini ve yaptıklarını zikretmek ve üzüntülerini göstermek suretiyle cenâzeye karşı dinî ameliyede bulunuyorlardı. Yapılan bu şeye de "الصلاة" (duâ/ritüel) adını veriyorlardı. Bu ve bunun benzeri olanlar, İslam'ın "cahiliye davası" olarak nitelendirdiği âdet ve ritüellerdir.¹⁹ Şu halde her ne kadar cenâzeye karşı yapılan bu hareket, İslam'daki cenâze namazından farklı olsa da, Kureyş Kabilesi'nin ölünün kabri başında yerine getirdikleri dinî ritüel çeşitlerinden biridir. Kim bilir? belki de onların, bize haber ve rivâyetleri ulaşmamış daha başka ritüelleri de vardı.

19 Kastalâni, *İrşâdu's-sâri li-şerhi sahihi'l-Buhârî*, II, 406.

Bu duruma siyer âlimlerinin rivâyet ettiği Hz. Peygamber (sas)'in namazına ilişkin bir haberi ilave edebilirim. Onlar Hz. Peygamber (sas)'in gündüzün başında Kâbe'ye giderek "kuşluk namazı" kıldığını zikretmektedirler. Bu ise Kureyş'in yadırgamadığı bir ibadet idi. İleriki zamanlarda Hz. Peygamber namaz kıldığında, Hz. Ali ile Zeyd [b. Hârise] de etrafı gözetliyorlardı.²⁰ Bu haber, her ne kadar cahiliye döneminde kuşluk ibadetinin varlığına ilişkin bir nas olmasa da, yine de Kureyş'in kuşluk ibadetini bildiğine işaret etmektedir. Bu yüzden bu ibadeti garipsemişler, bu namazı kılarken Peygamber (sas)'i kendi haline bırakmışlardır. Ben bununla Kureyş'in bu ibadeti bildiğini söylüyorum, bu ibadeti yaptıklarını ileri sürmüyorum. Zira bu hususta acele ederek, açıklığa kavuşturulması gereken muğlak bir habere dayanarak kesin bir hüküm vermek istemiyorum.²¹

20 Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, I, 17; Belâzûrî, *Ensâbu'l-eşrâf*, I, 113.

21 Cevad Ali'nin Hz. Peygamber'in âyet nazıl olmadan önce Kuşluk namazını kılmasını Cahiliye döneminde bu ibadetin varlığına bir işaret olarak saysa da Siyer ve hadis kitapları ile İmam Şâfiî bunu Kur'an dışında bir vahye bağlamaktadır. Onların verdiği bilgiye göre Hz. Peygamber vahy aldığı ilk gün aynı zamanda namaz emrini almıştır. Vahiy alır almaz, korkarak, telaş içerisinde Hıra dağından inmiş, dağın eteklerine vasil olduğunda karşısına Cebrail çıkmıştır. Cebrail ona "Ey Muhammed nasıl yapıyorsam sen de öyle yap!" demiş ve ayağını yere vurarak oradan çıkan su ile abdest alarak iki rekât namaz kılmıştır. Peygamberimiz de aynen onun yaptığını tekrar ederek namazı öğrenmiştir. Daha sonra da namazın nasıl kılınacağını kendisine iman eden kutlu eşi Hz. Hatice'ye öğretmiştir. Hatta onunla birlikte cemaat şeklinde namaz kılmaya da başlamışlardır. Geçim sıkıntısı çeken amcası Ebu Talib'e destek olarak yanlarına aldıkları ve kendileriyle birlikte yaşayan Hz. Ali, birinde onları namaz kılarken görmüş ve ne yaptıklarını sormuştur. Hz. Peygamber de "Allah'ın elçisi olarak görevlendirildiğini" söyleyerek onu İslam'a davet etmiştir. Son derece meşhur olan bu rivâyet Hz. Ali'nin namazı bilmediğini göstermektedir. Eğer gerçekten Cahiliye Arab'ı namazı bilmiş olsaydı, Mekke'nin en dindar ailelerinden birine mensup olan Hz. Ali'nin bunu bilmesi icap etmez miydi? İsterseniz bir de şu meşhur rivâyete bakalım: Hz. Peygamber Harem'de namaz kıldığında, Hz. Abbas'ın evinde misafir olan Afif onu görmüş, Hz. Abbas'a ne yaptığını sormuştur. Hz. Abbas, utana sıkıla Hz. Peygamber ile arkasında bulunan Hz. Ali'nin yeğenleri olduğunu, en kadaki Hz. Hatice'nin ise yeğenin eşi olduğunu, bunların bir dine mensup olduklarını söylemiş ve "Allah'a yemin ederim ki bunlar dışında bu

İslam'da namazın manalarından biri olan duâ, Allah katında bulunan iyilikleri isteyerek ve dileyerek Allah'a niyazda bulunmaktır. Bu ise İbrânicede duâ ve yakarış anlamına gelen "تحنونيم" "tahnûnîm" kelimesine tekâbül etmektedir. Rukû ve secdeleri bulunan ibadete gelince, bu ise eski İbrânicede bulunan "تفيلة" "tefila" ve "تفلوت" "teflût" kelimesine tekâbül eder. Bununla "صلاة و صلوات" kastedilir. Bu ise Yahudilikte ibadetin, Tevrât'ın son dönemlerinde Ârâmicedeki "صلوته" "salûteh" kelimesiyle tahsis edilmesinden öncedir.²²

Dinler tarihi bilginleri, barbarlar da dâhil olmak üzere, eski toplumların "ibadet" adını vermemizin uygun olacağı dinî vecibeleri yerine getirdiklerini belirtmektedirler.²³ Yine bu çerçevede, arkeologlar ve araştırmacılar Âsurluların ve Babillilerin ibadetlerinde okudukları bazı eski metin ve belgeleri tespit etmişlerdir.²⁴ Eski dinler, kişi ne zaman ibadetini/ritüelini güzelce icrâ eder, yazılı veya ezber olarak okunması gereken metinleri okur, bütûn rûkûnlarını yerine getirir ve ibadetinde ilâhlara, belirli uygun isimleriyle niyazda bulunursa, ilâhlarının onların isteğini mutlaka yerine getireceğine, isteklerine kesin olarak cevap verme zorunda kalacaklarına inanıyorlardı.²⁵ Şu halde onlar, ilâhlara; fayda elde etmek, istek ve dilediklerini elde etmek için ibadette bulunuyorlardı.

İnsan ibadet ettiğinde ve ibadetinde kutsal kelimeleri tekrar ettiğinde, bu ibadetinin, kendisinden habis ruhları, kötû yaratıkları, hastalıkları ve fenalıkları uzaklaştırmada

dine mensup bir başka adam tanııyorum." diye ilave etmişti. Bu rivâyet de hem Hz. Abbas'ın hem de Afif'in kuşluk ibadetini bilmediğini göstermektedir. Bütûn bu veriler, Cevad Alî'nin de dediği gibi namaz ibadetinin İslam'la başladığını gösterirken; kuşluk namazının da İslam öncesi dönemde bilinmediğini tebellür ettirmektedir.(M. Mahfuz Söylemez).

22 Mittwoch, s. 6, Hastings, s. 744.

23 *Encyclopedia Britanica*, art Prayer.

24 *The Religions of the East*, s. 14.

25 *The old Persian Religion*, 1920, s. 22.

yararlı olacağına inanırdı. Hatta ibadetini güzelce yerine getiren kimse; menfaatlerini, taleplerini karşılamak ve dileklerini gerçekleştirmek için yüce ruhları kullanabileceğine inanırdı. Mecusiliğin [kutsal metinlerinden biri olan] Yesnâ'da şöyle denilmektedir: "Ey [Ahura] Mazdâ, Bu âyin ve ibadetimle, benden kötü ve habis ruhları uzaklaştırmanı dilerim."²⁶

Antik dönemin insanı sırf putlara [veya ibadet edegeldiği] ilâhlarına [sığınmak] ya da [onların] büyüklüğünü itiraf etmek için kendilerine ibadet etmez; aynı zamanda yaptığı ibadetin, [bizzat] kendisine yarar sağlayacağına, hayır, servet ve sıhhat getireceğine inanırdı. Dolayısıyla da kendi çıkarı için ibadette bulunmuş olurdu. Yaptığı bu ibadetlerle ilâhlarının kendisinden razı olacağına, başına bir felâket geldiğinde veya bir musibetle yüz yüze kaldığında, ona merhamet edeceklerine ve duâlarına olumlu cevap vererek kendisine yardım edeceğine inanır; canla başla ibadete sarılır ve daha çok ibadet ederdi.

Dinlerin ekseriyetine göre, ibadet iki türlüdür: Birincisi kesin olarak yapılması emredilen ibadettir. Rab bu ibadeti kesin olarak emrettiği için, insanın bunu yaratıcısı için yerine getirmesi zorunludur. Diğeri de kesin olarak emredilmeyen ibadettir. [Kul, nafîle olarak tesmiye edilen] bu ibadeti yerine getirmesi durumunda sevab kazanır, terkinden dolayı da ikaba maruz kalmaz. Rabbine daha çok yakın olmayı murad eden kul bu kabil ibadetleri yerine getirir. Yahudi ve Hıristiyanlar, geçmişte atalarının yapageldikleri birçok ibadeti [bu gün] terketmiştir. Bu yüzden günümüzde, ibadetlerin vakitlerinde gevşek davrandıkları gibi, devam ettikleri ibadet ve ritüellerin sayısı da azdır.²⁷

26 *The old Persian Religion*, 1920, s. 23.

27 *Kâmusu'l-Kitâbi'l-Mukaddes*, II, 13 vd.

İslam'da da ibadet/namaz ikiye ayrılır. Birincisi, farz olan namazdır. Bu ise insanın vaktinde kılması gereken beş vakit namazdır. İkincisi ise farz olmayan namazdır. Bu da sünnet, müstehab ve nafil gibi kısımlara ayrılmaktadır.²⁸

İbadetin Şekli

Her din, ibadet ve ritüelleri için dinî amaçlarına uygun özel bir ibadet biçimi belirlemiştir. [Hatta bu dinler] ilâhlarını ta'zim ve yüceltmeyi ifade etmesi ve onlara ulaştıran bir yol olması için bazı kurallar da ortaya koymuşlardır. Bazı dinler ibadeti susma, düşünme, tefekkür etme, Rab ve veya rablere yönelme olarak belirlerken; diğer bazıları ise ibadeti içinde birtakım belirli sözleri tekrar etmeyi barından, hareketli ve hareketsiz durumlardan ibâret görmüşlerdir.

Tanrı veya tanrılarının huzurunda durarak ibadet ve ritüelde bulunmak hemen hemen dinlerin ve toplumların ekseriyetinde ibadetin temel rükünlarından biri [şeklinde karşımıza çıkmaktadır]. Bunu da rükû ve secde takip etmektedir. Çoğunlukla da putun önünde durarak secde ederler. Secde, secde edileni ta'zim etmenin bir ifadesidir. Yahudilik, secdenin doğrusunun Yaratan'a yapılan secde olduğunu kabul etmiştir.²⁹ İnsan için yapılan secde ise, putperestlik secdesi olarak görülmüştür.³⁰

Araba gelince o, [herhangi bir şeye] rükû ve secde yapmayı zül addeder. Bunu bir zillet, çirkinlik ve alçaklık olarak görürdü. O, secde yapmaktan özel olarak hoşlanmaz. Araplara göre secde eden birey secde esnasında vücudunun arkasını kaldırmış olur. Kişinin dübürünü yukarıya

28 Gazzâli, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, Kahire 1302, I, 174.

29 Tekvîn. el-Ishâh 24/16, 48; *Kâmusu'l-Kitâbi'l-Mukaddes*, I, 549.

30 Daniel, el-Ishâh, âyet, 4 vd.; *Kâmusu'l-Kitâbi'l-Mukaddes*, I, 549.

kaldırması ise çirkin bir davranıştır. Bu sebeple, Arabın içinde rûkû ve secde bulunduğundan dolayı, kabullenmekte en çok zorlandığı ibadet namaz olmuştur. Hicretin dokuzuncu yılında Sakif heyeti Hz. Peygamber (sas)'e geldiklerinde, iki şeyden kendilerini muaf tutmasını istemişlerdir: Birincisi, putlarını kendi elleriyle kırmak, diğeri ise namaz kılmak. Rasûlullâh (sas) onlara şöyle cevap verdi: "Sizi putlarınızı kendi ellerinizle kırmanızdan muaf tutabiliriz. Namaza gelince, namazı olmayan dinde bir hayır yoktur." Hz. Peygamberin bu ifadesi üzerine onlar: "Ey Muhammed, her ne kadar bir zûl olsa da, namazı yerine getireceğiz!" dediler.³¹

Kur'an-ı Kerim'de namazların rûkû ve secde sayısına ilişkin bir nas yoktur. Onda sadece, rûkû ve secdeye ilişkin nas vardır. Kur'an'da rûkû ile ilgili ilk işaret, Sâd sûresinde Allah Teâlâ'nın şu sözünde varit olmuştur: *"Davud sırf kendini imtihan edeceğimizi zannetti de hemen Rabbinden mağfiret diledi, rûkû ederek secdeye kapandı ve tövbe ile bize yöneldi."*³² Sâd sûresi, Mekkî sûrelerdendir. Mekkî sûreler arasında bu kelimenin bulunduğu tek sûredir. Bunun dışında bu kelimenin varit olduğu sûrelerin tamamı, Medîne'de inmiştir. Bir başka ifade ile Medenidir.

Secdeye gelince bu ve bunu yapanlara ilişkin Mekkî ve Medenî sûrelerde birçok âyet bulunmaktadır. [Hatta] secde, Kur'an-ı Kerim'de rûkûdan daha fazla zikredildiği gibi, Sâd sûresinden daha önceki birçok Mekkî sûrede de bulunmaktadır.

Günlük beş vakit namaz, Allah'a huşûyu ifade eden gerekli bütûn unsurları toplamıştır. Bu bakımdan, ayakta durmayı (kıyam), oturmayı, rûkû ve secdeyi ihtiva eder. [Namaz bir vucubiyeti ifade ettiği için yerine getirilmesi zo-

31 Taberî, *Tarih*, III, 99.

32 Sâd, 38/24.

runludur]. Kişinin hasta olması gibi zorunlu durumlarda [bile] gücünün yettiği kadar namaz kılması [icab eder].

Cemâatle Namaz

Bütün dinler, müntesiplerine kutsal mabetlerinde yekdiğerleriyle, yani toplu olarak ibadette bulunmalarını zorunlu kabul etmemişlerdir. Ancak cemâatle ibadeti daha üstün görmüş ve müntesiplerini farz ibadetleri yerine getirmek için mabetlerde hazır olmaya teşvik etmişlerdir. Bu ise ibadette birlik ve bütünlüğün sağlanması, ifadelerin aynileşmesi ve safların kenetlenmesinden kaynaklanmaktadır.

Cemâatle namaz kavramına gelince, bu "ifâsına bir grup insanın iştirak ettiği namaz" demektir. Bazı dinler ve mezhepler, bir ibadetin cemaatle yerine getirilmesi için en az kaç kişi ile ifa edilmesi gerektiği hakkında rakam telefuz etmişlerdir. Nitekim bazı fakihlere göre, İslam'a göre en az iki kişinin bulunmasıyla cemâatle namaz kılınmış olur. Diğer bazı fakihler ise en az üç kişinin bulunmasını şart koşmuşlardır. Onlara göre cemâatle namaz en az bu rakamın mevcudiyetiyle, sahih olur.³³

Mezkûr fakihlerin cemâatle namazın en az kaç kişi ile kılınacağına dair sundukları delilleri dikkate alırsak, İslam tarihinde cemaatle namaz oldukça eski bir tarihe dayanmaktadır. Öyle ki cemâatle namaz, namazın farz kılındığı ilk güne kadar geriye gider. Hz. Peygamber (sas) eşi Hatice ile namaz kılmıştır. Dolayısıyla ikisinin bu namazı cemâatle namazdır. Sonraki dönemde Hz. Peygamber (sas), Hz. Hatice ve Hz. Ali'yle kılmıştır. İslam'a girenlerin sayısı arttıkça daha sonraları, bu ikisi dışındakilerle de [toplu] namaz kılınmıştır. Her ne kadar küçük bir cemâat olsa da, Hz. Peygamber (sas)'in onlara kıldırıldığı bu namaz

33 Şîrâzî, İbn İshak, *et-Tenbüh*, s. 31; İbn Mâce, *İkâme* 5; Müslim, *Mesâcid* (No: 269).

cemâatle namazdır. Bu sayıdan daha büyük cemâatle namaz, Medinelilerin İslam'a girmesiyle, ancak Medine'de gerçekleşmiştir. Medineliler henüz Hz. Peygamber (sas)'in Medine'ye gelmezden evvel, Medine'de cemâatle namaz kılmışlardır. Zira henüz Hz. Peygamber, Mekke'de iken Yesrib halkından aldığı ilk beyatta, Hz. Peygamber (sas)'in onlara telkin ettiği şeylerden biri de namazın kılınışıdır. Medineli Müslüman kabile reisleri, Müslümanlar toplu halde namaz kılarlarken cemaate imamlık yapıyorlardı. Hz. Peygamber (sas) Medine'ye gelince, doğal olarak kendisi imam olmuş oldu.

İslam'da namaz imamlığı, bir vazife ve tevârüs eden bir makam değildir. Bu görev namaz kılanlara bırakılmıştır. Aralarından seçtikleri bir kimseyi kendilerine imam olmak üzere öne geçirirler, namaz sona erince, o kimsenin onlara imamlığı da sona ermiş olur.

Namaz imamı, maddî bir ücret almaz. Zira onun imamlığı gönüllü ve geçicidir. İslam dinine göre deli olmayan, dininin gereklerini bilen her Müslümanın namazda diğer müminlere imam olması câizdir.

Müslümanlara dinlerinin fikhî durumlarını öğretecek bilginlerin seçilmesi ihtiyacının doğması üzerine, Peygamber (sas) İslam'a henüz giren muhtedilere İslam'ı öğretmesi için insanlar görevlendirdi ve namazda onlara imamlık yapmak üzere kendilerine sorumluluk verdi. Yine halifeler de insanlara namazda imamlık yapmaları ve Müslümanlara dinlerinin hükümlerini öğretmeleri için insanlar görevlendirdiler. Bütün zamanlarını bu işe harcamalarına imkân sağlamak için maiyetlerine yardımcı olmak amacıyla beytülmalden kendilerine maaş bağladılar. Bundan böyle, namazda insanlara imam olmak, İslam toplumunda genel vazifelerden biri haline geldi.

Fıkıh kitaplarında mezheplerin ihtilâfına rağmen, namaz imamlığı ve şartları hakkında bir bölüm bulunmaktadır.

Namaz imamlığı, Yahudilikte “shelih has-sibbur” denilen ve ibadet ile dini ayinlere rehberlik eden kimsenin durumuna benzemektedir.³⁴

Namaz Vakitleri ve Rekat Sayıları

Dinlerin önem verdiği hususlardan biri de, farklılıklar olmakla beraber ibadetlerin sayısı ve vakitleridir. Yapılması kesin bir emir olarak buyurulan ibadetlerin icra vakitlerinin tespiti meselesi, oldukça önemli bir hadisedir. Zira ibadet, ancak sabit, belirli zaman aralığında yerine getirilmesi durumunda kabul olunur. Bu sebeple, ilk insanın ibadetinden itibaren icra vakitleri ibadetin [bizzat kendisiyle] ilişkilendirilmiştir. Dinlerin ekseriyeti, güneşin doğuşunu ve batışını ibadet vakti edinmişlerdir. Bunun sebebi, antik dönem insanının vakti hesaplamayı bilmesidir. Bir diğer sebebi ise, özellikle güneş ve ay gibi semavî varlıkların kutsal sayılmasıdır. Zira bu ikisi, gece ve gündüz görünüp görünmeme bakımından diğer varlıkların en bariz olanlarıdır.

Ârî ve Sâmi [kökenli] dinlerin [tamamı], belirli vakitlerde ibadet etmeyi müntesiplerine farz kılmıştır. Meselâ Mecûsilik, inananlarından dinî sorumluluk çağına ulaşmış olan her şahsa sabah, ikindi ve yatsı (akşam) vakti olmak üzere günde üç defa ibadette bulunmayı farz kılmıştır. Müntesibin buna ilaveten diğer ibadetleri de yerine getirmesi gerekir. Yatarken yerine getireceği ibadet bunlardan biri olup, bu da insanın yatağına uzandığında veya yatağından kalktığında yerine getirmesi [icap eden] bir ibadettir.³⁵

34 Becker, *Der Islam*, s. 111, 386, Mittwoch, s. 22; *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 496.

35 *The Old Persian Religion*, s. 24.

Yahudilikte ise günlük, Cumartesi günleri, her ayın başı ile bayram ve oruç günlerinin sona ermesi vs. münasebetiyle ya da cenâze için icra edilen merasim ve ritüeller gibi birtakım ibadetler bulunmaktadır. Nitekim Tevrât'ta peygamberler ile kadıların yerine getirdiği teheccüd ile diğer ibadetleri görmekteyiz. Daha sonra bunlar terkedilmiştir.

Yahudilerde günlük âyin ve ibadetler, sabah ve gece âyiniştir. Bu ikisine "שמע" "şemâ" yani "سماع" "semâ" denir. Bu Tevrât'tan muayyen pasajların okunduğu bir ibadettir. "Şemâ", "semâ" olarak isimlendirilmesinin sebebi, bu ibadetin şehâdet/şahitlik sözüyle "ישמע יسرائל" = yeş-me' yasrâil" yani "اسمع يا إسرائيل" "isma' Ya İsrâil" (Dinle, Ey Ya'kub) şeklinde başlamasından dolayıdır. Bu aynı zamanda İsrâiloğullarının şehâdetidir. Yahudi bir kimse uykusundan kalktığında ve uykuya dalmadan önce bu iki duayı okur. Onlar ibadetin insanı ezâ ve sıkıntılardan koruyacağına, kötülük ile eziyet veren ruhları kendisinden uzaklaştıracağına inanırlar. İbadet onun için, her türlü kötü, kıskanç ve sıkıntı veren ruhlarla savaştığı iki tarafı kesen bir kılıç gibidir.³⁶ Aynı zamanda bu ibadet, bunu yerine getirenlere ve şemâ okuyanlara "جهنوم" cehennem ateşini söndürür/haram kılar.³⁷

Diğer üç ibadet ise şunlardır:

1. "תפילה" "tefila" denilen seher vakti ibadetidir. Buna "תפילה שחרית" "tefila ha-şahar" denilir ve "שחרית" "şaharîr" diye yani kısaca "seher" diye isimlendirilir ve sabahleyin yerine getirilir. Dolayısıyla "sabah" ibadeti diye de bilinmektedir.³⁸

36 A. Cohen, *Everyman's Talmud*, s. 286, 299, 405.

37 Berakoth, 15, b.

38 Bkz. *Dâiretu'l-Maârifî'l-Yahudiyye*, "Prayer" md.; Hastings, *Dictionary of the Bible*, s. 444, Mittwoch, s. 8. Berakoth, 21 b.

2. Diğer ikindi ibadetidir ve “تفيلة همنحه” “tefila ha-minha” ve “منحه” “minha” diye yani kısaca “ikindi” diye isimlendirilir.
3. Diğer bir ibadet ise “akşam” ibadetidir. Buna “تفيلة هعربيت” “tefila ha-arabî” veya kısaca “عربيت” “arabî” yani akşam veya gurûb vakti ibadetidir.³⁹

“Şumâ” ve “tefila” denilenlerin toplamı, beş vakit ibadetten oluşmaktadır. Bugün Yahudiler bu “beş vakit âyin ve ritüeli” yerine getirirler.

Cumartesi ibadeti “ثييات” “şibâs” denilen cumartesi günü âyini dır. Bu da, Müslümanlardaki Cuma namazı ile Hristiyanlardaki Pazar âyini ve ritüeli mesabesindedir.

Âyin başı âyini ise, Yahudiler ile Avrupa halklarında bildiği gibi, aynı şekilde Mecûsiler tarafından da bilinmektedir. Mecusiler bu ibadeti “انتريماء” “antaremah” şeklinde tesmiye etmektedirler.⁴⁰

İslam'da Namaz

İbadetin anlamı, sayısı ve vakitleri üzerinde değerdendirilmelerde bulunduktan sonra, artık esas konumuz olan İslam'da namazın tarihine girmemiz icap etmektedir. Bu hususta diyorum ki:

İslam'da namaz emri bir defada değil, aksine öncelikle Mekke'de, sonra Medîne'de olmak üzere tedricî olarak inmiş, Hz. Peygamber (sas)'ın Medîne'ye hicretinden sonra kemâle ermiş ve tamamlanmıştır. İleride göreceğimiz gibi Hz. Peygamber (sas)'ın Mekke'deki namazı, iki rekâttan ibâret idi. Medîne'deki namazına gelince; bunu artırmış ve böylece hazar (mukîm) namazı ile sefer namazı olmak üzere iki namaz çeşidi olmuştur. Aynı şekilde Medîne'de, he-

39 Mittwoch, s. 8.

40 *The Old Persian Religion*, s. 124, yasna, 1, 8, 2.

nüz Mekke'de iken emredilmeyen namazlar da kılınmıştır. Bütün bunlar nübüvvetin tabiatı gereği bu şekilde cereyan etmiştir. Böylece namaz Medine'de tedrici olarak tamamlanmış ve kemâle ermiştir. Dolayısıyla namaz İslam'ın en temel rükunlarından biri olup, İslam'ın gelişimi ile o da gelişmiştir.

Müslüman bir kimse, bir günde belirli vakitlerde kendisine farz kılınmış olan beş vakit namaz kılmaktadır. Bazı siyer ve tarih bilginleri, namaz ve abdest emrini, Cebrâil'in Peygamber (sas)'e inerek bütün beşeriyete, insan ve cinlere kendi elçisi olması için Allah'ın onu seçtiğini haber verdiği ilk âna kadar geri götürmektedir. Onlar bu esnada Cebrâil'in ona abdesti ve namazı öğrettiğini belirtmektedirler. Buna göre [önce] Cebrâil abdest aldı, [akabinde] Hz. Peygamber (sas) de onun abdest aldığı gibi abdest aldı. Sonra Cebrâil namaz kıldı. Rasûlullâh da onun namazı gibi namaz kıldı. Ardından Hatice'ye gelerek Cebrâil'in öğrettiği gibi ona abdesti öğretti ve kendisine kıldırıldığı gibi ona namaz kıldırıldı.⁴¹

Bu hususta yukarıdaki rivâyetlerle her konuda uyumlu olan başka rivâyetler de vardır. Sadece Cebrâil'in Peygamber (sas)'e abdest ve namaz emriyle indiği günün tayininde farklılık vardır. Çünkü buna işaret etmemişler ve bu durumu kapalı bırakmışlardır.⁴² Dolayısıyla bu rivâyetlerden, namazın farz kılındığı günle ilgili olarak her hangi bir şey çıkaramayız.

Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir:

41 İbn Hişâm, *Siretu İbn Hişâm*, I, 155; Halebi, *es-Siretu'l-halebiyye*, II, 252 vd.; İbnu'l-Esir, II, 22; Taberî, *Tarih*, II, 304; Suheyli, *er-Ravdu'l-unf*, I, 162 vd.

42 Taberî, II, 307.

Hız. Peygamber (sas)'e namaz farz kılındığında, Cebrâil ona gelerek, güneş öğleyin sarkınca ona öğle namazını kıldırđı. Sonra gölgesi misli kadar olunca ikindi namazını kıldırđı. Güneş batınca akşam namazını kıldırđı. Akşamın kıvıllığı gidince son olarak yatsı namazını kıldırđı. Fecrin doğmasıyla sabah namazını kıldırđı. Sonra ertesi gün tekrar gelerek gölgesi, misli kadar olunca öğle namazını kıldırđı. Gölgesi iki misli olunca ikindi namazını kıldırđı. Güneş batınca, önceki günün vaktinde akşam namazını kıldırđı. Gecenin ilk üçte biri geçince yatsı namazını kıldırđı. Güneş doğmadan alacakaranlıkta sabah namazını kıldırđı.⁴³

Nafi'nin bu rivâyetinde namazın farz kılındığı güne ilişkin herhangi bir kayıt yer almamaktadır.

Âlimler arasında meşhur olan, namazın İsrâ gecesinde farz kılındığıdır. Buna göre beş vakit namaz bu gecede farz kılınmıştır.⁴⁴ Bu gecenin vukû bulduğu vakit hakkında ise âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bazılarına göre bu, hicretten üç sene önceydi. Bazılarına göre ise hicretten [sadece] bir sene önceydi. Yine bu hususta, o esnada Hz. Peygamber (sas)'in yaşının 51 sene 9 ay olduğu, İsrâ gecesinin Akabe'de Ensar beyatları arasında gerçekleştiğı, peygamber olarak gönderilmesinden on beş ay sonra olduğu vs. şeklinde [değişik] görüşler de bulunmaktadır.⁴⁵

Bunun anlamı, günlük beş vakit namazın farz kılınma emrinin, üzerinde tartışma bulunan bu zaman dilimleri esnasında inmiş olduğudur.⁴⁶

İsrâ hadisiyle, yukarıda zikrettiğimiz rivâyetler bir arada değerlendirilince, İsrâ gecesinden önce Hz. Peygamber

43 İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, I, 156.

44 İbn Hişâm, *Sîretu İbn Hişâm*, I, 246 vd.; Zebidi, *et-Tecridu's-sarih*, I, 34 vd.; Halebi, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 301 vd.; Taberi, *Tefsîr*, XV/4 vd.; İbn Kesir, *Tefsîr*, III, 2 vd.

45 Makrizi, *İmtâu'l-esmâ'*, I, 29; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser fî funûni'l-megâzi ve's-şemâili ve's-siyer*, I, 140 vd.; İbn Kesir, *Tefsîr*, III, 2 vd.

46 Suheyli, *er-Ravdu'l-unf*, I, 162 vd., 251 vd.

(sas) ile ümmetine farz kılınmış bir namazın bulunmadığı görüşüne varılmıştır. Sadece Hz. Peygamber (sas)'ın gecelerin yerine getirdiği teheccüd namazı vardı. Gece namazı da İsrâ gecesinde beş vakit namazla neshedilmiştir.⁴⁷ İbn Hacer el-Heytemî şöyle demektedir:

İnsanlar sadece tevhide inanmakla sorumlu kılındı ve bu durum uzun bir süre bu şekilde devam etti. Sonra onlara Müzzemmil süresinde belirtilen namaz farz kılındı. Beş vakit namazla bu tamamen neshedildi. Farzların peşpeşe artması ancak Medine'de gerçekleşmiştir. İslam tebellür edip kalplere yerleşince farzların sayısı da o oranda peşpeşe artmaya başladı.⁴⁸

Kur'an-ı Kerim'de, namaz emredilmiş, [müminler namaz kılmaya] teşvik edilmiş ve bu vecibeyi yerine getirmeyenler azarlanmıştır. Bununla birlikte biz, Kur'an'ı Kerim'de farz kılınan günlük beş vakit namaza ilişkin sarih/açık bir ifade ve kayıt görememekteyiz.⁴⁹ Bu nedenle "nüzul sebepleri"ne dayanarak namazın farz kılındığı zamanı tayin etmek bizim için zordur. Kezâ Kur'an'da namazın nasıl kılınacağı ve rek'at sayılarının kaç olduğunu da bulamıyoruz. Bu yüzden bahis mevzuu konuyu araştırırken bütün dayanağımız, hadis kitapları ile siyer ve tarih âlimlerinin eserleri olmaktadır.

Müfessirler, bütün çalışma ve gayretlerine rağmen, Kur'an-ı Kerim'de, herhangi bir yorum ve te'vîl imkân tanımaksızın, beş vakit namazdan açıkça bahseden veya onları sayan sarih bir âyet tespit edememişlerdir.⁵⁰

47 Halebi, *es-Siretu'l-halebiyye*, I, 302.

48 Halebi, *es-Siretu'l-halebiyye*, I, 302.

49 Nöldeke, *Tarihu'l-Kur'an*, I, 151 (Almanca aslı). Muhtemelen bilinen beş vakit namazı açıkça ve tek tek sırayla zikreden anlamında bir kaydın bulunmaması kastedilmektedir. Çünkü beş vakit namazın vakitlerine işaret eden âyetler mevcuttur. (çev.)

50 Nöldeke, *Gesch. d. Qurâns*. I. s. 51; Mittwoch, s. 9.

Bize göre namaz emrinin Hz. Peygamber (sas)'e Mekke'de iken, hicretten önce indirilmiş olduğunda bir şüphe yoktur. Zira "salât" yani "namaz" kavramı, meselâ hem Müddessir⁵¹ ve Kevser sûrelerinde hem de diğer Mekki sûrelerde yer almaktadır. Kevser sûresi nüzul sırasına göre on ikinci süredir ve tamamı da Mekke'de inmiştir. Sürede "O halde Rabbin için namaz kıl ve yalnızca O'nun adına kurban kes!"⁵² emri varittir. Namaz emrinin Mekke'de varit olduğu görüşünü, siyer ve tarih kitaplarında yer alan rivâyetler de teyit etmektedir. Buna göre Hz. Peygamber (sas) Hatice'nin vefâtına kadar ona namaz kıldırırmaktaydı. Onun vefâtı ise İsrâ olayından önceydi.⁵³ Diğer bir rivâyete göre ise, namaz vakti gelince Hz. Peygamber (sas), Alî b. Ebî Tâlib'le birlikte Mekke'nin gizli vadilerine gider orada namazlarını kılarlardı. Bir defasında Ebû Tâlib onları namaz kılarırlarken görmüş ve Hz. Peygamber (sas)'e kıldıkları bu namazı sormuştur. Ebû Tâlib'in vefâtı da İsrâ olayından önceydi.⁵⁴ Konuyla ilgili diğer rivâyetler de, İslam'a giren ilk Müslümanların, namaz kıldıklarını ifade etmektedir. Bunlar da İsrâ olayından öncedir. Şu halde bunların tamamında, namaz emrinin Mekke'de ve İsrâ olayından önce gerçekleştiğine dair deliller bulunmaktadır.

Hatta Alâk sûresinde de "Gördün mü, namaz kılarken bir kulu men edenî?"⁵⁵ âyeti yer almaktadır. Bu sûre ise âlimlerin ekseriyetinin görüşüne göre nazil olan ilk süredir. Dolayısıyla bu âyette, Hz. Peygamber (sas)'in nübüvvetle görevlendirildiği ilk andan itibaren namaz kıldığına işaret vardır. Mufessirler ise âyetin, Ebû Cehl b. Hişâm hakkın-

51 el-Müddessir, 74/42.

52 el-Kevser, 108/2.

53 Taberî, II, 311 vd.

54 İbn Hişâm, Siretu İbn Hişâm, I, 157; Taberî, Tefsir, II, 313; Belâzuri, Ensâbu'l-eşraf, I, 113 vd.

55 el-Alak, 96/9-10.

da indiğini belirtmektedirler. Rivâyete göre o, Hz. Peygamber (sas)'i Makâm-ı İbrâhim'de (Kâbe'de) namaz kılmaktan men etmiş ve buna tekrar cesaret etmesi durumunda: "Eğer Muhammed'in namaz kıldığını görürsem, mutlaka boynuna basacağım."⁵⁶ diyerek Rasûlullâh (sas)'i tehdit etmiştir. Hz. Peygamber (sas) de ona aldırmayıp Makâm-ı İbrâhim'de tekrar namaz kılmıştır. Müfessirler Rasûlullâh (sas)'in [kendisini tehdit eden] Ebu Cehil'e sert bir karşılık vererek kendisini azarladığını belirtmektedirler. Sonra Ebü Cehil'in: "Ey Muhammed! beni neyle korkutup tehdit ediyorsun, dikkat et ben bu vadide (Mekke'de) taraftarı en çok olan şahısam." demesi üzerine, Allah Teâlâ: *"Eğer bu yaptığından vazgeçmezse, derhal onu perçeminden yakalarız. O da hemen taraftarlarını çağırır. Eğer o, taraftarlarını çağırırsa biz de zebanîleri çağırırız."* âyetiyle ona cevap vermiştir..⁵⁷

Bu yorumda Hz. Peygamber (sas)'in nübüvvetin ilk yıllarında Mekke'nin en görünen yeri olan Makâm-ı İbrâhim'de namaz kıldığına işaret vardır. Bu durum, Kureyş'in ileri gelenlerinden Ebü Cehil'e ağır gelmiş, bunun üzerine Peygamber (sas)'i tehdit etmiştir. Bu da söz konusu âyetin, Alâk süresinin ilk âyetlerinin inmesinden sonra nazil olduğunu gösteren delillerdendir. Âyet Kureyş ile Hz. Peygamber (sas) arasındaki durumun giderek kötüleşmesinden sonra inmiştir. Bunun üzerine Kureyş, Hz. Peygamber (sas)'in Makâm-ı İbrâhim'de göstererek ve işittirerek namaz kılmak suretiyle onlara meydan okumasından ve de inkâr ettikleri ve tapmadıkları ilâha çağırmasından dolayı kötü günler geçirmeye başlamış, Ebü Cehil de Peygamber (sas)'i namazdan men etmeye karar vermiştir. Tefsir bilgileri, Alâk süresinin *"İnsana bilmediğini öğretti."* kavline kadarki ilk âyetlerinin, Kur'an'ın ilk inen âyetleri olduğu-

56 Taberî, *Tefsîr*, II, 163 vd.

57 el-Alak, 96/15-18. Taberî, *Tefsîr*, XXX, 164.

nu belirtmektedirler. Bundan sonraki âyetler daha sonra inmiştir. Bu görüşü, Ebû Cehil'in Peygamber (sas)'ı tehdit etmesi meselesi teyit etmektedir.

Gece Namazı

Araştırmacının siyer, tarih ve tefsir kitaplarında geçen rivâyetlerden hareketle ulaştığı sonuç, günlük beş vakit namazın vahyin Hz. Peygamber (sas)'e nüzulünden sonraki yıllarda farz kılındığıdır. Hz. Peygamber (sas) kendisine beş vakit namaz emri inmeden önce geceleyin teheccüd kılıyordu. İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, "Gece namazı (kıyâmu'l-leyl) ona ve ümmetine İslam'ın başlarında vacipti ve bir veya on sene bu şekilde devam ettiler. Daha sonra beş vakit namazla gece namazı nesholdu."⁵⁸

Bir başka rivâyete göre Allah Teâlâ Peygamberine "*Ey örtünüp bürünen! Gecenin birazı hariç kalk!*"⁵⁹ şeklindeki âyetleri indirince, Hz. Peygamber (sas) on sene bu hal üzere kalarak Allah'ın ona emrettiği gibi geceleyin kalkarak ibadet etti. Ashâbından bir grup da onunla beraber kalkıyorlardı. Allah Teâlâ, on sene sonra "*Şüphesiz Rabbin, senin ve beraberinde bulunanlardan bir topluluğun gecenin üçte ikisinden biraz az, yarısı ve üçte biri kadar kalktığını bilir...*" şeklinde başlayan ve "*namazı kılın*" diye devam eden âyeti⁶⁰ indirdi ve on sene sonra Allah onlardan bunu hafifletti.⁶¹ Kezâ bu konuda şu rivâyet de varit olmuştur: "*Ey örtüsüne bürünen!*" âyeti nâzil olunca, onlar bir yıl boyunca, gece namazına kalktılar. Öyle ki namaz kılmaktan ayakları şişiyordu. Sonunda "*Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun.*"⁶² âyeti nazil olunca insanlar rahat etti.⁶³ Bir

58 Taberî, *Tefsîr*, XXIX, 79; Neysâbüri, *Tefsîr*, XXIX, 68.

59 el-Müzzemmil, 7III, 1-5.

60 el-Müzzemmil, 7III, 20.

61 Taberî, *Tefsîr*, XXIX, 79 vd.

62 el-Müzzemmil, 7III, 20.

63 Taberî, *Tefsîr*, XXIX, 79.

başka rivâyette ise durum şöyle belirtilir: “Müzzemmil süresinin ilk başları nazil olunca, Müslümanlar Ramazan ayındaki teravîh namazları kadar gece namazı kılıyorlardı. Bu hadise yaklaşık olarak bir yıl [kadar] sürdü.”⁶⁴

Müzzemmil süresinin tefsiri bağlamında âlimlerce aktarılan rivâyetlere göre, Müzzemmil süresi ilk inen sûrelerden biridir. Kimi rivâyetlere göre ise, Alak'tan sonra inen ikinci süredir. Yine Mekki sûrelerin üçüncüsü olduğu ve Müddessir süresinden sonra indiği de rivâyet edilmiştir. Hatta dördüncü süre olduğunu rivâyet edenler de vardır.⁶⁵ Nüzul sırasına ilişkin ne söylenirse söylensin, Müzzemmil süresinin ilk inen sûrelerden biri olduğunda ıcmâ vâkî olmuştur. Hiç kimse belirttiğim nüzul sırasından daha sonrasını ifade etmemiştir. Şu halde gece namazı ve Kur'an'dan indirilenleri okuma emri, vahyin indirildiği ilk yıllarda nazil olmuştur.

Âlimler gece namazının hafifletilmesi ve Kur'an'dan kolay geleni okumayla yetinilmesinin Mekke'de değil, Medîne'de indirilmiş olduğunu belirtmektedirler. [Bu durumda] Müzzemmil süresinin son, yani yirminci âyeti Medîne'de nazil olmuştur. “*Namaz kılınız ve zekâtı veriniz.*” şeklinde olan âyette “zekât” ifadesinin yer almış olması Medîne'de indiğini teyid etmektedir.⁶⁶ Zira zekât, Mekke'de değil Medîne'de emredilmiştir. Yine âyette yer alan “*Bir kısmınızın da Allah yolunda savaşacağını bilmektedir.*” şeklindeki ifade de böyledir. Zira savaşmak Medîne'de farz kılınmıştır. Bu durumda gece namazının Mekke'de farz kılındığı ve bir ya da on sene [kadar] sürdüğü şeklinde rivâyet edilen veriler ile âyetin neshi bağlamında aktarılan merviyat birbiriyle tenakuz halindedir. Buna Hz. Âişe'den rivâyet edilen şu hadisi de ilave ediyorum. Hz. Âişe şöyle rivâyet etmektedir:

64 Taberî, *Tefsîr*, XXIX, 80; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 434 vd.

65 Ya'kûbî, *Necef*, II, 24.

66 el-Müzzemmil, 73/ 20.

“Rasûlullâh (sas)’a geceleyin üzerinde namaz kılması için bir hasır yapmışım. İnsanlar bunu konuşmaya ve toplanarak gece namazı kılmaya başladılar. [Onların bu durumunu öğrenen] Hz. Peygamber (sas) kızgın bir halde yanlarına gitti. Oysa o şefkat ve merhamet sahibiydi. Onlara gece namazının farz kılınacağından endişe etmişti. Bunun üzerine kendilerine şöyle seslendi: “Ey insanlar, amellerden gücünüzün yettiğini yapın. Şüphesiz siz amel etmekten bıkmadıkça Allah da sevaptan bıkmaz. Amellerin en hayırlısı devamlı yaptığınız ameldir.”⁶⁷ Benzer bir manada bir başka hadisi yine Hz. Âişe’den şöyle rivâyet etmişlerdir: “Rasûlullâh’a (sas) bir hasır satın almışım. Gecenin ilk başında üzerinde namaz kılıyordu. İnsanlar Onun bu namazını duyup konuşmaya başladılar. Sonra bir grup insan namaz kılmak üzere toplandı. Rasûlullâh (sas) onların toplandığını görünce, bu durumdan memnun kalmadı ve [gece ibadetinin] onlara farz kılınmasından endişe duydu. Kızgın bir şekilde eve geri girdi. İnsanlar öksürmeye ve ses çıkarmaya başladılar. Rasûlullâh (sas) yanlarına giderek şöyle seslendi: “Ey insanlar, siz usanmadıkça şüphesiz Allah da (sevap vermekten) usanmaz. Gücünüz yettiği amelleri yapın. Şüphesiz en hayırlı amel, az da olsa devamlı olanıdır.” Hz. Âişe rivâyete şöyle devam etmektedir: Rasûlullâh (sas)’a “*Ey örtüsüne bürünen, gecenin azı hariç kalk..*” âyeti nazil olunca Müslümanlar farz mesabesinde görerek [gece] namaz kılmaya başladılar. Öyle ki ayakta durmak için bazıları kendilerini iplerle bağlıyordu. Allah Teâlâ, kendi rızasını kazanmak için onların sıkıntıya girdiklerini görünce bunu onlardan kaldırdı ve “*Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete)*

gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti)." buyurarak farz olanlarını yapmalarını emretti, gece namazını nafile kıldı."⁶⁸

Hız. Âişe'ye alt bu iki hadisin, zihni Mekke'ye yönlendirmesi mümkün değildir. Zira Peygamber (sas) Âişe ile ancak hicretten sonra yani Medine'de evlenmiştir. Yine rivâyette yer alan insanların Hız. Peygamber (sas)'in evinin etrafında toplanmaları ifadesi de, Müslümanların Mekke'de sayısının az olması ve o dönemde gizli hareket etmeleri sebebiyle Hız. Peygamber (sas)'in Mekke'deki evinin etrafında toplanmalarını imkansız hale getirmektedir. [Bu veriler nedeniyle] ilk etapta hemen akla Hız. Peygamber (sas)'in Medine'deki evi gelmektedir. Çünkü orada Müslümanların sayısı çoktu ve Hız. Peygamberin evinin etrafında toplanmaları ve [onu namaz kılıyor iken] dinlemeye çalışmaları imkân dahilindeydi. Öyleyse, yukarıda zikrettiğimiz veriler dikkate alındığında gece namazının hafifletilmesine [dair âyetlerin] Medine'de indirilmiş olması ve [bu âyetlerde geçen] Müslümanlara Kur'an'dan kolay geleni okumaları, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrinin de o esnada inmiş olması gerekir.

[Hız. Peygamber'in] gece kalkması, dilersen buna gece namazı de, bir ibadettir ve bu [ibadet] Hız. Peygamber (sas)'in Mekke'deyken yerine getirdiği teheccüd namazıdır. O'nun (sas) geceleyin teheccüde kalktığı, Allah'a duâ edip namaz kıldığı sabit olup rivâyetlerde yer almaktadır.⁶⁹ Müteheccid (teheccüd eden) geceleyin namaz kılan demektir.⁷⁰ Buna Kur'an'dan indirilen âyetleri tilâvet de dahildir. Ancak -maalesef- rivâyetlerde Hız. Peygamber (sas)'in nasıl teheccüdde bulunduğu, Allah'a nasıl duâ ettiği ifade edilmemektedir.

68 Taberî, *Tefsîr*, XXIX, 79.

69 Zebidi, *et-Tecrid*, I, 78.

70 Isfehânî, *el-Müfredât*, s. 558.

Mekki olan Hüd süresinde; “Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl!”⁷¹ buyurulmuş, kezâ İsrâ süresinde de; “Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı’ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir. Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud’a ulaştırsın.”⁷² buyurulmuştur. Bu âyetlerden Hz. Peygamber (sas)’ın Mekke’de teheccüd namazı kıldığı açıkça anlaşılmaktadır. O (sas) gece ve gündüzün iki tarafında namaz kılıyordu. Geceye namazla başlıyor, sonra istirahat ediyor, sonra teheccüd için kalkıyor, gece namazı kılıyor, teheccüdde bulunuyor, sonra biraz dinleniyor, arkasından sabah namazı için kalkıyor ve namazda Kur’an’dan bir parça okuyordu. Sonra gündüzün iki tarafındaki diğer namazları kılıyordu.

Teheccüd, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi diğer dinlerde de bilinen bir ibadettir. Hatta kalplerde özel bir yere sahip ibadetlerden biri kabul edilmiştir. Mezâmîr’de (Zebûr) şöyle varittir: “Gecenin yarısında iyiliklerine karşı sana hamdetmek üzere kalkarım.”⁷³ Dolayısıyla bu, rahiblerin ve ruhbanların yerine getirdiği ibadetlerden biridir.

Teheccüd veya gece namazı Peygamber (sas), peygamber olarak gönderilmeden önce, Hira Mağarası’nda tek başına bir ay veya daha az bir süre inzivâ ve itikâfta bulunurken devam ettiği bir ibadetti. “Hz. Peygamber (sas) Hirâ Mağarası’nda sayılı gecelerde ibadet ediyor, sonra ailesine geri dönüyor; azığını temin ediyor ve yeniden ibadet etmek üzere oraya dönüyordu. [Nitekim bunun] akabinde kendisine vahiy geldi.”⁷⁴ Rivâyetler bu ibadetin nasıl olduğu

71 Hüd, 11, 114.

72 el-İsrâ, 17/78.

73 el-Mezâmîr, el-Mezmûr, 119/62.

74 İbn Hişâm, Sîretü İbn Hişâm, I, 150; İbnü’l-Esir, II, 21.

veya keyfiyetini ortaya koyamamakta ya da net bir tablo çizememektedir. "Bu konuyla ilgili bildiğimiz hadislerde de Hz. Peygamber (sas)'ın nasıl ibadet ettiğine dair bir bilgi nakledilmemektedir."⁷⁵

Bu tür itikâf Mekke'de dindar kimseler arasında bilinmekteydi. Onlardan bazılarının İslam'dan önce itikâfta bulunduğu ve kendini Hira Mağarası'nda inzivaya çektiği rivâyet edilmektedir. Onların bu itikâfının sadece yerlerin ve göklerin yaratılışı, bu evrenin durumu, nasıl oluştuğu gibi dinî hususlar üzerinde tefekkür etme ve düşünmeden ibâret olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber (sas), hafifletme emri indikten sonra bile teheccüd namazını terketmemiş ve [bu namaza] sürekliliği devam etmiştir. Sadece Rabbine irtihal edeceği vakit, ilk kıldığı namazlara oranla biraz hafifletmiştir. Teheccüd namazı, kendisinde ecir ve sevab bulunan bir sünnet olarak değerlendirilmiştir.⁷⁶

İki Rekâtlı Namazlar

Mukâtil b. Süleyman'dan şöyle rivâyet edilmiştir: "Allah Teâlâ İslam'ın ilk başlarında sabah ve akşam ikişer rekât namazı farz kıldı."⁷⁷ Rivâyet edildiğine göre, Peygamber (sas) gündüzün ilk saatlerinde Kâbe'ye çıkıyor ve duhâ (kuşluk) namazı kılıyordu. Duhâ namazı ise Kureys'in yadırgamadığı bir ibadetti. Hz. Peygamber (sas) ve ashâbı ikindi vakti olunca, Mekke'nin vadilerine birer ikişer dağılıyorlar ve akşam namazını (salât-ı aşıyy) kılıyorlardı. Onlar duhâ ve ikindi namazı kılıyorlardı ki bu ikindi namazı akşam namazıdır (salât-ı aşıyy). Sonra beş vakit namaz

75 Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 226.

76 Ebû Dâvud, *Tatavvü* 18; Şirâzî, *et-Tenbih*, s. 27; Heytemî, İbn Hacer, *et-Tuhfe*, I, 201; Shorter, s. 559; Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Muhammed*, I, 321.

77 Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 302; Diyârbekrî, *Tarihü'l-hamîs*, I, 318.

nazil oldu.⁷⁸ Şu halde ilk Müslümanlar sadece iki vakit namaz kılıyorlardı:

1. Birincisi gündüzün ilk saatlerinde kılınan namazdır. Bunu duhâ/kuşluk namazı diye isimlendirirler.
2. İkincisi ikindi vaktinde kılınan namazdır. Buna da akşam/aşiyi ve ikindi namazı adını verirler.⁷⁹ Bu görüş aynı zamanda âlimlerin ekseriyetinin görüşünü yansıtmaktadır.

Müzenî ise İsrâ olayından önce güneşin batışı ve doğuşundan önce olmak üzere [iki vakit] namaz bulunduğunu belirtmektedir. Bu görüşü destekleyenler, buna Kur'an'daki şu âyeti delil getirmişlerdir: “Akşam sabah Rabbini hamd ile tesbîh et.”⁸⁰

Belirtilen bu namazların tamamı da iki rekât idi. Bu sebeple “salâtu'r-rek'ateyn” (iki rekâtlı namaz) diye isimlendirilmiştir.⁸¹ Bu namaz Hatice'nin hayatında farz kılınan namazdır.⁸² Müslümanlar Mekke'de hicrete kadar, hatta hicretin ilk senesine kadar, iki rekât namaz kılmaya devam etmişlerdir. İleride de değineceğimiz gibi, bu namaza [daha sonraki yıllarda] ilâvelerde bulunulmuştur. Bu (yani iki rekâtlı namaz) sadece yolculara mahsus bir ibadet olarak kalmıştır.

Namazın [başlangıçta sadece] iki [vakit] ve İsrâ hadisesine kadar bunun ikisinin de ikişer rekât olduğuna, İsrâ olayından sonra veya İsrâ olayı esnasında Hz. Peygamber (s.as.)'e beş vakit namazın indirildiğine ve bu beş vakit na-

78 Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 302. Vâkidi şöyle demiştir: Onlar kuşluk ve ikindi namazlarını kılıyordu. Sonra hicretten önce, beş vakit namaz indirildi. Namazlar ikişer rekâtı. Daha sonra bunların mukim için tamamlanması Medine'de indî ve seferî namazı ikişer rekât olarak kaldı. Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf*, I, 113 vd., 116.

79 Makrizî, *İmtâu'l-esmâ'*, I, 17.

80 Gafır, 40/55; Suheyli, *er-Ravdu'l-unf*, I, 162.

81 Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 302.

82 Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 302.

mazın tamamının ikişer rekât olduğuna dair belirttiklerim, âlimlerin ekseriyetinin görüşünü ifade etmektedir. Hatta [bu durum] neredeyse icmâ hükmündedir. Zira vahyin indiği ilk günde Hz. Peygamber (sas)'e namazların emredildiğini bildiren rivâyetler, namaz emrinin İsrâ gecesinde indirildiği ve Hz. Peygamber (sas)'in İsrâ'dan önce sadece iki [vakit] namaz - ki bunlar duhâ namazı ve ikinci namazı yani akşama yakın namaz- kıldığı şeklinde olanlarla çelişmektedir.⁸³

Şu halde İsrâ gecesini farz kılınan beş vakit namaz, günlük beş vakit namaz ile iki rekâtlı namazların tamamıdır.⁸⁴ Bazı rivâyetlerde varid olduğu üzere, beş vakit namazın İsrâ hadisesinden önce farz kılındığı veya İsrâ ile namazların tam[amlandığı] meselesine gelince; bunlar ilim ehlinin ekseriyetinin muhalefet ettiği görüşler olup "beş vakit namazın İsrâ gecesinde farz kılındığı"na dair oluşmuş olan icmâ ile de çelişmektedir.

Daha önce de zikrettiğim gibi, İbn Hacer el-Heytemî şöyle demektedir: "İnsanlar sadece tevhide inanmakla sorumlu kılındı ve bu durum uzun bir süre devam etti. Sonra onlara Müzzemmil sûresinde belirtilen namaz farz kılındı. Beş vakit namazla bu tamamen neshedildi. Farzların peşpeşe artması ancak Medine'de oldu. İslam tebellür edip kalplerde yerleşince farzlar da peşpeşe artmaya başladı."⁸⁵ Bazı âlimlere göre, Müzzemmil suresi nüzul sırasına göre Mekkî sûrelerin üçüncüsüdür. Sadece son âyeti Mekkî değildir. Son âyet ise, Medine döneminde, ancak Mekke yolunda nâzil olmuştur.⁸⁶ Alimlerden bazıları ise sûrenin Mekkî olduğu, yalnız 10. 11. ve 20. âyetlerinin Medeni ol-

83 Makrizî, *İmtâu'l-esmâ'*, I, 29 vd. ; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 140 vd.

84 İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 140 vd.

85 Halebî, *es-Siretu'l-halebiyye*, I, 302.

86 Zencânî, *Târîhu'l-Kur'ân*, s. 36.

duğu görüşündedirler.⁸⁷ 20. âyet “*Namazı kılınız ve zekâtı veriniz.*” buyruğunu içeren âyettir. [Bununla birlikte ben] İbn Hacer’in [yukarıdaki] ifadelerinden bu âyeti kastettiğini sanmıyorum. [Kanaatimce el-Heysemî] âyetin Mekki kısmında varit olan gece namazı ile Kur’an’dan kolayla gelen bazı parçaların okunmasını kastetmiştir. Peygamber (sas) ve onunla birlikte ashabdan bir grup bu şekilde geceleri [ibadet amaçlı] kalkıyorlardı. Sonra Medîne’de vahiy indi ve [bu meşakkatli durumu hafifletti]. Dolayısıyla bu sürenin yirminci âyetinde, Hz. Peygamber(sas) ile beraberindekilerin gece kalkıyor olmaları sebebiyle içinde bulundukları zorluk ve meşakkatin hafifletilmesi söz konusudur. [Nitekim] âyet onların durumunu şöyle açıklamaktadır:

Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini bilmektedir. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapmaktadır. Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir etmiştir. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bilmekte ve de sizi bağışlamaktadır (yükünüzü hafifletmektedir).⁸⁸

Hiz. Peygamber (sas)’in ve onunla birlikte olanların iki rekâtlı bu namazlarda, fetretu vahy (vahyin inkıtai) hadisesinden önce veya sonra (Fatiha suresinin buna göre daha geç nazil olduğunu dikkate alarak) namaz kılarlarken hangi [âyet veya süreyi] okuduklarını da bilmiyoruz.

İlk Namaz

Ahmed b. Vâdih el-Ya’kübi şöyle demektedir: “Hz. Peygamber (sas)’e ilk farz kılınan öğle namazıydı. Cebrâil gelerek ona abdesti ve namazı gösterdi. Rasûlullâh da Cebrâil’in abdest aldığı gibi abdest aldı ve onun kıldığını gibi

⁸⁷ Zencânî, *Târîhu’l-Kur’ân*, s. 33.

⁸⁸ el-Müzzemmil, 73/20.

namazı kıldı.⁸⁹ Bu görüşün bir benzeri Nâfi'den de rivâyet edilmiştir.⁹⁰

[Bu iddia] kimi müfessirlerin, Kur'an'da "*Namazlara ve orta namaza (salât-ı vustâ) devam edin.*"⁹¹ âyetinde ifade edilen orta namaz (salât-ı vustâ)'ın öğle namazı olduğu şeklindeki görüşlerine [dayanmaktadır.] Dolayısıyla bu durum gördüğüm kadarıyla [her] iki rivâyeti zayıf hale getirmektedir. Zira bu iddiaya göre, öğle namazı orta namaz olunca, iki namazın arasında olmasını gerektirir. Bu ise, Hz. Peygamber (sas)'ın kıldığı "ilk namaz" [realitesiyle] çelişmektedir. Zira öğle namazının orta namaz olması, kendisinden önce ve sonra [iki ayrı namazın daha] bulunmasını zorunlu hale getirmektedir. Kaldı ki akıl da ilk namazın öğle namazı olduğu görüşünü desteklememektedir. Zira dinlerin ekseriyetinde ibadetler, vaktini tayin etmenin kolaylığından dolayı, sabah ve akşam yapıldı. Dolayısıyla öğle namazının ilk namaz olması ma'kul değildir.

Yine müfessirlerden bazıları salât-ı vustâ/orta namazının sabah namazı, bazıları ikindi namazı, bazıları akşam namazı, bazıları yatsı namazı, kimisi ise Cuma namazı olduğunu ifade etmişlerdir.⁹²

Bu arada salât-ı vustâ'nın cemâatle kılınan namaz, korku namazı, Ramazan Bayramı namazı, Kurban Bayramı namazı, vitir namazı, duhâ/kuşluk namazı olduğunu söyleyenler de olmuştur. Diğer bazıları ise konu ile ilgili verilerin çelişmesinden dolayı [bir tercihte bulunmamış] susmuşlardır. Bunlara göre bu tercihlerden [herhangi birini kabul etmenin] sebebi açık değildir ve hiçbirinin görü-

89 el-Ya'kubi, II, 16, Necef baskısı.

90 İbn Hıšâm, *Sîretü İbn Hıšâm*, I, 156.

91 el-Bakara, 2/238. Neysâbüri, *Tefsîr*, II, 380 vd.

92 Hâzin, *Tefsîru'l-Hâzin*, I, 179; Kayravânî, *Risâletü İbn Ebî Zeyd*, s. 23; Neysâbüri, *Tefsîr*, II, 383 vd.; Tabersî, *Tefsîr*, II, 343, Tahran baskısı; İbn Kesir, *Tefsîr*, I, 290 vd.

şü üzerinde icmâ da vaki olmamıştır. Öyle ki bu konudaki tartışma sahâbe döneminden günümüze kadar varlığını devam ettirdiğini [söylemek mümkündür].⁹³

Müfessirler, “*Namazlara devam edin.*” âyetinden maksadın günlük beş vakit namaz olduğunu ifade etmektedirler. [Bunu emreden] âyet Bakara sûresinde olup Medine’de nazil olan âyetlerden biridir. “*Namazlara devam edin.*” ifadesinden hemen sonra atıf harfiyle “*ve orta namaza devam edin.*” ifadesinin yer almış olması, bu namazın sahip olduğu değerden dolayıdır. Bu durum onu diğer namazlar arasında tek başına zikrettirmiştir.⁹⁴ Salât-ı vustâ sırf Allah içindir. Öyleyse orta namaz da, diğer namazlar gibi bir ibadet olduğu halde, neden kendisine bu denli ciddi bir fazilet verilmiştir?

Gerçek olan şudur ki, bizim “orta namaz”ın hangisi olduğuna dair birbirinden farklı bu rivâyetlerden ikna edici bir sonuca varmamız zordur. Dahası önümüzde bu konuyla ilgili diğer rivâyetler de durmaktadır. el-Berrâ b. Âzib’den naklettiklerine göre, insanlar Peygamber (sas) döneminde yıllarca bu âyeti “ve’s-salâti’l-vustâ” yerine “ve salâti’l-asr” olarak okumuşlar; daha sonra şuânki yani “ve’s-salâti’l-vustâ” kıraatı üzerinde karar kılmuşlardır. Diğer bir rivâyet ise şöyledir: Hz. Hafsa [Kur’an’ın istinsahı esnasında], “*Namazlara ve orta namaza (salât-ı vustâ) devam edin.*” âyetine gelince kâtibe “salât-ı vustâ” yerine “salâti’l-asr” veya “ve salâti’l-asr” yani “ikinci namazı” olarak yazmasını emretmiştir. Yine elimizdeki bir diğer rivâyet ise, Hz. Âişe’nin bir mushafı olduğu ve onda “*Namazlara ve orta namaza devam edin.*” [âyetinin yanında] “O ikinci namazıdır.” şeklinde bir kaydın bulunduğunu belirtmektedir.⁹⁵

93 İbn Kesir, *Tefsir*, I, 294.

94 Mahalli ve Suyûti, *Tefsiru’l-Celâleyn*, I, 35.

95 el-Muvatta, I, 254 vd.; Şâfi, *Sünenu’s-Şâfi*, s. 8; Taberi, *Tefsir*, II, 321 vd.; Goldziher, *Mezâhibu’t-tefsiri’l-İslâmi*, s. 24 vd.; İbn Kesir, *Tefsir*, I, 290 vd.

Tabersî'nin tefsirinde, diğer namazların değil de, kendisi de o namazlardan biri olduğu halde, "orta namazı"nın tahsis edilmesinin illetini açıklamak üzere ma'kul bir sebebin sunulduğunu görüyoruz. Nitekim o bu hususta şu rivâyete yer vermektedir: "Zeyd b. Sâbit'in haber verdiğine göre Peygamber (sas) öğle sıcağında namaz kılıyordu. Bu ise ashâbına namazların en ağır geleniydi. Namazda arkasında bir veya iki saf bulunuyordu. Bunun üzerine [Hz. Peygamber] şöyle buyurdu: "İçimden öyle geçiyor ki, namaza gelmeyen şu insanların evlerini ateşe vereyim." Yine orta namazının, ikinci namazı olduğu görüşünde olanlardan bahsederken başka bir sebep [daha] rivâyet etmekte ve şöyle demektedir:

Çünkü ikinci namazı, gündüz kılınan namazları ile gece kılınan namazların ortasındadır. İnsanların en meşgul olduğu vakte denk geldiği için bu namazdan bahsedilmiştir.⁹⁶

Sonuç olarak "salât-ı vustâ"nın (orta namaz) öğle veya ikinci namazı, özellikle de ikinci namazı olarak yorumlanması, diğerlerine oranla en ma'kul yorum olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira bu namazın Hicâz gibi sıcak memleketlerde kılınması, yorgunluk, meşakkat ve zorluktan beri değildir. Bu sebeple, insanlar bu namaza Hz. Peygamber (sas)'le beraber katılamıyorlardı. Bunun üzerine vahiy, bu namazın önemini vurgulamak üzere indi. Bu namaz beş vakit namazın ortasında yer almaktadır. [Salât-ı vustâ'dan bahseden] âyet Medenî olduğundan, burada beş vakit namaza da işaret edilmiştir. Böylece ikinci namazı, salât-ı vustâ/orta namaz olmaktadır. Öğle namazı ise, o da "orta namaz"dır ve duhâ ile ikinci namazının arasında yer almaktadır. Kezâ bu namaz da sıcak bir vakitte edâ edilmektedir. Ancak onun vakti, sıcaklığın şiddeti bakımın-

dan ikinci namazının vaktinden daha aşağıdır. Dolayısıyla “öğle namazının” beş vakit namazın ortasında olması uygun değildir. Şayet âyet Mekki olsaydı, şüphesiz ilk akla gelen bu olurdu. Bu sebeple, salât-ı vustâ (orta namaz) ile ikinci namazının kastedildiğini tercih etmekteyim.

Hazar ve Sefer Namazı

Namaz Mekke'de iki rekât olarak kılınmaktaydı. Edâ edenin mukim veya seferî olması arasında bir fark da bulunmuyordu. Hz. Peygamber (sas)'ın Medine'ye hicretinden bir ay sonra, [yani] Rebiu'l-âhir ayının on ikinci gecesinde mukim için namazın rekâtları artırıldı. Mukimin namazı, seferî yani yolcu tarafından kılınan iki rekât şeklindeki ilk namazdan ayırmak için “hazar namazı” olarak tesmiye edildi. Şu halde yolcu [seferî] namazı emrinin indirilmesi, hicretin birinci senesinde gerçekleşmiştir.⁹⁷ Rivâyete göre [hadisenin cereyan ettiği zaman] hicretten bir yıl kadar sonra idi.⁹⁸

Yolcu namazı, İslam'da kılınan (iki rekâtlı) ilk namaz gibidir. Hadis ve fıkıh kitapları bir kimsenin yolcu sayılabilmesi için gerekli mesafe hususunda bir sınır koymuşlardır.⁹⁹ Şu halde yolcu namazı, Medine döneminde kılınması emredilen namazlardan biridir. Yolculukta namazın kısaltılması emri âyette şöyle geçmektedir: “Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır.”¹⁰⁰ Rasûlullâh (sas) dört rekâtlı olan öğle ve ikindiye Zu'l-Huleyfe'de iki rekât olarak kılmıştır.¹⁰¹

97 Taberî, *Tarih*, II, 400; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 195.

98 Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ*, I, 51.

99 Müslim, *Sahih*, I, 142 vd.

100 en-Nisâ, 4/101.

101 *Müsnevu'l-İmam Ebî Hanîfe*, s. 76.

Ezân

İbadet vakitlerinin tayinini kolaylaştırmak ve insanları ibadeti vaktinde edâ etmeye çağırmak için dinler, ibadete davet ve inananlara vaktin girdiğini haber vermek için farklı yol ve yöntemler geliştirmişlerdir. Çan çalmak, boruya üfleme veya ateş yakmak vb. ilan ve uyarı araçlarındandır.

Mekke döneminde ezân emredilmiş değildi. Zira Müslümanların sayısı az olup Kureyş'e karşı bir önlem olarak kendilerini gizliyorlardı. Dolayısıyla namaz vakitlerinin yaklaştığını duyurmak Mekke döneminde mümkün değildi. Peygamber (sas) Medine'ye hicret edip orada Müslümanların sayısı artınca, namaz vakitlerinin müminlere duyurulmasına [bir başka ifade ile] ezâna ihtiyaç duyuldu. Zira [müminlerin] bazısını uyku tutuyor, [bu uyku] onları namazdan geri bırakıyor veya işleri onları meşgul edebiliyordu. Dolayısıyla [mümin farkında olmadan] kendini namazı kaçırmış olarak buluyordu. Böylece Rabbine yönelerek görevini yerine getirmede kusurlu hale düşüyordu.

Sahîh-i Müslim'de nakledildiğine göre, Müslümanlar, Medine'ye hicret ettiklerinde, hiç kimse kendilerine namaz vaktinin girdiğine dair bir şey söylemeden toplanır ve namazı beklerlerdi. Bir gün bu durum hakkında konuştular: Bir kısmı: "Hristiyanların çanı gibi çan edinelim." dedi. Bir kısmı ise: "Yahudilerin üfürdükleri boynuz gibi bir âlet edilenim." dedi. Bunun üzerine Ömer: "Namaz vaktini duyuracak birini yetkili kılmaya ne dersiniz." diye sordu. Rasûlullâh (sas) (bu görüşü onaylayıp): "Bilâl! Kalk, namaza çağır." buyurdular.¹⁰² Bu hadis "ateş yakılması" ifadesi olmaksızın bu şekilde nakledilmiştir.

102 Müslim, *Sahîh*, II, 2, Salât 1.

Başka bir rivâyete göre ise, ezâna ihtiyaç duyulunca, Hz. Peygamber (sas) bu meseleye ilişkin ashâbıyla istişârede bulundu. Ona şunları önerdiler:

1. Namaz vakti gelince bir bayrak dikelim, insanlar onu görünce namaza gelsinler. Peygamber (sas) bunu uygun görmedi.
2. Bunun üzerine “şebbûr” veya “kubu” denilen Yahudilerin üfledikleri boru [Hz. Peygambere] hatırlatıldı. Yahudiler, dindaşlarını boru üfleyerek ibadete çağırıyorlardı. Hz. Peygamber (sas) bunun onun Yahudilere âit bir şey olduğunu söyledi [ve kabul etmedi].
3. Bu defa Hıristiyanların âyinlerine çağırmak için kullandıkları çan hatırlatıldı. Peygamber (sas) onun Hıristiyanlara âit bir şey olduğunu söyledi [ve reddetti].
4. Bunun üzerine: Büyük bir ateş yakalım, insanlar onu görünce namaza gelsinler teklifinde bulunuldu. Peygamber (sas): Bu Mecûsilerin geleneğidir buyurdu [ve reddetti].¹⁰³

Muhammed b. Sa'd ise ezânın başlaması hâdisesini şöyle anlatmaktadır: Hz. Peygamber (sas) zamanında insanlar ezânla emrolunmadan önce Hz. Peygamber (sas)'ın bir münâdisi “es-salâtü câmiatun” diyerek çağrıda bulunurdu. [Bunu duyan insanlar namaz vaktinin geldiğini anlıyor] ve toplanıyorlardı. Kible Kâbe'ye çevrilince, insanların namaza çağırılması da emrolunmuş oldu. Namaza çağrı meselesi Rasûlullâh'ın (sas) zihnini oldukça meşgul etmeye başladı. Bunun üzerine sahâbe, insanları namaza toplayacak bazı önerilerde bulundular. Kimi boru üflemeyi, kimi çan çalmayı önerdi. Onlar bu duru-

103 Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 482.

mu konuşurlarken, Abdullah b. Zeyd el-Hazrecî uyumuştı. Uykusunda üzerinde iki yeşil elbise, elinde çan bulunan bir adamın kendisine geldiğini görmüş. [Abdullah anlatıyor] “O adama: “Bu çanı bana satar mısın?” dedim. O da: “Bunu ne yapacaksın?” diye sordu. Ben de: “Onu çalmak suretiyle insanları namaza çağırmak için satın almak istiyorum.” dedim. O da: “Sana sizin için [elimdeki çandan] daha hayırlısını haber vereyim mi?” diye sordu. [Evet dedim. Bunun üzerine şöyle söyledi]: “[insanları namaza çağırmak için] şöyle deyiniz”: Allahu ekber, eşhedü en lâ ilâhe illallâh, eşhüde enne Muhammeden rasûlullâh, hayye ale's-salâti hayye ale'l-felâh, Allahu ekber, Allahu ekber, lâ ilâhe illallâh. Sonra Abdullah b. Zeyd Rasûlullâh'ın (sas) yanına gelerek, bunu ona haber verdi. Peygamber (sas) de ona: “Bilâl'le birlikte kalk. Sana söyleneni ona öğret, bu şekilde ezân okusun.” buyurdu. O da bunu yaptı. [Bilâl ezân okuduğu esnada] Hz. Ömer gelerek [Peygamber efendimize]: “Abdullah'ın rüyasında gördüğünün benzerini ben de gördüm.” dedi. Bunun üzerine Peygamber (sas): “Allah'a hamdolsun.” buyurdu. İşte ezân bu şekilde belirlenmiş oldu. Rivâyete göre; [ezânın tespit edilmesinden] sonra [insanlar] namaza [hep] ezânla çağırılmış oldular. [Ezân öncesi kullanılan] “es-salâtu câmiatun” ifadesi ise ani meydana gelen olağanüstü durumları [Müslümanlara] duyurmak için kullanılmaya devam etti. [es-Salâtu camiatun ifadesini duyan] insanlar toplanıyorlar, kararlaştırılan bir fetih (gazve) veya emredilen bir durum [kendilerine] haber veriliyordu.¹⁰⁴ Böy-

104 Hz. Ömer'in münadisi, Müslümanları istişareye bu çağrı ile çağırıyordu. Bilindiği gibi Hz. Ömer, özellikle Müslümanların tamamını ilgilendiren konularda, Medinelileri bu çağrı ile Mescid-i nebevî'ye toplar, onlerine geçip iki rekât namaz kıldırdıktan sonra durumu kendilerine haber verir ve görüşlerini söylemelerini talep ederdi. Rivâyetler başta divan meselesi, Sevad arazisinin dağıtılması vb. olmak üzere bazı önemli meselelerin günlerce tartışıldığını aktarmaktadır. (M. Mahfuz Söylemez).

lece namaz vakti dışında bir durum vaki olduğunda “es-salâtü câmiatun” diye nidâ ediliyordu.¹⁰⁵

İbn Sa'd ezânın nasıl başladığı hakkında başka tariklerle de rivâyette bulunmuştur. Bunların tamamının içeriği [hemen hemen yukarıda aktardığımız] bu haberle aynıdır. Ezân rüyası, Abdullah b. Zeyd'e nispet edilmekte olup Ömer b. el-Hattâb'ın rüyâsıyla ikinci defa teyid edilmemiştir. Rivâyetin ifadesine göre Abdullah b. Zeyd, Hz. Peygamber (sas)'e rüyâyı anlatmaya başlayandır. Ömer, onun rüyasını anlatmasından sonra [Peygamberin huzuruna] gelmiştir.¹⁰⁶

İbn Hişâm ve diğerleri de bu kıssayı aynı şekilde zikretmişlerdir. İlim erbabı arasında bu konuda yaygın olan kıssa işte budur.¹⁰⁷

İşte İslam'da ezânın [nasıl başladığının] hikâyesi budur. [Kimi rivâyetlere göre] ise ezân [kullanılmaya başlamadan] önce; Müslümanlar namaza “es-salât, es-salât” yani “namaza, namaza” şeklinde çağırıyorlardı.¹⁰⁸ Çağırان kişi başkalarına işittirmek için sesini yükseltiyor ve namaz vaktinin geldiğine dikkat çekiyordu. Böylece namazın zamanında kılınması gerçekleşiyordu. Âlimler [bu bağlamda] “es-salâtü câmiatün” yani “namaz toplayandır” cümlesinin de [namaza çağrı amacıyla kullanıldığını] da zikretmektedirler. [Yani] Müslümanlara namaz vaktinin girdiğini bu cümleyle duyurmuşlardır.¹⁰⁹ [Kuşkusuz bu cümlelerin yanı sıra] “ile's-salât” yani “namaza” ve “helümme ile's-salât” “haydin namaza” ifadeleri de bu bağlamda kullanılmışlardır.¹¹⁰

105 İbn Sa'd, *Tabakât*. Dâru Sadır, I, 246 vd.; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 203; *Müsnedu'l-İmam Ebi Hanîfe*, s. 49 vd.

106 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 247 vd.

107 İbn Hişâm, *Siretu İbn Hişâm*, I, 306 (Babu haberi'l-ezân); Halebi, *es-Siretu'l-halebiyye*, I, 480; es-Suheyli, *er-Ravdu'l-unf*, II, 19 vd.

108 Muttaki, Ali, *Kenzu'l-umrâ*, IV, 265. (No: 5469); Mittwoch, s. 25.

109 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 246 vd.

110 Mittwoch, s. 25.

Raviler ezânın [ilk kez ne zaman başladığı] hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları hicretin birinci senesinde gerçekleştiğini söylerken; diğerleri ise hicretin ikinci senesinde meydana geldiğini ifade etmişlerdir.¹¹¹

Bilinen şu ki, İslam tarihindeki ilk müezzîn Bilâl'dir. O Hz. Peygamber (sas)'ın müezzînidir. Aynı zamanda müezzînlerin babasıdır. Hz. Peygamber (sas)'ın diğer bir müezzîni ise a'mâ olan İbn Ümm-i Mektûm idi.¹¹² Bunlardan hangisi önce mescide gelirse ezânı o okurdu. Namaz kılınacağı zaman biri kâmet getirirdi. Rivâyete göre Bilâl ezân okurken Rasûlullâh (sas)'ın kapısında durur ve: "Namaz ey Allah'ın Rasûlü, haydın namaza, haydın felâha!" derdi.¹¹³

Rivâyet olunduğuna göre, Ebû Mahzûre Semure b. Muir, Hz. Peygamber (sas)'ın müezzînlerindendir. Evs ve Sa'd el-Karaz'ın da müezzînlerden olduğu rivâyet olunmaktadır. Sa'd el-Karaz, Ammâr b. Yâsir'in mevlâsı İbn Âiz'dir. el-Karaz denilen yerde ticaretle meşgul olduğu için buranın adıyla tanınmıştır. Onun Kubâ halkı için müezzînlik yaptığı [söylenmektedir].¹¹⁴

Minâre

Günümüzde müezzînin sesi, mescid ve cami ile birlikte binâ edilen minârelerden ve minârelere konulan hoparlörlerden [çevreye] dağılmaktadır. Hz. Peygamber (sas) döneminde ise, mescidlerde minâreler mevcut değildi. Zira henüz ihdas edilmemişti. Müslümanların ilk müezzîni Bilâl, Medîne'de Hz. Peygamber (sas)'ın mescidine yakın en yüksek evin damına çıkarak, insanları namaza çağırmak üzere ezân okurdu.¹¹⁵

111 Makrizî, *İmtâu'l-esmâ'*, I, 50, Matbaatu lecneti't-te'lif.

112 Müslim, *Sahih*, II, 3, Muhammed Ali Sabih.

113 el-Ya'kûbi, Necef, II, 32.

114 İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 205.

115 İbn Hîşâm, *Sîre*, s. 349, مطبعة; Shorter Encyclopedia of Islam, s. 340.

Hız. Peygamber (sas) hicretin sekizinci yılında Mekke'yi fethedince, müezzini Bilâl'e insanları namaza davet etmek üzere Kâbe'den ezân okumasını emretti. Bilâl de oradan ezân okudu. Bir rivâyette belirtildiğine göre, Bilâl Kâbe'nin damına çıktı ve oradan ezân okudu.¹¹⁶ Kâbe ve Hız. Peygamber (sas)'in mescidi dahil Müslümanların ilk cami ve mescidleri minâresiz olmaya devam etti. Çünkü minâre henüz ihdas edilmemişti.

Rivâyetlerde nakledildiğine göre, Hız. Osman halife seçilince, insanların Medîne'de çoğaldıklarını [dikkate alarak], Cuma namazı için Zervâ [bölgesinde] ikinci bir ezânın okunmasını ihdas etti. Medîne'de, Mescid-i Nebevi'ye yakın en yüksek binâ Zervâ'da bulunuyordu.¹¹⁷ [Hız. Osman tarafından ihdas edilen bu yeni durumun] amacı, Cuma namazı için okunan ezânının sesini mümkün olan en uzak noktaya ulaştırmaktı.

Taharet/Temizlik ve Abdest

İslam'a göre, namaz kılan kimsenin ma'nen temiz olmaması veya abdestsiz olması durumunda kılacağı namaz geçerli olmaz. Zira taharet ve abdest, İslam'ın rükünlerindandır. Taharet beden, elbise ve [namaz kılınan] mekanın temizliğini ifade etmektedir. Abdestin de Kur'an'da ifade edildiği şekilde olması gerekir. [Zaten] hadiste de şöyle varit olmuştur: "Sizden birinizin namazı, abdesti bozulduğunda abdest almadıkça kabul olmaz."¹¹⁸

Hadis kitaplarında yine şu hadisler yer almaktadır: "Taharetsiz (abdestsiz) namaz olmaz."¹¹⁹ "Temizlik, iman yarısıdır."¹²⁰ Öyleyse temizlik, Müslüman için olmazsa olmaz [bir durumu ifade etmektedir]. [Bir başka ifade ile] ab-

116 Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, I, 193; İbn Hişâm, *Sîre*, s. 822, روتفلا.

117 İbn Kesir, *Tefsir*, IV, 366.

118 Müslim, *Sahih*, I, 140 vd.

119 Müslim, *Sahih*, I, 140.

120 Müslim, *Sahih*, I, 140.

dest olmaksızın namaz da geçerli olmaz. Nitekim abdestsiz namazın olmayacağı, İslam mezheplerinin tamamının fıkıh kitaplarında yer almakta olup üzerinde icmâ edilen bir husustur.

Toplumların ve dinlerin temizlik ilkeleri ile taharet anlayışları, bakış açılarının farklılığına göre değişiklik arz etse de, [varlık nedenini oluşturan] düşünce biçimi ile prensipler genellikle yekdiğerine benzemektedir. İbadet eden bireyin veya ibadet ettiği mekanın necis olması durumunda, hangi ibadet olursa olsun fasid olacağının [neredeyse bütün dinlerde kabul görmüş olmasını] [buna örnek olarak verebiliriz]. Avret yerlerinin örtülmesi fikri de aynen böyledir. Meselâ Yahudi şeriatına göre, ibadet edenin avret yeri açık olduğunda, hatta ondan [küçük] bir parça dahi görünse, onun ibadeti makbul olarak değerlendirilmez. Bu meselede İslam'ın Yahudilikle aynı görüşe sahip olduğunu görmekteyiz.¹²¹

Kur'an-ı Kerim'de namaz kılmadan önce, cünüplük hâlinde dolayı yıkanmanın gerekliliği ifade edilmiştir:

*Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanmaya kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.*¹²²

Bu emir, bedenden necâsetin giderilmesi ve namaza başlamadan önce temizlenmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu Medîne'de inen bir emirdir. [Âyetin içinde yer aldığı] Nisâ sûresi de Medenî sûrelerden bir tanesidir.

121 Mischna, Be'rahhoth, 3.5, Mittwoch, s. 15.

122 en-Nisâ, 4/43.

Necis, necâset ve tahâret kelimeleri, cahiliye dönemi insanları tarafından bilinen kavramlardı. Ancak bu kavramların anlam ve delâletinin, İslam'daki anlam ve delâleti ile aynı olduğunu düşünemeyiz. Bir başka ifadeyle [cahiliye döneminde bu kavramlar] temizlikle ilgili fikhî anlamda bir içeriğe sahip değillerdi. Tarihi rivâyetlerde, cahiliye döneminde insana ârız olan necaseti gidermenin keyfiyet ve şartları belirtilmiştir. Bunlardan anlaşıldığına göre, bazı cahiliye dönemi insanların nazarında ölü necistir. Bu nedenle naaşının yıkanması emredilmiştir. İslam da bunu benimsemiştir. Onlar aynı şekilde, kadınların aybaşı halini de necis saymışlar ve aybaşı hali için bir süre tahdit etmişlerdir. Kadının temiz olduğu süreye de ithâr (temizlik) hali demişlerdir.¹²³

Cahiliye dönemi insanlarına göre cünüplük hali necis sayılırdı. Bu sebeple, bu halden dolayı yıkanıyorlardı. İslam da bu yıkanmayı (gusl) benimsemiştir. Kezâ, cünüplük halinden dolayı yıkanmadıkça Kâbe'yi de tavaf etmiyorlardı.¹²⁴ Yine ağız yıkamaya (mazmaza) burnu temizlemeye (istinşâk) ve misvak ile dişlerini temizlemeye riâyet ediyorlardı.¹²⁵

Bedeni kirlerden ve kötü ruhlardan temizlemek için yıkanmak (gusl), Araplar ve Sâmiiler tarafında bilinen eski âdetlerdendir. Onlar, temizliğin kötü ruhları kovduğuna [bir başka ifade ile] bedenden uzaklaştırdığına inanıyorlardı.¹²⁶

Abdestin alınışı Medenî sûrelerden olan Mâide sûresinde şöyle ifade edilmektedir:

123 Onların elbiseleri tertemizdir, güç durumlarda alınları aktır. Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, III, 362 vd.

124 Bkz. Wellhausen, *Bakâya'l-veseniyeti'l-arabiyye*; Yine benim şu araştırmam: "et-Tahâre ve'l-vudû", *Mecelletu'r-risâle*, el-cüz: 640, 8 Ekim 1945, s. 1083 vd.

125 Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 299.

126 *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 635.

*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı da (yıkayın). Eğer cünüp oldunuz ise, boy abdesti alın. Hasta yahut yolculuk halinde bulunursanız yahut biriniz tuvaletten gelirse yahut da kadınlara dokunmuşsanız (cinsî birleşme yapmışsanız) ve bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve (dirseklere kadar) ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size (ihsan ettiği) nimetini tamamlamak ister; umulur ki şükredersiniz.*¹²⁷

Gördüğümüz gibi bu nas (ifade) Nisâ suresinde geçen ifade gibidir. Ancak bu [âyet] abdest konusunda daha detaylı [bilgi sunmaktadır]. [Dolayısıyla bu âyet] gusül, abdest ve teyemmümün hepsini içine alan bir nastır.

Hadis kitaplarında Hz. Peygamber (sas)'ın nasıl abdest aldığı'nın anlatıldığını görmekteyiz. Onun bu abdesti doğal olarak Müslümanların da abdestidir. Çünkü Peygamber (sas) hüküm koyucudur. [Nitekim] Hz. Peygamber, abdestin alınış şeklini müminlere hüküm olarak koymuştur.¹²⁸ Abdestin nasıl alınacağı hususunda genel olarak ve özü itibariyle Müslümanlar arasında bir ihtilâf bulunmamaktadır. Ancak Müslümanlar arasında esasa müteallık olmayan; [yani] ayakların yıkanması veya meshedilmesi; elleri yıkamaya nasıl başlanacağı; dirsekten başlayarak ele kadar mı, yoksa elden başlayarak dirseğe kadar mı yıkanaacağı gibi fer'i (aslî olmayan)¹²⁹ durumlarda görüş ayrılığı vardır. Bunlar ise ancak Müslüman olanların bileceği ve anlayacağı durumlardır ve bunlar Kur'an'da, hadis ve fıkıh kitaplarında varit olan genel şekle ve sıraya aykırılık teşkil etmemektedir.

127 el-Mâide, 5/6.

128 Müslim, *Sahih*, I, 141 vd.

129 Abdestte ayakların yıkanması farz olup, fer'i bir durum değildir (çev.)

İbn Hazm, abdestin Medenî sûrede emredilmesinden hareketle, bunun ancak Medîne'de teşrî kılındığına delil [olabileceğini] söylemiştir. Kur'an-ı Kerim'in nassından anlaşılan [da] budur.¹³⁰ Ancak tarih ve siyer kitaplarında rivâyet edilenlere göre, abdest, namaz emrinin nazil oluşuyla birlikte emredilmiştir. Peygamber (sas) kıldığını ilk namazla birlikte abdest almıştır. Nitekim bu durum [bahis mevzuu] kitaplarda şöyle yer almaktadır:

Namaz Peygamber'e (sas) farz kılındığında Cebrâil ona geldi. O Mekke'nin en yüksek yerindeydi. Cebrâil vadide ayağıyla yere vurdu ve oradan bir su çağladı. Cebrâil abdest aldı. Peygamber (sas) de bu suyla abdest aldı. Peygamber (sas) namaz için nasıl abdest aldığını görmek için ona bakıyordu. Cebrâil'in abdest aldığı gibi, Peygamber (sas) de abdest aldı. Cebrâil kalktı ve ona namaz kıldırды, Peygamber (sas) de onunla namaz kıldı.¹³¹

es-Sîretu'l-halebiyye müellifi, Cebrâil'in Peygamber (sas)'e abdesti öğretmesiyle ilgili bu ve bu anlamdaki diğer haberlere dayanarak İbn Hazm'a cevap vermiş ve abdestin farz olmasının, Mekke'de namazın farz olmasıyla birlikte olduğunu belirterek şöyle demiştir: "Abdest bu şekliyle farz olması bakımından Mekki, tilâvet bakımından Medenî'dir." Bu, Mâlikilerin "Abdest, hicretten önce mendûb idi, Mâide âyetiyle Medîne'de farz kılındı."¹³² şeklindeki düşüncelerine de yakındır. Yine İbn Hazm'a cevap olarak şöyle demektedir: "Mâide âyetinin nâzil olmasının nedeni, bir hastalıktan [dolayı abdest alamayan] veya su bulamadığı için abdest ve gusle güç yetiremeyen kimseye, teyemmüm yapmasının mübah olduğunu ifade etmesidir. Yani abdest ve guslün farziyeti, nüzulünden daha öncedir. Hz. Âişe'nin âyetle ilgili "Allahu Teâlâ teyemmüm âyetini indirdi." demesini de

130 Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, el-Mektebetu't-ticâriyye, I, 300.

131 İbn Hıšâm, *Sîretu İbn Hıšâm*, I, 155; Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 251.

132 Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 300.

burada delil olarak kullanmıştır. Zira Hz. Aişe, Teyemmüm âyeti demektedir, abdest âyeti dememektedir. Çünkü abdest, bu âyetin varlığından önce farz kılınmıştı.”¹³³

Bazı âlimlere göre, abdestin farz olması, hicretten bir sene önce namazın farz olmasıyla birlikteydi. Bazılarına göre ise, abdest ile guslün farz olması, İsrâ gecesinde, namazların farz kılınması ile birlikteydi. Diğer bazıları ise bu konuda orta bir yol tutarak, abdestin İsrâ gecesinden önce mendûb, İsrâ olayının gerçekleşmesi ile farz olduğunu söylemişlerdir. Şu halde abdest, Mekke'de indirilen farzlardan biridir.¹³⁴

Peygamber (sas) her namaz için abdest almaktaydı. Ashâbının bir kısmı ise ona uyararak, onun yaptığını yapıyordu. Diğer bir kısmı ise abdesti bozulmadıkça tek bir abdestle namaz kılıyordu. Abdesti bozulursa, abdest alması gerekiyordu. Mekke'nin fethi esnasında Hz. Peygamber (sas) beş vakit namazı bir abdestle kılmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer (ra) Hz. Peygamber (sas)'e: “Daha önce yapmadığın bir şeyi mi yaptın?” diye sordu. Peygamber (sas): “Bilerek yaptım ey Ömer!” şeklinde cevap vererek beş vakit namazın tek bir abdestle yetinerek kılınmasının câiz olduğuna işaret etmiştir.¹³⁵ Bu durum, Hz. Peygamber (sas)'in husûsiyetlerindendir.

Siyer ve tarih bilginlerinin belirttiklerine göre, Hz. Peygamber (sas)'e her namaz için yıkanmak (gusûl) farzdı. Sonra bunu hafifletmek üzere bu, küçük abdeste nispetle, neshedilmiştir. Böylece abdest, guslün yerine geçmiş oldu. Daha sonra her namaz için abdest de neshedildi.¹³⁶ *es-Sîretu'l-Halebiyye* müellifi şöyle demektedir: “Her namaz

133 Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 300.

134 Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 299 vd.

135 Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 301; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Zâdu'l-meâd fî heydi hayri'l-ibâd*, I, 48 vd., Kâhire 1950.

136 Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 301.

için guslün farz olması, Kur'an dışında bir vahiy veya ic-tihadla olmalıdır.”¹³⁷ Kısacası Peygamber (sas) her namaz için yıkanıyordu. Bu ise abdestin farz kılınmasından önce idi. Sonra her namaz için abdest alması emri indirilince bu hafifletilmiş oldu. En son olarak da belirttiğim gibi, her namaz için abdest alınması neshedildi.

Bunun anlamı, abdestin namazla birlikte doğrudan farz kılınmamış olmasıdır. Aksine Peygamber (sas) önceleri her namaz için yıkanıyordu. Sonra bu durum abdestle hafifletildi. Bu yıkanma (gusül) namazda meşrû kılınmadan önce, genel olarak beden temizliği idi. Guslün ne zaman abdest ile yer değiştirdiğini ise bilemiyoruz.

Bevl etmek abdesti bozar. Tuvalet ihtiyacını görmek zorunda kalan abdestli kimsenin yeniden abdest alması gerekir. Tuvalet gittikten sonra insanın su ile taharete bulunması gerekir. Bazı mezheplere göre, suyun bulunmadığı durumlarda taşla istincada (isticmâr) bulunmak câizdir. Rivâyet edildiğine göre, Peygamber (sas) Amr b. Avf oğullarına: “Allah'ın sizin için medhettiği temizlik nedir?” diye sordu. Onlar da, taşla isticmârdan sonra, su ile istinca olduğunu belirttiler. Bunun üzerine: “Evet temizliğin doğrusu budur. Bunları yapın.” buyurdu.¹³⁸ Bu haberden anlaşıldığına göre, su ile istinca ve taşla isticmâr, bazı cahiliye insanlarınca bilinmekteydi. Sonra İslam da bunları benimsemiştir. Bundan amaç, bedenden necâsetin eserini, bulunduğu yerden izale etmek yani gidermektir.

Teyemmüm

Teyemmüm emri Medine'de, Nisâ ve Mâide sûrelerinde nazil olmuştur. Âyetlerdeki bu emir, teyemmümün yapılabileceği şartları ve teyemmümün yapılış şeklini tayin etmiştir.

¹³⁷ Halebi, *es-Siretu'l-halebiyye*, I, 302.

¹³⁸ Suheyli, *er-Ravdu'l-urf*, II, 11.

Sahih-i Müslim'de nakledildiğine göre, Rasûlullâh (sas) seferlerinin birinde Beydâ veya Zâtu'l-Ceyş denilen yere vardıklarında, eşi Âişe'nin gerdanlığının kaybolması üzerine Rasûlullâh (sas) onu aramak için orada konakladı. İnsanlar da onunla birlikte konakladılar. Onlar su bulunan bir yerde değillerdi ve yanlarında su da bulunmuyordu. Sonra Rasûlullâh uyudu ve su olmaksızın sabahladı. Bunun üzerine Allah Teâlâ teyemmüm âyetini indirdi de onlar da teyemmüm yaptılar.¹³⁹ Şu halde teyemmüm emri bu vesileyle ve hicretten sonra nazil olmuştur.

Teyemmüm emri Hz. Peygamber (sas)'in Müreysi Gazvesi'nden (Benî Mustalik Gazvesi olduğu da söylenir)¹⁴⁰ dönüşünden sonra, Âişe'nin gerdanlığının kaybolmasından sonra imsakın doğmasıyla nâzil olmuştu.¹⁴¹ İbn Kayyım el-Cevziyye'ye göre, hadise hicretin beşinci senesinde cereyan etmiştir.¹⁴² Taberî'nin rivâyetine göre ise hicretin altıncı senesinde idi.¹⁴³

Teyemmüm ibadeti Yahudi şeriatında bilinmekte olup, su bulunmadığı zaman, toprakla teyemmüm yapmak Yahudilere mübah kılınmıştır.¹⁴⁴ Yine rivâyetlere göre, Hristiyanlar çocuklarını toprakla vaftiz ediyorlardı. Bunu ise çölü geçerken ve su bulamadıklarında yapıyorlardı.¹⁴⁵

Mecûsilik de aynı şekilde müntesiplerine uykudan kalkınca yıkanmayı emretmiştir. Buna göre Mecûsî bir kimsenin sabahleyin uykudan uyanınca yüzünü, elini ve

139 Müslim, *Sahih*, I, 191 vd.; İbn Kesir, *Tefsir*, I, 506; Vâhidî, *Esbâbu'n-nûzûl*, s. 113.

140 el-Mureysi': Huzâanın su aldığı yerdir. Fera ile arası bir günlük mesafedir. Fera ile Medine arası ise sekiz büddür (yaklaşık 23 km. çev.). Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ*, I, 197.

141 Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ*, I, 206.

142 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, II, 112.

143 Taberî, *Târîh*, II, 604 vd.; Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ*, I, 195.

144 Berakoth, fol. 15a; *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 589.

145 Cedrenus, *Annals*, ed. Hylander, Basle 1566, s. 206; *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 589.

ayaklarını üç kez yıkaması gerekir. Belirtilen organları yıkadıktan sonra, "kehurin" denilen ve meyvelerin suyundan yapılmış temiz ve kutsal sayılan bir madde ile yağlanır. Suyu kullanma imkânı bulamadığında ise, ellerini kumun üzerine koyarak ve vücudunda belirtilen organlara sürmek suretiyle toprakla teyemmüm ederdi. Çünkü toprak ve kum kirlenmedikçe temiz ve temizleyicidir.¹⁴⁶

Mecûsi bir kimse, bedenini sağ taraftan yıkamaya başlar. Sağ elini yıkadıktan sonra, bedeninin sağ yarısını yıkar. Elini, yüzünü yıkamaya başlayınca önce sağ elini yıkar. Öyle ki o sağ [sürekli] sola [öncelerdi]. [Hatta] ayakkabısını giyerken dahi [sağı sola] tercih eder, önce sağ ayakkabısını giyerdi. Aynı durum Yahudi şeriatında da bulunmaktadır.¹⁴⁷

Kible

Teknik bir ifade olarak kible, namazın ve mescidin yönünü ifade etmektedir. [Bir başka ifade ile] namaz kılınırken durulan yön ve tarafa kible denir.¹⁴⁸

Dinler tarihi terminolojisinde ise, namaz kılan kimse- nin evinde, mabedinde veya açık yahut kapalı herhangi bir yerde namaz kılarken durduğu yöne "kible" denir. Bu, Sâmîlerin ibadetlerinde bilinen şiârlardan biridir. Kible, kişinin kendi arzu ve isteğine göre seçebileceği durumlardan değil, dinlerin veya fıkhi kuralların tayin ettiği veya belirlediği hususlardan biridir. Tevrât'ta şöyle ifade edilmektedir: "*Sana, seçtiğin bu kente ve adına yaptırdığım bu tapınağa yönelip duâ ederse, duâlarına, yakanışlarına göklerden kulak ver ve onları kurtar.*"¹⁴⁹ "Sifr-i Daniel"de ise şöyle denilmektedir: "*Daniel yasanın imzalandığını öğ-*

146 Saddar c. 50. 74, Vend. 18, 21; *The Old Persian Religion*, s. 120.

147 *The Old Persian Religion*, s. 129.

148 İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, XI, 544 vd.

149 el-Mulûku'l-evvel, el-Ishâhu's-Sâmin, âyet 44. 8 (Krş; *Kitab-ı Mukaddes*, Krallar, 8/44).

renince evine gitti. Yukarı odasının Yerusâlim (Kudüs) yönüne bakan pencereleri açtı. Daha önce yaptığı gibi her gün üç kez diz çöküp duâ etti, Tanrısı'na övgüler sundu.”¹⁵⁰ Şu halde Yerusâlim (Jerussalem/Kudüs) Yahudilerin kiblesi olup, duâ ve ibâdetlerinde ona doğru yönelirler ve mabedlerinin yönünü de ona doğru [inşa ederler].

Müslümanların yöneldikleri ve namazlarında kible edindikleri yön ise Mekke'de bulunan Mescid-i Haram'dır. Müslüman bir kimsenin, nerede olursa olsun, namaz kılmak için Mescid-i Haram'a doğru yönelmesi gerekir. Bu Kur'an-ı Kerim'in nassı ile emrolunmuştur:

*(Ey Muhammed), biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu (gökten haber beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşlanacağın bir kibleye döndüreceğiz. (Bundan böyle) yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Nerede olursanız, yüzlerinizi o yöne çevirin. Kitap verilenler, bunun Rableri tarafından bir gerçek olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.*¹⁵¹

*İnsanlardan bazı beyinsizler: “Onları, üzerinde bulundukları kibleden çeviren nedir?” diyecekler. De ki: “Doğu da batı da Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola iletir.”*¹⁵²

İnsanlardan beyinsiz olanların “Onları, bulundukları kibleden çeviren nedir?” âyetinde geçen, Müslümanların üzerinde bulundukları kibleden maksat Beyt-i Makdis'tir. Kible [yukarıda] belirtilen emirle, buradan [Mekke'ye yani Kâbe'ye] çevrilmiştir.

Hz. Peygamber (sas)'in Mekke'deki, yani Medîne'ye hicretinden önceki kiblesi Kâbe idi. Mekke'de bulunduğu sürece ona yönelerek namaz kılmaya devam etmiştir ki bu, âlimlerin birçoğunun görüşüdür veya bazılarının görüşü-

150 Daniel, el-Ishâhu's-Sâmin, âyet 10. (Kırş; Kitab-ı Mukaddes, Daniel, 6/10).

151 el-Bakara, 2/143.

152 el-Bakara, 2/142; Vahidi, Esbâbu'n-nuzûl, s. 28.

ne göre bir müddet buna devam etmiştir. İbn Cüreyc'den şöyle nakledilmiştir: "Peygamber (sas) ilk önceleri Kâbe'ye doğru namaz kılıyordu. Sonra kible Beyt-i Makdis'e (Kudüs) çevrildi. Peygamber (sas) Medine'ye hicret etmeden önce, Ensar, Beyt-i Makdis'e doğru üç yıl namaz kıldı. Medine'ye hicretten sonra ise Hz. Peygamber on altı ay Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldı. Sonra Allah Teâlâ onu Kâbe'ye dönderdi."¹⁵³ Bir başka rivâyete göre Berâ b. Ma'rûr, Akabe biatına katıldıktan sonra kavmine (Medine'ye) dönerken, onlara hitaben: "Ben bir re'ye varmış bulunuyorum. Vallahi bu konuda bana muvâfakat edip etmeyeceğinizi de bilmiyorum....! Ben şu binâyı (Kâbe'yi) kesinlikle arkama almayacağım. Ona doğru namaz kılacağım." dedi. Onlar da cevap olarak ona: "Vallahi, Peygamberimizden bize, onun Şam'a doğru namaz kıldığından başka bir haber gelmedi. Biz ona muhalefet etmek istemiyoruz." dediler. O da: "Ben ona doğru namaz kılacağım." dedi. Onlar da ona: "Fakat biz bunu yapmayacağız..." diye cevap verdiler. Yine onlar: "Namaz vakti geldiğinde biz Şam'a doğru kıldık, o ise Mekke'den gelinceye kadar Kâbe'ye doğru namaz kıldı." demişlerdir.¹⁵⁴

Bu arada Hz. Peygamber (sas)'ın Kâbe'ye yönelerek namaz kıldığını ifade eden rivâyetler de bulunmaktadır. Buna göre O (sas) Haceru'l-Esved'e yönelerek onu kible yapıyordu. Bir diğer ifadeyle O (sas) namaz kılarken Beyt-i Makdis'e doğru yönelmiyordu. Beş vakit namaz farz kılınca, kendini Beyt-i Makdis'e doğru çevirdi.¹⁵⁵

Yine bazılarına göre, Peygamber (sas) Mekke'de namaz farz kılındığından itibaren Medine'ye gelişine ve kıblenin değiştiği vakte kadar Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılıyor-

¹⁵³ Taberî, *Tefsîr*, II, 4, Bulâk.

¹⁵⁴ Taberî, II, 360 vd, I, 274 vd.

¹⁵⁵ Halebî, *es-Sîretu'l-halebiyye*, I, 299.

du.¹⁵⁶ Buna delil olarak İbn Abbas'a nispet ettikleri rivâyeti kullanmışlardır.¹⁵⁷

Şu halde biz bu konuda farklı görüşlerle karşı karşıya bulunmaktayız:

1. Bir görüşe göre, Peygamber (sas) Mekke'de bulunduğu müddet boyunca, hatta Medîne'ye hicretine kadar Kâbe'ye doğru namaz kılmıştır.
2. Diğer bir görüşe göre, Peygamber (sas) Mekke'de iken, Medîne'ye hicretinden önceki bir vakitte Kâbe'den Beyt-i Makdis'e dönmüştür.
3. Bir başka görüşe göre, Peygamber (sas) Mekke'de iken Beyt-i Makdis'e yönelerek namaz kılmıştır.

Benim düşünceme göre birinci görüş, âlimlerin de üzerinde icmâ etmelerinden dolayı tercihe şâyân olandır. Buna göre "Peygamber (sas) Medîne'ye hicretten sonra Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmıştır."¹⁵⁸

4. Diğer bir rivâyete göre "Peygamber (sas) Medîne'ye ilk geldiğinde Ensar'dan dedeleri ve dayılarında konaklamaktaydı. Bu esnada on altı ay Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldı."¹⁵⁹
5. Diğer bir rivâyete göre, "Peygamber (sas) Medîne'ye teşrif etmeden önce, Ensar iki yıl Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldı. Peygamber (sas) Medîne'ye muhâcir olarak teşrif ettikten sonra [o da] on altı ay Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldı. Daha sonra Allah Teâlâ onu buradan Kâbe'ye, Beytullâh'a yönlendirdi."¹⁶⁰

156 İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 233.

157 Suheyli, *er-Ravdu'l-unf*, I, 274.

158 Taberî, *Tefsîr*, II, 4.

159 Taberî, *Tefsîr*, II, 3; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 231 vd.

160 Taberî, *Tefsîr*, II, 4.

Yine âlimler Hz. Peygamber (sas)'ın kısa bir müddet Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldığında icmâ etmişlerdir. Bu süreyi de tespit ve tayin ederek, bunu hicretin birinci ve ikinci senelerinin kapsamına dahil etmişlerdir. Onların ifadelerine göre, bu sürenin sonu, kiblenin Beyt-i Makdis'ten çevrildiği zamandır. Böylece doğal olarak başlangıcı, hicret esnasına denk gelmektedir.

Bu arada, kiblenin değiştirilmesi emrinin indirilmesi, Kur'an'dan ilk nesh olunan husus olarak da değerlendirilmektedir. İkrime ve Hasen-i Basrî'den nakledildiğine göre onlar şöyle demiştir: Kur'an'dan ilk nesholunan kibledir. Zira Peygamber (sas) Beyt-i Makdis'teki Yahudilerin kiblesi olan Sahra'ya (kutsal kaya) doğru yönelmekteydi.¹⁶¹ Peygamber (sas) [Yahudilerin] kendisine inanmaları ve ittibâ etmeleri için on yedi ay Sahra'ya (Kudüs'teki kayaya) doğru namaz kıldı. Araplardan ümmî olanları da, bu şekilde davet ediyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Doğu da, batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın vechi oradadır. Şüphesiz Allah'ın rahmeti ve nimeti boldur. O her şeyi bilendir."*¹⁶²

Beyt-i Makdis'in tercih edilmesinin sebepleri: Taberî bu hususta şöyle demektedir: Hz. Peygamber (sas)'ın Kâbe'ye doğru yönelmesi farz kılınmadan önce Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmasının sebepleri: İlim ehli bunun sebebi konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bazılarına göre bu, Hz. Peygamber (sas)'ın bizatihi kendi tercihidir. Bazılarına göre ise, bu Allah'ın, Peygamber (sas) ve ashabına Beyt-i Makdis'e yönelmeyi farz kılmasına binâen yapmış oldukları bir fiildir.¹⁶³

161 *Kubbetu's-sahre* diye bilinmektedir. Hz. Musâ'nın kiblesi olan bu kutsal kayaya *sahre* veya *haceru'l-muallaka* da denir. Geniş bilgi için bkz. *Kubbetu's-sahre* md., *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXVI, 304-308, Ankara 2002 (çev.).

162 el-Bakara, 2/115.

163 Taberî, *Tefsîr*, II, 4.

Sonra Taberî bu görüşlerden her birine örnekler vermektedir. Birinci grubun görüşleri adına şu örnekleri zikretmektedir: Peygamber (sas) Beyt-i Makdis'teki Sahra'ya doğru yöneliyordu. Bu ise Yahudilerin kiblesiydi. Peygamber (sas) Yahudilerin kendisine iman etmesi ve ona uyması amacıyla on yedi ay buraya doğru yönelmiştir. Hatta ümmî olan Arapları da çağırmıştır.¹⁶⁴ Hz. Peygamber (sas) dilediği yöne yönelmesi için muhayyer (serbest) bırakılmıştı. O (sas) da, Ehl-i Kitab'ın kalplerini [İslam'a] ısındırmak için Beyt-i Makdis'i tercih etmişti.¹⁶⁵

Taberî ikinci grubun görüşleri için ise şunları örnek olarak vermektedir: Peygamber (sas) Medîne'ye hicret edince, orada Yahudiler bulunmakta idi. Allah Teâlâ, Ona (sas) Beyt-i Makdis'e yönelmesini emretti. Yahudiler bu durumdan dolayı sevindiler. Bunun üzerine Peygamber (sas) on kûsur ay Beyt-i Makdis'e doğru yönelerek [ibadet etti]. Rasûlullâh (sas) Hz. İbrâhîm (as)'in kiblesini seviyordu. Bunun için duâ ediyor ve semâya bakıyordu. Allah Teâlâ bunun üzerine *"Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilip durduğunu (gökten haber beklediğini) görüyoruz."*¹⁶⁶ âyetini indirdi.¹⁶⁷

Mekke'ye doğru yönelme: Hz. Peygamber (sas)'in Beyt-i Makdis'e doğru yönelerek namaz kıldığı süre hakkında da âlimler ihtilâf etmişlerdir: Bazılarına göre, Peygamber (sas) Beyt-i Makdis'e doğru yönelerek dokuz ay namaz kılmıştır. Bazıları [bu sürenin] on ay [olduğunu] söylemişlerdir. Bir grup ise [bunun] on üç ay [olduğunu] ifade etmiştir. Bir diğer grup ise on altı ay veya on yedi ay yahut on sekiz ay olduğunu söylemiştir.

164 Taberî, *Tefsîr*, II, 4.

165 Taberî, *Tefsîr*, II, 4.

166 el-Bakara, 2/144.

167 Taberî, *Tefsîr*, II, 4.

Bu hususta âlimlerin çoğunluğuna göre tercih edilen görüş, kiblenin Beyt-i Makdis'ten Kâbe'ye çevrilmesinin, hicretin ikinci senesi içerisinde ve aynı senenin son ayları olan, on altı, on yedi veya on sekizinci ayları esnasında olduğudur. Bazıları ise, Bedir Savaşı'ndan iki ay önce Kâbe'ye doğru yönlendirildiğini belirtmektedirler.¹⁶⁸

Ayrıca kiblenin Kâbe'ye Receb veya Şaban ayında çevrildiği de ifade edilmektedir.¹⁶⁹ Rasûlullâh (sas) Medine'de öğle namazını kılariken, iki rekâtını Beyt-i Makdis'e doğru kıldıktan sonra yönünü Kâbe'ye çevirmiştir.¹⁷⁰ Rivâyet edildiğine göre, Peygamber (sas) Benî Seleme'de, Ümmü Beşir b. el-Berâ b. Ma'rûr'u ziyaret etmişti. Ümmü Beşir de ona yemek hazırlamıştı. Öğle vakti, Peygamber (sas) ashâbına öğlenin iki rekâtını kıldırınca, Kâbe'ye yönelmesi emredildi. Peygamber (sas) hemen Kâbe'ye doğru döndü. Altınoluğu karşısına aldı. Benî Seleme Mescidi, bundan böyle Mescidu'l-kibleteyn diye isimlendirildi. Bu hadise hicretin on yedinci ayının başı olan Receb ayının ortasına denk gelen Pazartesi günü gerçekleşti. Hicretin on sekizinci ayı olan Şaban ayında Ramazan orucu farz kılındı.¹⁷¹

Kiblenin Mekke'ye doğru değiştirilmesine neden olan amiller, âlimler tarafından araştırılmıştır. Taberî onların bu husustaki görüşlerini özetleyerek zikretmiştir. Bu görüşlerden birine göre, Yahudiler Hz. Peygamber (sas)'in Medine'ye geldiğinde kiblelerine doğru yöneldiğini görünce şöyle demeye başlamışlardır: "Allah'a yemin olsun, Muhammed ve ashâbı biz onlara gösterinceye kadar kiblelerini bilemediler." Peygamber (sas) bu durumdan hoşlan-

168 Taberî, *Tefsîr*, II, 4 vd.; Taberî, *Tarih*, II, 410 vd., (Hicretin ikinci senesinde olan diğer bazı olayların zikri); *Sahîh*, II, 65 vd.; Taberî, *Tefsîr*, II, 227 vd.

169 Taberî, *Tefsîr*, II, 4; Ya'kûbî, *Necef*, II, 31; *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 260.

170 Taberî, *Tefsîr*, II, 4; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 230 vd.

171 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 241 vd.; el-Ya'kûbî, II, 31; Hibetullah b. Selâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, s. 42.

madı ve başını semâya doğru kaldırarak vahiy bekledi. Bunun üzerine kible değiştirildi.¹⁷² Kezâ Yahudiler: “Bizim kiblemize uyuyor, ama dinimizde bize muhalefet ediyor.”¹⁷³ dediler. Peygamber (sas) bunu iyi görmedi, sonra kible değiştirildi.

Yine kıblenin değişmesinin sebebi hakkında şöyle denilmiştir: Araplar Kâbe'yi seviyorlar ve ona olağanüstü ta'zimde bulunuyorlardı. Ona yönelenerek namaz kılmada daha istekli olmaları için, kalplerinin Kâbe'ye yönelmeye meyli vardı. Hz. Peygamber (sas) Arapları, İslam'a davet etme hususunda oldukça istekliydi. Dolayısıyla onun için diğer sebepler arasında en uygun olanın bu olması muhtemeldir.¹⁷⁴

Kıblenin tahvili, Medineliler arasında birtakım soruların sorulmasına yol açmıştır. [Özellikle] Yahudi ve münafıkların [Hz. Peygamber hususunda] ileri geri konuşmaya başladıkları [görölmektedir]. Müslümanlar bile kendilerini bir şaşkınlık ve imtihan içinde buldular. Hatta İslam'ı kabul etmiş, Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber (sas)'e uymuş olan bazı kimseler bile bundan dolayı dinden döndüler. Münafıklardan birçoğu da bu sebeple nifaklarını açığa vurarak: “Muhammed'e ne oluyor ki, bizi bir o tarafa, bir bu tarafa çeviriyor.” demeye başladılar. Müslümanlardan, geçmişte Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılan Müslüman kardeşleri hakkında: “Bizim de onların da amelleri boşa gitti, zayı oldu.” diyenler oldu. Müşrikler ise “Muhammed dininde şaşı.” demeye başladılar. Dolayısıyla bu durum, sair insanlar için bir imtihan aracı iken; mü'minler için de imanlarını pekiştirici bir sınama oldu. Bu sebeple Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

172 Taberî, *Tefsîr*, II, 13; Hibetullah b. Selâme, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, s. 40 vd.,

173 Taberî, *Tefsîr*, II, 13; Tabersî, *Tefsîr*, II, 227.

174 Tabersî, *Tefsîr*, II, 227.

*Senin yöneldiğin yeri (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde gerisin geri dönenenden ayırdetmek için kible yaptık.*¹⁷⁵

Katâde'nin şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Bu durumda kible bir deneme ve imtihandı. Peygamber (sas) Medine'ye gelmeden önce, Ensar iki yıl Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldı. Peygamber (sas) de muhâcir olarak Medine'ye gelişinden itibaren on yedi ay Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldı. Sonra Allah Teâlâ onu Kâbe'ye, Mescid-i Haram'a yöneltti. Bu konuda bazı kimseler: "Yöneldikleri kiblelerinden onları çeviren de nedir? Muhammed [her halde] doğduğu yeri özledi." demeye başladılar. Allah Teâlâ ise şöyle buyurdu: *"De ki: "Doğu da batı da Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola iletir."*¹⁷⁶ Kible, Mescid-i Haram'a doğru çevrilince, insanlardan bazıları: İlk kiblemize yönelerek yaptığımız amellerimizin durumu nasıl olacak? diye sormaya başladılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Allah sizin imanınızı asla zayıf edecek değildir."*¹⁷⁷

Benzer bir rivâyeti Süddî şu şekilde nakletmektedir: Hz. Peygamber (sas) Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılıyordu. [Bu durum] Kâbe'ye [yönelmesi emredilerek] neshedilmiş oldu. Peygamber (sas) Mescid-i Haram'a doğru yönelince, insanlar ihtilâfa düştüler. Bunlar farklı grublardan oluşuyordu. Münafıklar: "Onlara ne oluyor, zamanında üzerinde bulundukları kibleleri vardı, şimdi onu bırakıyorlar ve bir başkasına yöneliyorlar?" Müslümanlar: "Keşke Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılarken vefât eden kardeşlerimizin durumunu bilseydik. Allah önceki namazlarımızı bizden ve

175 el-Bakara, 2/143; Taberî, *Tefsir*, II, 8.

176 el-Bakara, 2/143.

177 el-Bakara, 2/143. Taberî, *Tefsir*, II, 8, 12. Yahudiler: "Muhammed, babasının memleketini özledi. O, kavminin razı etmeyi murad ediyor." dediler. İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 234.

onlardan kabul eder mi?" diye sormaya başladılar. Yahudiler ise: "Muhammed babasının vatanını ve doğum yerini özledi. Eğer bizim kiblemiz üzerinde sebat etseydi, onun bizim beklediğimiz arkadaşımız (peygamberimiz) olduğunu umardık." dediler. Mekkeli müşrikler ise: "Muhammed'i, dini şaşırttı. Kiblesini size çevirdi. Sizin daha doğru olduğunuzu öğrendi. Neredeseyse sizindiriniz girecek." dediler.¹⁷⁸

İbn Cüreyc şöyle demektedir: Müslümanlardan bazı kimseler dinden dönerek: "Bir o tarafa, bir bu tarafa" dediler. Eğer biri bize, "Allah, ökçeleri üzerine gerisin geri dönen kimselerden Peygamber'e ittiba edenleri, ona iman ettikten; ökçeleri üzerine döneni de döndükten sonra mı biliyor ki, kiblenin değişimi ile ilgili "Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerine gerisin geri dönenen ayırt etmemiz için kibleyi tahvil ettik." diyor." şeklinde bir soru yöneltirse ona şöyle deriz. Şüphesiz Allahu Teâlâ, her şeyi meydana gelmesinden önce bilen yegâne varlıktır...¹⁷⁹

Müfessirlerin ifadelerine göre Peygamber (sas) Kâbe'ye yöneltilince, Yahudiler: "Muhammed babasının vatanını ve doğduğu yeri özledi. Şayet bizim kiblemiz üzerinde karar kılseydi, beklediğimiz peygamberin onun olmasını ummuş olurduk." dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlar hakkında: *"Doğrusu Kitap verilenler, bunun Rab'lerinden bir gerçek olduğunu bilirler."* şeklinde başlayıp *"Buna rağmen onlardan bir grup bile bile gerçeği gizler."*¹⁸⁰ şeklinde devam eden âyetleri indirdi. Allah Teâlâ bununla Yahudi ve Hristiyanların her biri kendi dinleri üzerine bulunmakla beraber, onların tek bir kible üzerinde birleşemeyeceklerini kastetmiş oldu. Allah Teâlâ bunu Peygamberine şöyle belirtmektedir: "Ey Muhammed, şu Yahudi ve Hristiyanları memnun etmek için zihnini meşgul etme. Bu çıkmaz bir

178 Taberî, *Tefsîr*, II, 9, 16.

179 Taberî, *Tefsîr*, II, 9.

180 el-Bakara, 2/144-146; Taberî, *Tefsîr*, II, 16.

yol ve umutsuz bir durumdur. Zira onların dinleri farklı olmakla beraber, onlardan her birini razı etmene imkân yoktur. Bu yüzden eğer sen Yahudilerin kiblesine uysan, Hristiyanları kızdırmış olursun. Yok eğer Hristiyanların kiblesine uysan, bu defa Yahudileri kızdırmış olursun. Umutsuz olan bu durumu [kendi haline] bırak. Onlara, yegane çıkar yolun, hanîf olan İslam dini ve İbrâhîm'in kiblesi Kâbe'de toplanmakta olduğunu söyle."¹⁸¹

Mihrab

Camilerin ön tarafında, kıblenin yönünü gösteren mihrablar bulunur. Namaz kılanlara imamette bulunan imam, onun önünde durur. Mihrabın tamamı Mekke'ye doğru dönüktür. "Mihrab" kelimesi Kur'an-ı Kerim'de şöyle yer almaktadır: "*Mihrapta ayakta durup namaz kılmakta iken melekler ona seslendiler.*"¹⁸² Âyetle mihrab kelimesi, ibadet yeri ve mescidin ön tarafı (sadr) anlamında kullanılmıştır.¹⁸³ Kelime bu anlamıyla cahiliye dönemi Arapçasında da kullanılmaktaydı.

"Mihrab" kelimesi, mutlak anlamıyla, "Kâbe'ye doğru yönelme" manasında kullanılmamıştır. Bu kelime, Kâbe'nin yönünü işaret etmek için, bulunduğu duvarı, mescidin diğer duvarından ayırmaya yarayan [büyük niş] için özel bir anlamda kullanılmıştır. Daha sonra farklı türlerde mihrablar yapılmıştır. Kible ise, namazda dönülen mihrabı ve [yer aldığı] yönü içermektedir.¹⁸⁴

Bazı müsteşrikler mihrab kelimesinin kökeninin bilinmediği görüşündedirler. Onlardan bir kısmına ve bazı dillere göre, kelimenin kökeni "harbe" veya "harîb" kavramı; yahut da Güney Arapça asıllı olan "mikrâb" kelime-

181 Taberî, *Tefsîr*, II, 16.

182 Âl-i İmrân, III, 37, 39.

183 İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 110.

184 İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 400.

sidir. Habeşçedeki ma'bed anlamındaki "mekrüb" kelimesi de bu köktendir. Bununla birlikte bu iddiaların tamamı, günümüzde ispatlanması mümkün olmayan birer görüşten ibârettir.¹⁸⁵

Namazda Fatiha Okumak

Namazda Fatiha okumak, hemen hemen bütün görüşlere göre namazın rükünlarından biridir. Ubâde b. es-Sâmit'in rivâyet ettiğine göre: "Namazda Fatiha okumayanın namazı sahih olmaz."¹⁸⁶ Ebû Hureyre'nin rivâyetine göre ise: "Kim namaz kılar, namazda Fatiha okumazsa, onun namazı eksiktir."¹⁸⁷ Şu halde Fatiha okumak, namazın rükünlarından biri olduğuna göre, Fatiha'nın indirilmesi ile namazın emrinin nazil olmasının aynı gün olduğu akla gelmektedir.

Ancak Fatiha süresi, vahyin inmesinden bir müddet sonra inmiştir ve Mekki'dir. Ayrıca hem Medeni hem de Mekki-Medeni olduğu da rivâyet edilmiştir. Buna göre onun namazın rükünlarından biri olması, ancak nüzulünden sonradır. Bir rivâyete göre: "Kible değişince, Cebrâil Peygamber (sas)'e Fatiha'nın namazın rüknu olduğunu haber vermiştir."

Üzerinde ittifak edilen görüşe göre kıblenin Medine'ye hicretten iki sene sonra değiştirildiğini biliyoruz. Öyleyse, Fatiha'nın namazın bir rüknu haline gelmesi, bu dönemde olsa gerektir. Eğer bu görüşü dikkate alırsak: "İslam'da Fatihatsız namaz olmaz." diyen kimsenin sözünün bir anlamı kalmamaktadır.¹⁸⁸

Namazda Konuşmak

Namaz kılarken, namaz esnasında konuşmak câiz değildir. Çünkü namaz kılan, Allah'ın huzurundadır. O'na

185 İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 110; *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 343.

186 Ahmed b. Hanbel, *Mûsned*, V, 314.

187 Ahmed b. Hanbel, *Mûsned*, II, 429.

188 Bkz. Vâhidi, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 110.

ibadet eder ve ona takarrub etmeye [yani yakınlaşmaya] çalışır. Kezâ namaz kılanın, bir başkasıyla konuşması veya onun sorusuna cevap vermesi de câiz değildir. Bir kimse nasıl bir büyüğün huzurundayken başkası ile konuşması [uygun değilse] aynen onun gibi, Yüce Yaratıcı'ya ibadet ederken de bir başka kimseyle konuşması hoş görülmez.

İslam da bu ilkeyi benimsemiş ve namaz emrinin inmesini müteakip Müslüman bireye bu ibadet esnasında konuşmamayı farz kılmıştır. Bu ise hicretten önce veya sonra olmuştur. Zira âlimler, namazda konuşma yasağı emrinin ne zaman başladığı hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Namazda konuşmanın yasaklanmasından önce, namaz kılanlar kendilerine selâm verenlerin, selâmını alıyor, kendileriyle konuşmak isteyenlerle konuşuyor ve bazı ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Yasaklama emri indirilinceye kadar, bunu yapmakta bir sıkıntı da görmüyorlardı.

Zeyd b. Erkâm'ın şöyle dediği nakledilmektedir: “Rasûlullâh (sas) zamanında biz namazda konuşuyorduk. *“Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.”*¹⁸⁹ âyeti ininceye kadar bizden biri ihtiyaç halinde arkadaşıyla konuşuyordu. Bu âyetle namazda sükut edip konuşmamakla emrolunduk.” İkrime'nin ise *“Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.”* buyruğu hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Onlar namazda konuşuyorlardı. Adam namaz kılarken hizmetçisi ona gelir, onunla meselesini konuşurdu. Sonra bundan nehyolundular.”¹⁹⁰

Onlar namaz kılarken, kendilerine selâm verenlerin selâmını alıyorlardı. Abdullah b. Mes'ûd'dan şöyle rivâyet edilmiştir: “Habeşistan'a hicret etmeden önce, Peygamber (sas) namaz kılarken, biz ona selâm verirdik, o da

189 el-Bakara, 2/238.

190 Taberî, *Tefsîr*, II, 354; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 294.

selâmımızı alırdı. Döndüğümüzde Rasûlullâh (sas)'a selâm verdim, selâmımı almadı. Bunun üzerine ne hata yaptım diye düşündüm. Namazı bitirip selâm verince şöyle buyurdular: "Namazda olduğum için selâmını almadım. Allah dininde dilediğini ihdas eder. Namaz kılarken konuşmanız da Allah'ın dininde ihdas ettiği yeni durumlardan biridir."¹⁹¹

Namazda konuşma yasağının ne zaman başladığı hakkında âlimler ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmına göre, yasak emri Medine'de başlamıştır. Zira yasak ile ilgili delil olarak kullanılan âyet, Medenî'dir. Şu halde yasak, hicretten sonraya tekâbül etmektedir. Diğer bir kısmına göre ise yasak Mekke'de başlamıştır. Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyet ettiği hadîste görüldüğü üzere, Mekke'de namaz kılarken konuşma ve selâmlaşma mübah idi. Abdullah b. Mes'ûd Habeşistan'dan döndükten sonra Hz. Peygamber (sas)'i ziyaret etmiştir.¹⁹² Peygamber efendimiz (sas) henüz Mekke'dedir, Medine'ye hicret etmemiştir. Mekke'ye dönünce Hz. Peygamber (sas)'i namazda konuşmaktan ve selâmlaşmaktan nehyeder buldu. Şu halde namazda konuşma yasağı emrinin inmesi, Mekke'dedir. Bu da âlimlerin zamanını tam olarak tespit edemedikleri hicretten önceki bir vakte tekâbül etmektedir.¹⁹³

İçkinin Haram Kılınması ve Namaz

İçki (şarab) Arapların sevdiği içeceklerdendir. Günümüzde insanlar ne kadar çok çay içiyorsa, onlar da o dere-

191 İbn Kesir, *Tefsir*, I, 294; Taberî, *Tefsir*, II, 354.

192 İlk Müslümanlardan biri olan Abdullah b. Mes'ûd, Mekke'de işkence görenlerden biri idi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav)'in telkinleri ile Habeşistan'a hicret etmiş, hatta orada Necaşi'nin katında değerli bulunan zevatin arasına girmiştir. Garanık hadisesi cereyan ettiğinde Habeşistan muhacirlerinin bir kısmı Mekke'ye geri dönmüşlerdi. Abdullah b. Mesud'un da onlardan biri olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu hadise bu esnada cereyan etmiş olmalıdır. (M. M. Söylemez).

193 *Tefsiru İbn Kesir*, I, 294; *Tefsiru't-Taberî*, II, 354.

ce içkiyi fazla tüketiyordu. Onların sert ve katı bir yaşantıları vardı. Hayat şartları oldukça çetindi. Günlük hayatta uzun boş vakitlere sahiptiler. Yoksulluk onlarda daha yaygın ve baskındı. Bu yüzden boş vakitleri öldürmek ve yaşam kaygılarının üstesinden gelmek için içkiyi kurtuluş sebebi olarak gördüler. Bu yüzden, içki onlar için, içinde bulundukları kötü durumu unutturana en iyi şey haline geldi. Katâde'ye göre: "Araplar için o gün bundan daha çok hoşlanacakları başka bir hayat yoktu."¹⁹⁴

Cahiliye halkı gibi, Müslümanlar da Mekke'de bulundukları müddetçe ve Hz. Peygamber (sas)'ın Medine'ye hicretinden belli bir zaman sonrasına kadar içki içmekteydi. Bir düğün yemeğine davet ettiklerinde, davetlilere sunulanların başında içki yer almaktaydı. Bir kimseye konuk olduklarında, ev sahibi onlara ikramda bulunmak istediğinde, yanında bulunan içkiden onlara takdim ederdi. Onlar da onu içmede bir sorun görmezdi. Zira diğer mübah içecekler gibi içki de mübah bir içecek [olarak görülürdü]. Ancak cahiliye dönemi insanların ve Müslümanlardan bir grup, içkinin içilmesini akıl ve mala zarar ve sıkıntı veren, arkadaş ve dostun arasını açan, ifsad edici bir nesne olarak görmüşlerdir. Bu sebeple, onu içmekten uzak durmuşlar, içmedikleriyle iftihar etmişler ve içenleri de kınamışlardır. Çünkü içkiden sarhoşluk, başıboşluk, boşvermeler, çirkin işler, ayrıca kendisine saygısı olan, şahsiyetinin değerini bilen bir kimseden sadır olması uygun olmayan, gülünç davranışlar meydana gelir.

Ali b. Ebî Tâlib'den şöyle rivâyet edilmiştir:¹⁹⁵ "Bedir günü alınan ganimetten hisseme düşen yaşlı bir devem

194 Taberî, *Tefsîr*, II, 212.

195 Cevâd Ali'nin sadece son kısmını özetle ifade ettiği rivâyetin başı ve sonu ile bütünlük arz etmesi amacıyla *Sâhîh-i Müslim*'den rivâyetin tamamına yer vermeyi uygun gördük. Geniş bilgi için bkz. Müslim, *Eşrîbe* 2; Ahmed Davudoğlu, *Sâhîh-i Müslim tercüme ve şerhi*, Sönmez neşriyat, İstanbul, 1977. IX, 250-251 (çev.).

vardı. Rasûlullâh (sas) o gün ganimetin beşte birinden, yaşlı bir deve daha vermişti. Ben Rasûlullâh (s)'ın kızı Fâtıma ile evlenmek isteyince Benî Kaynukâ kabilesinden kuyumcu bir adamdan benimle beraber geleceğine dair söz almıştım. Boya otu getirecektik. Onu kuyumculara satarak düğün davetimde parasından yararlanmak istiyordum. Ben develerim için ip çuval ve semerlerden oluşan eşyayı toplarken, develerim Ensardan bir adamın evinin yanı başına çökmüştü. Toplayacağımı topladım, bir de baktım develerimin hörgüçleri kesilmiş; böğürleri delinmiş ve ciğerlerinden bir şeyler alınmış. Onların bu manzarasını görünce gözyaşlarımı tutamadım. "Bunu kim yaptı?" diye sordum. "Onu Hamza b. Abdilmuttalib yaptı. Hamza şu evde Ensara mensub içkiciler arasında yer almaktadır. Ona ve arkadaşlarına bir cariye şarkı okudu ve şarkısı esnasında: "Yâ Hamza, semiz yaşlı develere dikkat!" dedi. Hamza hemen kalkarak kılıçla onların hörgüçlerini kes-ti ve böğürlerini delerek, ciğerlerinden (birer parça) aldı." dediler. Ali sonrasını şöyle nakletmektedir: "Bunun üzerine hemen oradan ayrıldım ve Rasûlullâh'ın (sas) yanına girdim. Yanında Zeyd b. Hârîse vardı. Rasûlullâh (sas) yüzümden ne ile karşılaştığımı anladı ve bana: "Sana ne oldu?" diye sordu. "Yâ Rasûlallâh! Vallahi bugünkü gibisini (şimdiye kadar) hiç görmedim. Hamza benim iki deveme saldırıp hörgüçlerini kesmiş, böğürlerini delmiş. İşte kendisi şu evde bulunuyor. Yanında içkiciler var." dedim. Bunun üzerine Rasûlullâh (sas) hırkasını isteyerek onu giydi. Sonra yürümeye koyuldu. Kendisini Zeyd b. Hârîse ile ben takip ettik. Nihayet Hamza'nın bulunduğu evin kapısına geldi ve izin istedi. Kendisine izin verdiler. Onların hepsinin içki içtiklerini gördü. Rasûlullâh (sas) yaptığından dolayı Hamza'yı azarlamaya başladı. Hamza'nın gözleri kızarmıştı. Rasûlullâh (sas)'a baktı. Sonra gözünü onun dizlerine kaldırdı. Sonra gözünü daha kaldırarak göbeği-

ne baktı. Sonra dahada kaldırarak yüzüne baktı. Sonra Hamza onlara: "Siz benim babamın kölelerinden başka bir şey misiniz?" dedi. Rasûlullâh (sas) onun sarhoş olduğunu anlayınca geri döndü ve gerisin geriye giderek dışarı çıktı. Biz de onunla beraber çıktık."¹⁹⁶

İçki Medine'de birtakım kötülöklere sebebiyet vermiş, sarhoş olmaları ve içkinin akıllarına galebe çalmasından dolayı Müslümanlar arasında tartışma ve husûmetin yaşanmasına sebep olmuştu. Ayrıca kabilevi anlaşmazlıklar sebebiyle Medine toplumunu bölünmekle ve birbiriyle savaşmakla tehdit eden çatışmaların orataya çıkmasına zemin hazırlamıştı. Bu da toplumun ileri gelen âkil kimselerini, içki ve ona benzer bir kötölük olan kumarın durumunu Peygamber (sas)'e sormaya sevketmiştir. Onlar [Hz. Peygamber'in] Allah'ın bu konudaki emrini kendilerine buyurmasını ümit ediyorlardı. Özellikle de bunu İslam'ın, düşmanlarına karşı muzaffer olduğu, düşmanlarının onu yoketmek için türlü yollara başvurduğu bir dönemden sonra Allah'ın bu konudaki sözünü söylemesini daha çok bekliyorlardı. İslam'ın düşmanlarının İslam'ı yok etmek için başvurduğu yolların başında, Müslümanlar arasında fırkalaşmayı körükleme yer almaktadır. Ayrıca içkinin yol açtığı kötölük ve sorunlarla ilgili tarihçilerin işaret ettiği daha birçok hâdise cereyan etmişti.¹⁹⁷ Allah Teâlâ'nın içki ile ilgili emri ise üç aşamada inmiş, üçüncü emirle içki haram kılınmıştır.

Bu husustaki bir başka rivâyete göre, Ömer b. el-Hattâb, Medine'deyken şöyle diyordu: "Ey Allahım, içki hakkında bize sadra şifa bir açıklamada bulun." Kezâ o, Hz. Peygamber (sas)'e içkinin mâl olduğu kötü sonuçları hatırlatıyor ve Allah'tan yasaklanmasını istiyordu. Medine'de içki içen

196 Müslim, *Sahih*, II, 85 vd., Müslim, Eşribe 2.

197 "Onlar sarhoş olduklarında, birbirlerine sataşıyorlar ve birbiriyle kavga ediyorlardı". Taberî, *Tefsir*, II, 210.

ve kumar oynayan bazı insanlar da Hz. Peygamber (sas)'e gelerek bunların hükmünü soruyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

*Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: "Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için bazı yararlar vardır. Ama günahları yararlarından daha büyüktür."*¹⁹⁸

Bunun üzerine bazıları bu durumu âyet içinde ruhsat bulunduğu şeklinde anladılar ve bu yüzden "Kumar oynar, içki içer ve bundan dolayı bağışlanma dileriz." dediler. Nihâyet adamın biri sarhoş bir şekilde akşam namazına gelip, Kâfirûn sûresini okurken "Sizin taptıklarınıza tapmam!" yerine "Sizin taptıklarınıza taparım!" diyerek ne okuduğunu bilmez şekilde gelişigüzel okumaya başlayınca Allah Teâlâ: "Ey iman edenler, sarhoş olduğunuz halde namaza yaklaşmayınız!"¹⁹⁹ âyetini indirdi. Bunun üzerine bazı insanlar namaz vakti gelinceye kadar içki içiyor, sonra içki içmeyi bırakıyor ve ne söylediklerini bilecek halde namaza geliyorlardı. Bu durum şu âyetin inmesine kadar böyle devam etti.

*Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?*²⁰⁰

Onlar bunun üzerine: "Vazgeçtik Ey Rabbimiz!" demişlerdir. Bazıları bu âyetin Sa'd b. Ebî Vakkâs hakkında indiğini söylemişlerdir. Rivâyete göre o, içki yüzünden bir adamla kavga etmiş ve arkadaşına deve kemiğiyle vurarak, onun burnunu kırmıştır. Bunun üzerine o ikisi hakkında bu âyet inmiştir.²⁰¹

198 el-Bakara, 2/219.

199 en-Nisâ, 4/43.

200 el-Mâide, 5/90-91.

201 Taberî, *Tefsîr*, VII, 22; *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 112 vd.

Bir başka rivâyette belirtildiğine göre ise, insanlar Peygamber (sas)'den içki konusunda Allah'ın hükmünü beyan etmesini istediklerinde “Sana içki ve kumar sorarlar...” âyeti inmiştir. Bunun üzerine bazıları: “Müsaade et Ey Allah'ın Rasûlü! âyette de Allah'ın buyurduğu gibi ondan yararlanalım.” dediler. Peygamber (sas) onlara bir şey demeden sükut etti. Onlar: “İçki ve kumar bize kesin olarak haram kılınmadı, sadece onlarda büyük bir günahın bulunduğu ve birtakım yararların varlığı ifade edildi.” dediler. Böylece onlar içki içmeye devam ettiler ki bir gün muhâcirlerden biri, akşam namazında arkadaşlarına imamlık yapıyordu, namazda okuduğu âyetleri karıştırınca Allah Teâlâ öncekinden daha ağır şu âyeti indirdi:

*“Ey iman edenler, sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın.”*²⁰² Bunun üzerine insanlar namazdan önce içki içmeye, sarhoş olmadan namaza gelmeye başladılar ve: “Ey Allah'ın Rasûlü, biz namaza yakın içki içmiyoruz.” dediler. Peygamber (sas) sükut ederek bir cevap vermedi. Rasûlullâh (sas): “Haydin namaza!” dediğinde, “Sarhoş olanlar namaza yaklaşmasın!” diye nida ederdi. Bu durum şu âyet ininceye kadar devam etti:

*Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*²⁰³

Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) içkinin haram kılındığını ifade etmiştir.²⁰⁴

Bazı ravîler, içkinin haram kılınmasının nüzul sebebi olarak, Sa'd b. Ebî Vakkâs ile bir Ensarinin arasında içkinin tesiriyle meydana gelen husûmeti göstermişlerdir.²⁰⁵

202 en-Nisâ, 4/43.

203 el-Mâide, 5/90.

204 İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 92 vd., I, 255.

205 Taberî, *Tefsîr*, II, 212.

Bir kısmı ise şu olayı nakletmektedir: Ensardan biri bir yemek hazırlar ve muhâcirlerden bazılarını yemeğe davet eder. Kendilerinden geçerek hep birlikte içki içerler ve birbirlerine karşı iftiharla bulunurlar. Ensar: “En üstün olan biziz.” der. Kureyşli de: “En üstün olan biziz.” demeye başlar. Nihayet iki grup arasında sürtüşme başlar. Bazıları ise İbn Abbas’tan şunu nakletmiştir: İçkinin haram kılınması, Ensar’dan iki kabile nedeniyle olmuştur. Onlar içki içip sınırı aşınca birbirleriyle itişip kakışmaya başladılar. Nihayet kişi kendine gelince, bunun izini yüzünde, başında ve sakalında görür ve: “Bunu bana falan kardeşim yaptı.” derdi. Aslında onlar kardeşti, kalplerinde birbirlerine karşı bir kin de bulunmuyordu. Bu sebeple: “Allah’a yemin olsun, eğer beni sevseydi ve acısaydı, bunu bana yapmazdı.” demeye başladı. Dolayısıyla bu durum nihayet onların kalplerinde kin ve düşmanlık meydana getirdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.²⁰⁶

Bir diğer rivâyette ise içkinin haram kılınmasının sebebi şu şekilde ifade edilmektedir: Bir adamı içki iyice sarhoş edince, o adam Bedir’de öldürülenlere ağıtlar yakmaya başladı. Bu durum Rasûlullâh (sas)’a ulaşınca, hemen telaşla o adamın yanına geldi. Adam O’nu (sas) görünce, Rasûlullâh elinde olan bir şeyi ona vurmak için kaldırdı. Adam da: “Allah’ın ve Rasûlullâh (sas)’ın gazabından Allah’a sığınırım, bir daha asla tadına bakmayacağım.” dedi. Bunun üzerine Allah içkiyi haram kıldırdı.²⁰⁷ [Diğer] bir rivâyete göre ise, âyet, Rasûlullâh (sas)’ın ashâbından bazı kimseler hakkında inmiştir. Onlar içki içiyorlar, sarhoş olarak namaza geliyorlar, bu halde iken kaç rekât namaz kıldıklarını ve namazda ne okuduklarını bilmiyorlardı.²⁰⁸

206 İbn Kesir, *Tefsîr*, II, 95.

207 Taberî, *Tefsîr*, II, 211.

208 Vâhidi, *Esbâbu’n-nûzûl*, s. 112.

İçkinin yasaklanması emri inince Rasûlullâh (sas): “Kim yanında bu içkiden varsa bize getirsin.” buyurdu. İnsanlar da yanlarında bulunan içkileri ona getirdiler. Rasûlullâh bunları bir araya topladı. Sonra Rasûlullâh (sas): “Bu nedir biliyor musunuz?” diye sordu. Onlar da: “Evet Ey Allah’ın Rasûlü! Bu içkidir.” dediler. Rasûlullâh (sas) da: “Doğru söylediniz.” dedikten sonra şöyle buyurdu: “Muhakkak ki Allah içkiye, onu yapana, yaptırana, içene, servis edene, taşıyana, satana, satın alana ve parasını yiyene lanet etmiştir.” Sonra onu dökmelerini emretti. Böylece toplanan içkiler döküldü.²⁰⁹

Tefsir ve hadis kitaplarında yer aldığına göre, içki haram kılınca bir münadi, Medine’nin sokaklarında: “İyi dinleyin, içki haram kılınmıştır.” diye nidâ etti. Bunun üzerine o ana kadar içki içenler [evlerinde var olan içkileri] döktüler. Bazıları Ebû Talha’nın evinde içki içiyordu. Enes b. Mâlik de onlara içki sunuyordu. Enes, orada bulunanların en küçüğü idi. Ayrıca orada bulunanlar arasında, Ebû Talha, Ebû Dücâne, Muâz b. Cebel, Ebû Eyyûb, Süheyl b. Beyzâ, Ebû Ubeyde, Ubey b. Ka’b da vardı. Münadinin içkinin yasaklandığı sesini duyunca, içkiyi dökmekle emrolundular. Onlar da hemen içkiyi döktüler ve içkiden uzak durdular.²¹⁰

İçkinin yasaklanması emrinin indirilmesi hicretin sekizinci senesindeydi. İbn Abbas’ın şöyle dediği rivâyet edilmektedir: Rasûlullâh (sas)’ın Sakif veya Devs kabilesinden bir dostu vardı. Mekke’nin fethinde Hz. Peygambere içki kırbası hediye etmek istedi. Bunun üzerine Rasûlullâh (sas): “Ey falan, Allah’ın onu yasakladığını bilmiyor musun?” diye buyurdu.²¹¹

209 İbn Kesir, *Tefsir*, II, 95.

210 Müslim, *Sahih*, I, 85 vd.

211 İbn Kesir, II, 93, *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 195 (no: 428), *Safvetu's-sekâ* baskısı, Halep 1962; Zebidî, *Ukûdu'l-cevâhir*, II, 109 vd.

Cuma Namazı

H. Peygamber (sas) bir Cuma sabahı Yesrib'e gitmek üzere Kubâ'dan ayrıldı. Benî Sâlim b. Avf'ın Rânûnâ denilen vadisinden [geçerken] Cuma namazı vakti girdi. [H. Peygamber burada Cuma namazını kıldırıldı]. Bu namaz, Rasûlullâh (sas)'ın İslam'da kıldırıldığı ilk Cuma namazıdır. Rivâyete göre burada verdiği hutbe de ilk Cuma hutbesidir.²¹² Buna göre H. Peygamber (sas)'ın [kıldırıldığı] bu namaz, [İslam tarihindeki] ilk Cuma namazı olup hicretin birinci senesinde Yesrib'e girmesinden önce kılınmıştır. Buradaki hutbesi de İslam [tarihindeki] ilk Cuma hutbesidir.

Cuma namazının başlangıcı hakkında rivâyetlerde yer alan bilgi işte budur. Bunun yanında Es'ad b. Zurâre'nin [Peygamber henüz Medîne'ye hicret etmezden evvel] arkadaşlarına Cuma namazı kıldırıldığını ifade eden rivâyetler de bulunmaktadır. Bu rivâyetlere göre Es'ad b. Zûrare "mirbed" denilen, üstü açık etrafı duvarlarla çevrili yerde, arkadaşlarına Peygamber (sas) [Medîne'ye hicret etmezden evvel] Cuma namazı kıldırıyordu.²¹³

Rivâyete göre, Medineliler Es'ad b. Zurâre'ye, künyesi Ebû Ümâme'dir, gelerek "Haydi gelin, kendimize toplanacağımız bir gün belirleyelim. O gün Allah'ı anar ve namaz kılarız. Yahudilerin Cumartesi, Hıristiyanların da Pazar günü var." dediler ve bunun için arûbe gününü belirlediler. Es'ad b. Zurâre de onlara o gün iki rekât namaz kıldırıldı ve onlara öğüt ve nasihatta bulundu. O gün toplanmalarından dolayı, arûbe gününü Cuma günü diye isimlendirdiler. Allah Teâlâ da Cuma âyetini indirdi. Dolayısıyla bu H. Peygamber (sas)'ın Medîne'ye gelişinden önce İslam

212 Taberî, *Tarih*, II, 349; Neysâbüri, *Tefsir*, XVIII, 66; İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 99; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 236; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 194.

213 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 239.

[tarihinde kılınan] ilk Cuma namazıdır.²¹⁴ Abdurrahman b. Ka'b b. Mâlik'ten nakledilen diğer bir rivâyete göre o şöyle demektedir: "Görmesini kaybettiğinden ben babama refâkat ediyordum. Onu Cuma namazına götürürken, Cuma ezânını işitince Ebü Umâme Es'ad b. Zurâre'ye istiğfarda bulundu. Ben de o anda bunu duyuyordum. Sonra: "Bunu babama sormazsam kendimi acız hissederim." dedim. Daha önce götürdüğüm gibi yine babamı Cuma namazına götürdüm. Cuma ezânını işitince, ona istiğfarda bulundu. Ben de: "Ey babacığım, Cuma ezânını her duyduğunda Es'ad b. Zurâre'ye istiğfarda bulunmanın nedeni nedir?" diye sordum. Bana: "Ey oğlum, Peygamber (sas)'in hicretinden önce Medîne'de bize ilk Cuma namazını kıldırın Es'ad idi. Es'ad b. Zûrare, Bakî'de Benî Beyâza'nın Bakîu'l-hadimmât denilen yıkık mekânında bize Cuma namazı kıldırıldı." buyurdu. Kendisine: "O gün kaç kişiydiniz?" diye sorduğumda, "Kırk kişi idik." diye cevap verdi."²¹⁵

Bir başka rivâyette göre, Hz. Peygamber (sas)'in kıldırıldığı Cuma namazından sonra İslam tarihindeki ilk Cuma namazı, Bahreyn'de Abdu'l-Kays Kabilesi'nin köylerinden biri olan Cuvâsâ'da kılınmıştır.²¹⁶

İbn Sa'd Cuma namazının menşesine ilişkin senedini de zikrettiği bir başka rivâyete daha yer vermektedir. Buna göre Mus'ab b. Umeyr, Ensar'ın evlerine ve kabilelerine geliyor ve onları İslam'a davet ediyor, onlara Kur'an okuyordu. İnsanlar da birer ikişer Müslüman oluyorlardı. Sonunda İslam belirgin bir hale geldi ve Allah'ın kullarından Hatme, Vâil ve Vâkıf'ın evleri dışında Ensar'ın bütün evlerine yayıldı. Mus'ab onlara Kur'an okuyor ve İslam'ı öğretiyordu. Bu esnada Mus'ab, Hz. Peygamber (sas)'e mektup yazarak, onlara Cuma namazı kıldırarak için izin istedi. Hz. Peygam-

214 Neysâbüri, *Tefsir*, XVIII, 66.

215 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 99.

216 Neysâbüri, *Tefsir*, XVIII, 66.

ber (sas) de ona izin verdi ve şöyle buyurdu: “Bunun için Yahudilerin Cumartesi gününe hazırlık yaptıkları günü dikkate al.”²¹⁷ Güneş batıya doğru meyledince, iki rekât namazla Allah'a yaklaş ve onlara hutbe irad et.” Bunun üzerine Mus'ab b. Umeyr, Sa'd b. Hayseme'nin evinde onlara Cuma namazı kıldırdı. Hepsi on iki kişiydi. Ev sahibi de o gün onlara bir koyun keserek ikramda bulundu. İşte bu İslam tarihinde kılınan ilk Cuma namazıdır.²¹⁸

İbn Sa'd ayrıca İbn Cüreyc'e atfen Atâ'dan şu rivâyeti de nakletmektedir. Buna göre Atâ: “Medîne'de ilk Cuma namazını kıldıranın Abduddâroğullarından bir kimse.” olduğunu söylemektedir. Hz. Peygamber (sas)'in emriyle mi diye sorduğumda: “Evet, hiç onun emri dışında olur mu?” dedi. Süfyân ise, onun Mus'ab b. Umeyr olduğunu söylediğini belirtmektedir.²¹⁹

Bir başka rivâyetle ise şöyle nakledilmektedir: Mus'ab b. Umeyr, Evs ve Hazrec'e imamlik yapıyordu. Zira onların arasında düşmanlık vardı, birbirlerine imamlik yapmaktan hoşlanmıyorlardı. Hz. Peygamber (sas)'in Medîne'ye gelişinden önce İslam'da ilk Cuma namazını Mus'ab kıldırdı. Çünkü Peygamber (sas) Mekke'de Cuma namazını kılmaya imkân ve ortam bulamamıştır. Bunun üzerine onlara Medîne'de Cuma namazı kılmalarını emretti. İbn Abbas'ın rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber (sas) Mus'ab'a şöyle yazdı: “Bu namaz için Yahudilerin Cumartesi gününe hazırlık ve duyuru yaptıkları günü, yani Cuma gününü itibara al. Kadınlarınızı da toplayın. Öğleyin güneş batıya doğru meyledince, iki rekât namazla Allah'a yaklaşmaya bakın.” buyurdu. Bu emir üzerine Mus'ab b. Umeyr öğle vakti, onlara Cuma namazı kıldırdı. Mus'ab, Hz. Peygamber'in Medîne'ye gelişine kadar Cuma namazına bu şekilde de-

217 Cuma gününü kastetmektedir. (M. M. Söylemez).

218 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 18.

219 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 119 vd.

vam etti.²²⁰ Bu rivâyetin verdiği bilgiye göre, "Onlara ilk Cuma namazını kıldırmakla meşhur olan Es'ad b. Zurâre (ra)'dır. Bunda bir ihtilâf yoktur. Zira Mus'ab b. Umeyr (ra), Ebû Umâme Es'ad b. Zurâre'nin yanında idi. Cuma namazının kılınmasında onun yardımcısıydı. Şayet Es'ad b. Zurâre olmasaydı, Mus'ab, Cuma namazını kıldırmaya muktedir olamazdı. Dolayısıyla bu durum, hatib ve imamın Mus'ab b. Umeyr olmasına aykırı değildir. Bu bakımdan Cuma namazının kılınması bazen Es'ad b. Zurâre'ye, bazen Mus'ab b. Umeyr'e nispet edilir. Bu hususta onların Cuma namazını, Hz. Peygamber (sas) emretmeksizin kendi icthatlarıyla kıldırdıkları da rivâyet edilmiştir ki, bu ise tamamen yanlış ve kabul edilmeyecek bir görüştür."²²¹

Böyle bir ta'lil ise, Medinelilerin Cuma namazının kılınmasını, Medine'nin önde gelen liderlerinden Es'ad b. Zurâre'ye nisbet eden rivâyet ile Mekkelilerin Cuma namazının kılınmasını kendilerinden olan Mus'ab b. Umeyr'e nisbet eden iki rivâyet arasını uzlaştırmaya yönelik bir gayrettir. Çünkü o dönemde her şehir halkı kendi şehrine asabiyet gösteriyordu. Bu sebeple İslam'da Cumanın yeri ve üstünlüğü gibi diğer konularda asabiyet gösterdikleri gibi Cuma namazını kıldırma şerefının de kendilerine ait olmasını istiyorlardı.

Cuma namazına Kur'an-ı Kerim'de Cuma sûresinde de işaret edilmiştir: *"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıldığınızda, Allah'ı anmaya koşun."*²²² Cuma sûresi Medenî sûrelerden biridir. Âyet, başında Dihye b. Halife el-Kelbî veya başka birinin bulunduğu Şam'dan gelen yağ ve yiyecek taşıyan ticaret kervanı hakkında inmiştir. Rasûlullâh (sas) Cuma günü o esnada hutbe okuyordu.

220 Dahlân, Ahmed b. Zeynî, *Siretu İbn Dahlân, Hâşiyetu ala's-Siretu'l- halebiyye*, I, 305.

221 Dahlân, *Siretu İbn Dahlân*, I, 305.

222 el-Cuma, 62/ 9.

İnsanlar kervanın geldiğini duyunca, diğerleri kendilerinden önce kervana ulaşır ve mallar satılır endişesi ile sıvışarak kervana gitmeye başladılar. Geriye on iki kadar erkek ve kadın kaldı. O dönemde insanlar kervanın geldiğini, davul, zurna ve alkışlarla karşılıyorlardı. Rasûlullâh (sas) namaz kılanlara bakıp da onların etrafından dağıldıklarını görünce, onları kınayarak azarladı. Bunun üzerine onlar hakkında Cuma namazı esnasında alışverişi terkle ilgili şu âyet nazil oldu:

*Onlar, bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman, ona doğru dağılıp gittiler. Seni de (hutbede) ayakta bıraktılar. De ki: "Allah katında olanlar, eğlenceden de, ticaretten de hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."*²²³

Rasûlullâh (sas) minbere çıktığı zaman selâm verirdi. Oturduğu zaman da müezzin ezân okurdu. O (sas) iki hutbe okur ve iki oturuşta bulunurdu. Parmağıyla işaret ederek duâ eder, insanlar da âmin derdi. Cuma günleri bir asâya dayanarak hutbe okurdu. Asâ da şühât ağacından yapılmıştı. Hutbe okurken insanlar yüzlerini ona çevirir, kulaklarını ona verir ve gözlerini ona dikerlerdi. Güneş batıya doğru meyledince Cuma namazını kıldırırdı. Üzerinde altı zirâ uzunluğunda, üç zira ve bir karış eninde yemen hırkası ve de uzunluğu dört zirâ ve bir karış, eni iki zirâ ve bir karış olan Umân dokumasından izân vardı. Bunları Cuma ve bayram günlerinde giyer, sonra katlayıp kaldırırdı.²²⁴

Cuma Hutbesi

Hz. Peygamber (sas)'in Medîne'de Beni Sâlim b. Avf Kabilesi'nde ilk kıldığı Cuma namazında irâd ettiği hutbesi şöyle idi:

²²³ el-Cuma, 62/11. Taberî, *Tefsîr*, 28/66 vd.; Neysâbü'rî, *Tefsîr*, 28/68 vd.; İbn Kesir, *Tefsîr*, IV, 366 vd.; Vâhidi, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 320; *Müsnedu'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 73 vd.; Zebîdî, *Ukûdu'l-cevâhîr*, I, 27; Nîmevi, *Âsâru's-sünen*, II, 88; İbnü'd-Deyba, *Teyşîru'l-vusûl*, I, 182.

²²⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, Dâru Sâdir, I, 250.

Hamd Allah'a mahsustur. Ona hamd eder, ondan yardım, mağfiret ve hidâyet dilerim. Ona iman ederim, onu inkâr etmem. Onu inkâr edenlere düşmanlık ederim. Şahitlik ederim ki, Allah'tan başka ilâh yoktur. O tektir, ortağı yoktur. Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Allah onu, hidayet, nur ve öğüt ile peygamberliğin fetrete uğradığı, ilmin azaldığı, insanların dalâlete düştüğü, zamanın sonu geldiği, vaktin son bulup kıyametin yaklaştığı bir zamanda, insanlara doğru yolu göstermek, aydınlatmak ve irşad etmek için göndermiştir. Kim Allah'a ve Rasûlüne itaat ederse doğru yolu bulmuştur. Kim de onlara isyan ederse, doğru yoldan çıkmış, kendine zulmetmiş ve apaçık bir dalâlete düşmüştür. Size Allah'tan hakkıyla sakınmanızı emrediyorum. Çünkü bir Müslüman'ın diğer Müslüman'a tavsiye edeceği şeylerin en hayırlısı, onu âhirete teşvik etmesi ve Allah'a karşı takvâlı olmayı emretmesidir. Öyleyse Allah'ın sizi sakındırdığı şeylerden sakının. Bundan daha üstün bir öğüt ve hatırlatma olamaz. Şüphesiz takva, Allah'tan korkarak amel yapan bir kimse için, ahiret için istediklerinize doğru bir yardımcıdır. Kim Allah ile arasındaki gizli ve açık ilişkilerini düzeltir ve bunda da niyeti Allah'ın rızası olursa, bu onun için dünyada güzel bir isim bıraktığı gibi, ölünce de, ağıza ihtiyaç duyduğu âhirette kendisine güzel bir sermaye olur. İnsan ahirette, bunun haricindeki şeyler için arasında uzun bir mesafenin olmasını dilerdi.

Allah sizi azabından sakındırıyor. Çünkü Allah kullarına karşı çok merhametlidir. Allah her sözünde doğrudur ve sözünü yerine getirir. O va'dinden asla caymaz. Çünkü Allah *"Benim katımda söz değiştirilmez. Ben kullarıma zulmedici değilim."* (Kâf, 50/29) buyurmuştur. O halde gizli-açık her işinizde Allah'a karşı takvadan ayrılmayın. Çünkü kim Allah'tan sakınırsa, Allah onun günahlarını bağışlar, ona büyük bir ecir verir. Kim Allah'tan sakınırsa, Allah ona kat kat mükafat verir. Kuşkusuz takva Allah'ın azabından korur, Allah'ın dargınlığını önler, yüzleri ağartır, Allah'ı razı eder ve [kulun] derecesini yükseltir. O halde nasibinizi alınız, kulluk etmede kusur etmeyin. Allah doğrularla yalancılar belli olsun diye size kitabını öğretmiş ve yolunu göstermiştir. Allah'ın size ihsan ettiği

gibi siz de ihsan edin. Allah'ın düşmanlarına düşman olunuz. Allah yolunda gereği gibi cihad edin. O, sizi seçmiş ve Müslüman adını vermiştir. Bunu da, helâk olanlar bilerek helak olsunlar, yaşayanlar da bilerek yaşasınlar diye yapmıştır. Güç ancak Allah'a mahsustur. O halde Allah'ı çok anın ve ahiret için çalışın. Çünkü kım, Allah ile ilişkisini düzeltirse, Allah da onun insanlar ile olan ilişkilerini düzeltir. Çünkü Allah insanlara hâkımdır, insanlar ise Allah'a hükmedemezler. İnsanları Allah idare eder, insanlar ise Allah'ı idare edemezler. Allah en yücedir, bütün güç ve kudret O'nundur.²²⁵

Diğer raviler ise Hz. Peygamber (sas)'ın Benî Sâlim Mescidi'nde okuduğu ilk hutbenin şu olduğunu belirtmektedir:

Rasûlullâh (sas) Allah'a hamdû senâda bulunduktan sonra şöyle hitap etti: "Ey insanlar! Kendiniz için ahirete azık hazırlayınız, ne hazırlarsanız onu göreceksiniz. Allah'a yemin olsun, birinize ölüm gelir de geride sürüsünü de çobansız bırakır. Sonra Rabbi ona, tercüman olmadan ve onu Rabbinden gizleyip saklayacak hiç bir aracı olmadığı halde "Peygamberim sana gelip tebliğde bulunmadı mı? Ben sana mal verip, seni üstün kılmadım mı? Sen kendin için ne gönderdin?" diyecektir. Bunun üzerine kul o zaman sağına soluna bakacak bir şey göremeyecektir. Sonra önüne bakacak, cehennemden başka bir şey göremeyecektir. Öyle ise kım kendini ateşten korumak istiyorsa, bir hurmanın yarısı ile de olsa korumaya çalışsın. Eğer verecek bir şey yoksa hiç olmazsa güzel bir söz söyleyerek yapsın. Zira iyiliğe on mışlinden yedi yüz mışline kadar sevap vardır. Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi sizin ve elçisinin üzerine olsun.²²⁶

İbn Kayyım el-Cevziyye'nin naklettiğine göre, Rasûlullâh (sas) bugünkü hatiplerin giydiği gibi, aba ve geniş elbise giymiyordu. Minberi üç basamaktı. Minbere oturup,

225 Taberî, II, 394.

226 Makrizî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, I, 46 vd.; İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 99. Makrizî'nin yer verdiği rivâyette bazı lafız farklılıkları vardır.

cemâate yöneldiğinde, müezzin sadece ezân okur, ondan önce ve sonra bir şey söylemezdi. Hz. Peygamber (sas) hutbeye başlayınca, hiç kimse ne müezzin ne de bir başkası asla sesini yükseltmezdi. Hz. Peygamber (sas) hutbe okumaya başlayınca, bir asâ alır ve minberdeyken ona dayanırdı. Aynı şekilde bunu Ebü Davud da, İbn Şihâb'dan nakletmiştir. Hz. Peygamber (sas)'den sonra, ilk üç halife de böyle yapmıştı. Rasûlullâh (sas) bazen de bir yaya dayanırdı. Bir kılıca dayandığına ilişkin bir bilgi nakledilmemiştir. Bu durumu bilmeyen çoğu bilgisiz kimseler, Hz. Peygamber (sas)'in dinin kılıçla ayakta durduğunu göstermek için minber üzerindeyken elinde kılıç tuttuğunu zannetmektedir. Bu ise iki yönden, çok kötü bir bilgisizliktir. Birincisi, Hz. Peygamber (sas)'den nakledilen asâyâ ve yaya dayandığıdır. İkincisi ise din, ancak vahiy ile kâimdir. Kılıç ise dalâlet ve şirk ehlini yola getirmek içindir. Hz. Peygamber (sas)'in hutbe okuduğu Medîne şehri kılıçla değil, ancak Kur'an'la fethedilmiştir.²²⁷

Hatib'in bir asâ veya yaya dayanması âdeti, kadim bir Arap âdetidir. Cahiliye döneminde hatip, eline değnek alırdı. Bu ise asâ gibi üzerine dayandığı bir şeydir. Hatipler bunlarla hitap ediyorlardı. Onlar yaylar ile yere dayanıyorlar, asâ ve mızrakla işarette bulunuyorlardı. Kezâ onlardan, barış hutbelerinde değnek veya çubuk alan, savaş veya benzeri olumsuz durumlarda ise hutbelerinde eline yay alanlar vardı.²²⁸

Cahiliye döneminde Arapların hâkimleri, insanlar hakkında hüküm vermek için oturduklarında asâ kullanıyorlardı. Bir minber veya divana oturuyorlardı. Rabîa b. Mehâşin veya babası Mehâşin'in asâ ve değnekleri meşhurdur. Çünkü bu ikisi, tarihçilerin belirttiğine göre, da-

²²⁷ İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 48.

²²⁸ Âlûsî, *Bulûgu'l-Ereb*, III, 153.

valılar arasında hüküm verecekleri zaman bir minber veya divana ilk oturan kimseler olarak bilinmektedir.

“O, kendisine asâ sallanan kimselerdendir.”, “Asâ, hilm sahipleri için var kılınmıştır.”, “Kendisine asâ sallanan ilk kimse Âmir b. ez-Zarib el-Advânî'dir.”²²⁹ ifadelerini okuduğumuzda, asânın hâkımlerle birlikte zikredildiğini görürüz. Bu aynı zamanda, insanların dava ve durumları görüşülürken veya hitapta bulunulurken kılıç değil asâ ve yay kullanmalarının eski bir Arap âdeti olduğuna delâlet etmektedir. Hz. Peygamber (sas) ve ondan sonra gelen râşid halifeler de [hutbe irad ederlerken] kılıca değil asâya dayanmışlardır.

Bayram Namazları

Rasûlullâh (sas) Ramazan bayramında, bayram namazını hutbeden önce musallâda (namazgâh) kıldırmıştır. Kurban bayramında bayram namazını kıldırmış ve kurban kesilmesini emretmiştir. Rasûlullâh (sas) bayram namazlarını, ezân ve kâmet olmaksızın hutbeden önce kıldırıyordu. [Mescid-i Nebevî'den musallaya giderlerken safların] önünde büyük, üst tarafında demir başlık veya mızrak ucu bulunan bir küçük mızrak (aneze) taşınyordu. Bu mızrak Zübeyr b. el-Avvâm'a âit olup, onu Habeşistan'dan getirmişti. Ondandır Hz. Peygamber (sas) almıştır.²³⁰

Musallâ, Medîne'nin doğu girişine yakındı. O zamanlarda, burası boş olup içinde herhangi bir binâ veya çevrili alan yoktu. Hz. Peygamber (sas) bayram namazlarında oraya yürüyerek giderdi.²³¹ O (sas) yağmur yağması sebebiyle mescidinde sadece bir defa bayram namazı kıldırmıştır. “O (sas) bayram namazlarına giderken en güzel elbise-

229 Âlûsî, *Bulûgu'l-Ereb*, I, 316; el-Ya'kûbî, I, 299; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, IV, 316; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, II, 440; Becker, I, 458, ff.

230 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 248 vd.; el-Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ*, I, 103; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 239.

231 Musallanın bulunduğu yer günümüzde Çamame Mescidi olarak bilinmektedir. (M.M. Söylemez).

lerini giyerdi. Cuma ve bayram günlerinde giydiği özel bir giysisi vardı. Bazen yeşil bazen de düz kırmızı hırkasını giyerdi.²³² "Ramazan bayramı için evinden çıkmadan önce hurma yerdı. Onları tek sayılı miktarda yerdı. Kurban bayramında ise musallâdan dönünceye kadar bir şey yemez, kurbanının etinden yerdı."²³³

Rasûlullâh (sas) bayram günü evinden çıkmadan önce yıkanır, en güzel elbisesini giydikten sonra, yürüyerek dışarı çıkardı. Görünümünü güzelleştirirdi. Önünde de ucu demirli aneze/mızrak taşınırdı. Musallâya vardığında, ona doğru namaz kılmak için sûtire gibi önüne dikilirdi. Ramazan bayramı namazını geciktirir, Kurban bayramı namazında acele ederdi.²³⁴

Taberî'nin naklettiğine göre, Hicretin ikinci yılında Hz. Peygamber (sas) için musallâya ucu demirli mızrak (aneze) taşınmış, o da ona doğru namazı kıldırmıştır. Bu mızrak Zübeyr b. el-Avvâm'a âitti ve Necâşî tarafından kendisine hediye edilmişti. Bayramlarda Hz. Peygamber (sas)'in önünde taşınıyordu. Bugün ise bana ulaşan bilgilerime göre Medîne'de müezzinlerin yanında bulunmaktadır.²³⁵

Yine Taberî'nin belirttiğine göre, bayram namazı hicretin ikinci yılında kılınmıştır.²³⁶ Ayrıca Rasûlullâh (sas)'in Medîne'de on yıl kaldığı ve her yıl kurban kestiği varittir.²³⁷ Ramazan orucunun farz kılınması, kıblenin tahvilinden bir ay sonraya tekâbüle etmektedir.²³⁸

Rivâyete göre Hz. Peygamber (sas) Ramazan bayramından iki gün önce halka hitapta bulundu ve insanlara fitr

232 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 121.

233 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 121.

234 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 121.

235 Taberî, II, 418.

236 Taberî, II, 418.

237 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 248.

238 İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 238.

sadakasını öğretti. Bayram günü musallâya çıktı ve onlara Bayram namazını kıldırdı.²³⁹ Şu halde fitr sadakası bu namazla birlikte emredilmiştir.

Rasûlullâh (sas) namazı tamamlayınca oradan ayrılır, cemâat saflarında otururken onlara uğrar, onlara öğüt ve tavsiyelerde bulunur, iyiliği emreder, kötülükten sakındırırdı. Bir elçi veya seriyye göndermek istediğinde, onu gönderir veya bir şey emretmek istediğinde onu emrederdi. Orada üzerine çıkacağı bir minber bulunmuyordu. Medine'nin minberi de oraya götürülmüyordu. Rasûlullâh (sas) yerde ayakta durarak onlara hitap ediyordu. Hutbesinde "Tasadduk edin!" buyurarak onları tasaddukta bulunmaya teşvik ederdi. Küpe ve yüzük gibi zinetlerini vererek en çok tasaddukta bulunanlar kadınlarıydı.²⁴⁰

Rasûlullâh (sas) kurban keseceği zaman, besili, boy-nuzlu ve yavuz iki tane koç alırdı. Namazı kıldıırıp hutbeyi irad edince birisini getirir, musallâda iken kendi eliyle bıçakla onu kurban eder ve: "Ey Allahım! Bu senin tek ve bir olduğuna ve benim tebliğime şahitlik eden bütün ümmetimin için..." buyururdu. Sonra diğerini getirilir, onu da bızatıhi kendi eliyle kurban eder ve: "Bu da Muhammed ve Muhammedin ailesi için..." diye duâ ederdi. Kestiği bu kurbanın etinden kendisi ve ailesi yer ve yoksullara yedirirdi. Rasûlullâh (sas) [daha sonra] Muâviye'nin evi [olacak olan mekanın] yanındaki sokağın kenarında kurbanını keserdi.²⁴¹

Cenâze Namazı

Hız. Peygamber (sas) Medine'ye hicret ettikten sonra, ağır bir hasta olduğunda, onun yanına gelerek ruhunu teslim edinceye kadar, o kimseye istiğfarda bulunurdu. Sonra

239 Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ'*, I, 103; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 238.

240 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 122.

241 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 249.

beraberindekilerle oradan ayrılır, bazen de defnedilinceye kadar otururdu. Müslümanlar bu durumun Peygamber (sas) için bir meşakkat olduğunu düşündüler. Bundan böyle cenâze ruhunu teslim edinceye kadar Rasûlullâh (sas)'a haber vermemeyi kararlaştırdılar. Böylece O'na (sas) sadece vefât haberini veriyorlar, o da gelerek onun namazını kıldırıyor ve istiğfarda bulunuyordu. Bazen oradan ayrılıyor, bazen de cenâze defnedilinceye kadar orada kalıyordu. Sahâbe tekrar toplanarak: "Keşke Rasûlullâh (sas)'a bir adam göndermesek, onun yerine cenâzeyi evine taşısak, evinde onun namazını kıldırsa, bu onun için daha uygun ve daha zahmetsiz olur." dediler ve böyle de yaptılar. Sonra insanların bu uygulaması, "cenâze yeri" diye bilinen yere cenâzelerinin taşınması ve orada namazlarının kılınması şeklinde devam etti.²⁴²

Yine nakledildiğine göre, cenâzenin ailesi, cenâzelerinin teçhiz ve tekfinini yapıyor ve Rasûlullâh (sas)'a getiriyordu. O da (sas) mescidin dışında onun namazını kıldırıyordu. Camide cenâze namazı kıldırarak Rasûlullâh (sas)'ın daima uyguladığı bir yöntem değildi. Zira cenâze namazını mescidin dışında kıldırıyordu. Süheyl b. Beyzâ ve kardeşinin cenâze namazı gibi, olağan üstü bazı durumlarda mescidde kıldırıyordu. Ancak bu onun bir sünneti değildi.²⁴³

Hız. Peygamber (sas)'ın cenâzesini kıldırıldığı ilk kimse, Es'ad b. Zurâre olmalıdır. Rivâyete göre o, Peygamber (sas) mescidinin inşâsını bitirmeden önce, Medîne'de vefât etmiştir. Rasûlullâh (sas) onun cenâzesine gelerek, onu yıkamış, üç parçadan oluşan elbise ile kefenlemiş, cenâze namazını kıldırarak, cenâzesinin önünde yürüyerek Bakî mezarlığına defnetmiştir. O, aynı zamanda Bakî'ye ilk def-

²⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 257.

²⁴³ İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 139 vd.

nedilen sahabidir.²⁴⁴ Gülsüm b. el-Hidm ise Hz. Peygamber (sas)'ın Medine'ye gelişinden kısa bir süre sonra vefât etmiştir.²⁴⁵

Hz. Peygamber (sas)'ın insanların cenâzeyi defnetmelerinden sonra da cenâze namazı kıldırıldığı rivâyet edilmektedir. İnsanlardan, birilerinin vefât ettiğini ve defnedildiğini duyduğu zaman, onların kabirlerine gelerek, cenâze namazlarını kılar.²⁴⁶ Bazen bir kabir üzerine bir gece, bazen üç gün, bazen de bir aydan sonra cenâze namazı kılar, bunun için belirli bir vakit tayin etmezdi.²⁴⁷

Yine rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (sas), cenâze namazını kıldırarak üzere kendisine bir cenâze getirildiğinde, bir borcu olup olmadığını sorardı. Eğer bir borcu bulunmuyorsa, cenâze namazını kıldırırdı. Şayet borcu mevcutsa, cenâze namazını kıldırılmaz, ashâbına onun cenâze namazını kılmaları için izin verirdi. Zira Hz. Peygamber (sas)'ın namazı, onun için bir şefâattir. Onun şefâati de mucibtir. İnsan borcuyla rehin konumundadır ve borcunu ödemedikçe cennete giremez. Allah Teâlâ Hz. Peygamber (sas)'e fetihlerle ganimetler verince, borçlunun cenâze namazını kılar ve borcunu ödemeyi üstlenirdi. Borçlunun malını da, varislerine bırakırdı.²⁴⁸

Rasûlullâh (sas) cenâzenin namazını kıldırtıktan sonra, cenâzenin önünde yürüyerek kabristana kadar takip ederdi. Bu aynı zamanda, kendisinden sonraki râşid halifelerinin de sünnetidir. Binekli bir kimsenin cenâzeyi arkadan, yürüyen kimsenin cenâzeyi yakınından, arkasından, önünden veya solundan takip etmeyi sünnet kılmıştır. Koşacak derecede, cenâzede acele etmeyi emrederdi.

244 Taberî, II, 397; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 611.

245 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 624; Taberî, II, 397.

246 Müslim, *Sahih*, III, 55 vd.

247 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 143.

248 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 141.

İnsanların cenâzeyi küçük adımlarla yavaş yavaş takip etmesinin sonradan çıkan bir durum olduğu belirtilmiştir. Zira bu ehl-i kitaba benzemekten ibârettir. Medîneli Yahudilerin cenâzeyi yavaş yavaş yürüyerek takip ettikleri bilinmektedir. Nitekim rivâyetlerde onların cenâzelerini yavaş adımlarla takip ettikleri varittir. Nehiy de bu sebeple varit olmuştur.²⁴⁹

Gıyâbî Cenâze Namazı

Tarihçilerin naklettiğine göre, Hz. Peygamber (sas) Necâşî'nin vefât haberi kendisine ulaşınca, cenâze namazında olduğu gibi, onun namazını kılmıştır. Bu namaz gâibin namazı, yani gıyâbî cenâze namazı diye bilinir. Ancak fakîhler bu namazın hükmü konusunda ihtilâf etmiştir. Müslümanlardan birçok kimse, Medîne'nin dışında vefât etmiştir, ancak Peygamber (sas) onların cenâze namazını kılmamıştır. İbn Teymiyye'ye göre "Gâib olan kimse, cenâze namazı kılınmayan bir ülke veya yerde vefât ettiyse, Hz. Peygamber (sas)'ın Necâşî'nin cenâze namazını kılmasında olduğu gibi, o kimsenin gıyabî cenâze namazı kılınır. Zira o küfür ehli arasında ölmüş ve cenâze namazı kılınmamıştır. Şayet öldüğü yerde cenâze namazı kılındıysa, gıyâbî cenâze namazı kılınmaz. Çünkü cenâze namazının kılınmasındaki maksat, o kimsenin cenâze namazının kılınmasıyla diğer Müslümanlardan düşmüş olur."²⁵⁰

Cahiliye halkında da cenâzeyi uğurlama ritüeli vardı. Onların bu ritüeli, cenâzelerinin kabri başında durma ve birinin onun iyiliklerinden ve yaptıklarından bahsetmesinden ibârettir. Böylece o kimse üzüntüsünü dışa vurur, insanlar da ölen kimseye üzülmüş olur. Bu sebeple buna bir tür dinî ritüel de denilir. İslam dini, bunu ve cenâze için

249 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 144.

250 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 145.

yas tutulması gibi durumları cahiliye âdeti olarak tesmiye etmiş ve nehyetmiştir.²⁵¹

Korku Namazı

Peygamber (sas) iki gruptan birine, diğer grup düşmana karşı dururken bir rekât namaz kıldırırdı. Sonra bunlar saftan ayrılır, düşmana karşı durmak için diğer grubun yerine geçerdı. Rasûlullâh (sas) bu defa bu gruba bir rekât namaz kıldırır ve selâm verirdi. Sonra her grup, kalan birer rekâtı kendileri kaza ederdi.²⁵² Müslümanların tehlike altında bulunduğu bir sırada kılmalarından dolayı bu namaz, korku namazı olarak bilinmektedir. Bu namazın rekât ve secde sayıları hakkında fakihlerin farklı görüşleri bulunmaktadır.²⁵³ Ahmed b. Hanbel'in görüşüne göre, iki ordu göğüs göğüse çarpışmaya başladığında, korku namazı bazı zamanlar tek rekât olarak kılınır... Câbir b. Abdillâh'tan, korku namazının tek rekât olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir.²⁵⁴

Câbir b. Abdillâh'tan ayrıca şöyle nakledilmiştir:

Rasûlullâh (sas) ile beraber Cûheyne'den bir kavimle savaştık. Bizimle şiddetli bir savaşa tutuştular. Öğle namazını kıldığımızda, müşrikler: "Keşke onlara o esnada iyice hücum etseydik, köklerini kazırdık." dediler. Bu durumu Cebrâil, Rasûlullâh (sas)'a haber verdi. Rasûlullâh da bize bunu bildirdi. Câbir'in rivâyetine göre, müşrikler bu defa: "Onlara biraz sonra öyle bir namaz gelecek ki, o namaz onlar için çocuklarından daha sevimlidir." dediler. İkinci vakti olunca, biz iki saf olduk. Müşrikler bizimle kible arasındaydılar. Peygamber (sas) tekbir aldı, biz de aldık. Rukû yaptı, biz de yaptık, sonra secde etti, onunla birlikte birinci safta namaz kılanlar secde

251 Kastallâni, *İrşâdu's-sârî*, II, 406; J. Wensinch, *Some Semitic Rites of Mourning and Religion in Verh. AW. New Series*, Vol., XVIII, No. I, Chas. 2, and 3; *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 497.

252 Müslim, *Sahîh*, II, 212 vd.; Suheyli, *er-Ravdu'l-unf*, II, 182.

253 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 146 vd.

254 İbn Kesir, *Tefsîru İbn Kesir*, I, 259.

etti. Onlar ayağa kalkınca, ikinci saftakiler secde etti. Sonra birinci saftakiler geriye geçti, ikinci saftakiler öne geçerek birinci saftakilerin yerini aldılar. Rasûlullâh (sas) tekbir aldı, biz de tekbir aldık. Rukû yaptı, biz de yaptık. Sonra secde etti, onunla birlikte birinci saftakiler de secde etti. Bu defa ikinci saftakiler ayağa kalktı. İkinci saftakiler de secde edince, hep birlikte oturdular ve Rasûlullâh (sas) ile birlikte selâm verdiler.²⁵⁵

Rivâyete göre, Hz. Peygamber (sas) korku namazını, hicretin altıncı senesinde Rebîu'l-evvel ayından üç gün geçtikten sonra Çarşamba gecesinde İbn Uyeyne Gazvesi'nde kıldırmıştır. Rasûlullâh (sas) Çarşamba günü hareket etmiş, Medine'de yerine İbn Ümmi Mektûm'u bırakmıştır. Zikird denilen yerde bir gün, bir gece kalmıştır. Şu halde ilk korku namazının kılınmasının vakti, hicretin altıncı senesi olmalıdır.²⁵⁶ Yine buna göre korku namazı, Medine'de kılınması emredilen namazlardan biri olmaktadır.

Bu arada korku namazının Usfân Gazvesi'nde nazil olduğu da rivâyet edilmektedir. Bu emir öğle ile ikindi arası inmiştir. Zira müşrikler Müslümanlara saldırmak üzere gizlice karar alıyorlardı. Müslümanlar o anda ikindi namazının vaktindeydiler. Bunun üzerine Peygamber (sas) onlara korku namazı kıldırıldı. Bu namazın Zâtu'r-Rikâ Gazvesi'nde emredildiği de rivâyet olunmaktadır.²⁵⁷

Bir başka rivâyette nakledildiğine göre ise, Halid b. el-Velid, Usfân Gazvesi'nde müşriklerin başında idi. Müşrikler kendi aralarında Müslümanları ansızın mağlup edecekleri bir plan üzerinde toplantı yaptılar. Böylece onlardan habersiz ani bir saldırıda bulunacaklardı. Nitekim onlardan biri: "Onların öyle bir namazları var ki, o ken-

255 Müslim, *Sahih*, II, 314.

256 Makrizi, *İmtâu'l-esmâ'*, I, 262.

257 Makrizi, *İmtâu'l-esmâ'*, I, 188; *Müsnedu Ahmed*, IV, 59 vd.; *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, I, 181; *Şerhu Süneni'n-Nesâi*, III, 177, 186.

dilerine oğullarından ve mallarından daha sevimlidir. Şu halde kararınızı verin ve onlara iyi bir saldırıda bulunun.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) korku namazı kıldırarak için ashâbına ikiye ayrılmasını emretti.²⁵⁸

İbn İshak'ın naklettiği diğer bir rivâyet ise şu şekildedir: Korku namazı, Zâtu'r-Rikâ Gazvesi'nde kılındı. Bu gazve, Benî Nadir Gazvesi'nden sonra meydana gelmiştir. Vâkıdî'ye göre hicretin altıncı senesi Muharrem ayında vaki olmuştur. Bir rivâyette ise korku namazının Batn-ı Nahl'de (veya Nahl) kılındığı belirtilmiştir. Buna göre Hz. Peygamber (sas) Şam'dan gelen Kureyş kervanını karşılamak üzere sefere çıkmıştır. Nitekim Nahl'deyken, o topluluktan bir adam Rasûlullâh'a (sas) suikast düzenlemeye kalktı, ancak gerçekleştiremedi. Bunun üzerine Rasûlullâh (sas) harekete geçilmesini ve silah alınmasını ilân etti. Bu arada namaz için nidâ edildi. Bir grup onları kollarken, diğer gruba namaz kıldırıldı. Kendisine uyanlara iki rekât namaz kıldırıldı. Sonra bunlar topukları üzere geri çekilerek, arkadaşlarının saflarında yerlerini aldılar. Bu defa diğerleri geldi ve Rasûlullâh (sas) onlara iki rekât namaz kıldırıldı. Bu esnada diğerleri onları kolluyordu. Sonra Rasûlullâh (sas) selâm verdi. Böylece Rasûlullâh (sas) dört rekât, diğerleri ise iki rekât kılmış oldular. O esnada Allah Teâlâ namazın kısaltılması emrini indirdi ve mü'minler silahlı olmakla emrolundular.²⁵⁹

Hz. Peygamber (sas)'ın kıldırıldığı korku namazının zamanı hakkında tarihçilerin rivâyetleri farklılık arz etmektedir. Taberî bu farklılığa şu şekilde dikkat çekmiştir: Hz. Peygamber (sas)'ın Batn-ı Nahl'de kıldırıldığı bu namazın keyfiyetine ilişkin rivâyetler birbirinden oldukça farklıdır. Kitabın uzaması endişesiyle bu konuyu burada zikret-

258 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, II, 110 vd.; İbn Kesir, *Tefsir*, I, 548.

259 Taberî, II, 555 vd. (Gazvetu Zâtu'r-Rikâ).

meyi uygun görmedim. İnşallâh bu konuyu *Basîtu'l-kavl fî ahkâmi şerâi'l-İslâm* adlı kitabımızın korku namazına ilişkin bölümünde değerlendireceğiz.²⁶⁰ Yine bu duruma benzer şekilde İbn Kayyım el-Cevziyye de dikkat çekmiş, Zâtu'r-Rikâ Gazvesi'ne ilişkin farklı rivâyetleri tartışmış ve bunlardan bu gazvenin Hendek Savaşı'ndan, hatta Hayber'in fethinden sonra olduğu sonucunu çıkarmıştır. Siyer ve megâzî âlimlerinin kitaplarında hatalı olarak varit olduğu üzere Hendek Savaşı'ndan önce gerçekleşmemiştir. Ayrıca tarihçilerden bir grup Zatu'r-Rikâ Gazvesi'nin, Hendek Savaşı'ndan önce ve sonra olmak üzere iki kez olduğu görüşündedir. İbn Kayyım'a göre bu, onların olayların lafızları ve tarihlerinin farklı olması durumunda, onları tek tek sayma âdetlerinden kaynaklanmıştır. Bunu söyleyen kimsenin dediği doğru olsa da olmasa da, Ufân kıssasında belirtilenlerden ve Hendek Savaşı'ndan sonra olmasından dolayı, Hz. Peygamber (sas)'in korku namazını onlara birinci defada kıldırması mümkün değildir.²⁶¹ Dolayısıyla İbn Kayyım, rivâyetleri değerlendirmesi sonucu korku namazının Hendek Savaşı'ndan, hatta Hayber'in fethinden sonra olduğu sonucuna ulaşmıştır. Nisâ süresinde de korku namazına yer verilmiştir.²⁶²

Yahudi dini de korku anında ibadeti kısaltmayı mübah saymış, korku halinde bulunan bir kimse için ibadet ve âyini kısaltmasına izin vermiştir. Böylece bu ibadet, korku ibadeti ve âyini olmuş olur. Ayrıca Talmud'da buna değinilmiştir.²⁶³

Yağmur Duâsı

Yağmur yağmadığı zaman, kılınan namaza istiskâ (yağmurun yağmasını dileme) namazı denir. Tarihçilerin

260 Taberî, II, 555.

261 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, II, 110.

262 en-Nisâ, 4/100 vd.; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 295 vd.

263 Berkûs, 4/4; Tr. Berachoth, IV, 4.

rivâyetlerine göre, Peygamber (sas) istiskâ namazı kılacağı zaman, musallâya çıkar ve istiskâ namazı kılardı. Bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber (sas)'in ridâsını ters çevirerek giydiği, iki rekât namaz kıldığı, ellerini kaldırarak duâ ettiği, istiskâ dışında bir şey için ellerini kaldırmadığı belirtilmektedir.²⁶⁴

Rivâyetlerde varit olanlara göre, Hz. Peygamber (sas)'in istiskâ namazında ridâsını ters çevirdiğine ilişkin hemen hemen icmâ vardır. Buna göre Rasûlullâh (sas) ridâsının sağını soluna veya solunu sağına, içini dışına veya dışını içine çevirirdi. Ridâsı da siyah bir aba şeklindeydi.²⁶⁵ Rivâyete göre Rasûlullâh (sas) insanlara yağmur duası için çıkılacağı günü önceden belirler ve haber verirdi. Güneş doğunca, tevâzu içinde, başı eğik, huşû ile tevessül ve niyaz edici bir şekilde musallâya çıkardı.²⁶⁶ Sonra onlara istiskâ namazı kıldırırdı, kullarına yağmur yağdırması için kibleye yönelerek, ellerini yukarı kaldırarak Allah'a duâ ve niyazda bulunurdu. Koltuk altlarının beyazlığı görünecek derecede ellerini yukarı kıldırırdı.

Rivâyetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber (sas) istiskâ namazı için belirli bir yer tayin etmemişti. Cuma günü hutbe esnasında minberinde, musallâda, Medîne minberinde yani mescidinin minberinde, Cuma günü dışında bir günde istiskâda bulunmuştur. Bu istiskâlarında namaz kıldığına ilişkin bir rivâyet bulunmamaktadır. Ayrıca mescidde oturarak istiskâda bulunmuş ve ellerini kaldırarak Allah'a duâ etmiştir. Kezâ Zevrâ'ya yakın bir yerde yağlı taşların yanında istiskâda bulunmuştur. Burası Bâbu's-Selâm denilen mescidin kapısının dışında, bir taş atımlık yerdir. Mescidin dışında sağda yer alıyor-

264 Müslim, *Sahih*, 4/24.

265 İbn Kayım, *Zâdu'l-meâd*, I, 126.

266 İbn Kayım, *Zâdu'l-meâd*, I, 126.

du. Yine bazı gazvelerinde de istiskâda bulunmuştur. Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre istiskâ, namaz kılınmadan, sırf duâ şeklinde de olmaktadır.²⁶⁷

Cahiliye halkı da istiskâda bulunmuştur. Yağmur yağmadığı veya yağmurdan mahrum kaldıklarında, sığırları toplar, kuyruklarına ve arkalarına birtakım eşyalar bağlar, onları sarp dağlara sürerler ve orada ateş yakarlardı. Bunun yağmur yağmasının sebeplerinden biri olduğunu iddiâ ederlerdi. Kendilerine yağmur yağdıran bu ateşe “yağmur dileme ateşi” (nâru'l-istimtâr) adını verirlerdi.²⁶⁸

Bu yağmur dileme ateşi, şekil bakımından istiskâ namazından farklı olsa da, yine de her şeye rağmen, inanç ve düşünce bakımından bu da istiskâyâ benzer bir durumdur.

İstiskâda bulunma, aynı şekilde diğer halklarda ve dinlerde de bilinmektedir. İstiskâ ritüeli Yahudilik ve Hıristiyanlıkta da bilinmektedir. Bizanslılar ve Yunanlılar istiskâda bulunmaktaydılar. Bu istiskâ ritüellerinden sonra yağmur yağmazsa, sihir ve büyüye başvurulardı.²⁶⁹

Ay ve Güneş Tutulması Namazı

Hicretin beşinci veya altıncı senesi Cumâdiye'l-âhir ayında, Rasûlullâh (sas) hüsûf (ay tutulması) namazı kıldı.²⁷⁰ Yine kendi döneminde güneş tutulunca, kûsûf (güneş tutulması) namazı da kılmıştır.²⁷¹

Hz. Peygamber (sas)'in zamanında güneş tutulunca, “es-salâtu câmiatun”, “haydın namaza!” diye nidâ edildi. Rasûlullâh (sas) bir rekâtta iki kere rukû yaptı sonra secde

267 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 126.

268 Kalkaşandî, *Subhu'l-aşâ*, I, 409; Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb*, III, 212; Âlûsî, *Bulûğu'l-ereb*, II, 164.

269 J. G. Frazer, *The Golden Bough*, I, 89.

270 Makrizî, *İmtâu'l-esmâ*, I, 194 vd.

271 Müslim, *Sahih*, III, 27 vd.

etti. Tekrar kalktı, bu rekâtta da iki kere rükû yaptı, sonra secde etti.²⁷² Bu hususta başka rivâyetler de mevcuttur.²⁷³

Bir başka rivâyete göre, güneş tutulunca Rasûlullâh (sas) ridâsını çekerek, endişeyle ve hızlıca mescide çıktı. Güneş tutulması gündüzün başındaydı. Bunun üzerine iki rekât namaz kıldı.²⁷⁴ Her rekâtta iki rükû ve iki secde yapıyordu. Böylece iki rekâtı dört rükû ve dört secde ile tamamladı.²⁷⁵ Rekâtların ve secdelerin sayısı hakkında başka rivâyetler de bulunmaktadır.²⁷⁶

Güneşin tutulması, Hz. Peygamber (sas)'in oğlu İbrâhim'in vefât ettiği güne denk gelmiştir. Bunun üzerine insanlar: "Güneş, İbrâhim'in ölümü sebebiyle tutuldu." demişlerdir. Güneş tutulunca Hz. Peygamber (sas) kalktı ve insanlara altı rukûlu, dört secdeli namaz kıldırdı.²⁷⁷ Rivâyet edildiğine göre, Rasûlullâh (sas) namazdan sonra insanlara bir konuşma yaparak şöyle buyurdu: "Şüphesiz güneş ve ay Allah'ın varlığının ve birliğinin alâmetlerindendir. Hiç kimsenin ölümü veya doğması sebebiyle tutulmazlar. Bunu gördüğünüzde, Allah'a duâ edin, tekbir getirin ve tasaddukta bulunun..."²⁷⁸ Ayrıca şöyle buyurduğu da rivâyet edilmiştir: "Bazı kimseler güneş ve ayın tutulmasını, yıldızların doğduğu yerden kaymalarını, yeryüzündeki bazı büyük kimselerin ölümü sebebiyle olduğunu iddiâ ediyorlar. Onların söyledikleri yalandır. Fakat bunlar Allah'ın alâmetlerinden birer alâmettir. Bunlarla kullar ibret alır ve ders çıkarırlar. Allah Teâlâ da, onlardan kim bu olay üzerine kendisine döneceğine ve tövbe edeceğine bakar."²⁷⁹ Do-

272 Müslim *Sahîh*, III, 34.

273 Müslim *Sahîh*, III, 30 vd.; *Müsnedü'l-İmâm Ebî Hanîfe*, s. 84.

274 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 123.

275 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 123.

276 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 124 vd.

277 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 125.

278 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 124.

279 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 124.

layısıyla Hz. Peygamber (sas)'ın bu işaretlerinden “Güneş, İbrâhîm'in ölümü üzerine tutuldu.” diyenlere cevap vardır.

Rasûlullâh (sas) küsûf ve husûf namazlarını Medine'de mescidinde edâ etmiştir. Hz. Peygamber (sas)'ın bu namazları musallâda veya açık bir alanda edâ ettiğine ilişkin hiçbir sıkâ raviden herhangi bir bilgi nakledilmemiştir.

Câmi

Câmi ya da mescid, Müslümanların ibadet ettikleri yerdir. Günümüzde bu lafızdan anladığımız mana budur. Bu da mescidi, Yahudilerin mabedi olan sinagog ile Hıristiyanların mabedi olan kiliseden ayırmak içindir. Mescid ise, namaz kılınan yer olduğundan secdeye binâen mescid olarak isimlendirilmiştir.²⁸⁰

Mescid kelimesini, Benî İrem ve Nebâtîlerin dilinde de görmekteyiz. Bununla ibadet mahalli kastedilir.²⁸¹ Bu arada aynı anlamda, İbrânicede de varit olmuştur.²⁸²

Hicretten önce gizli hareket etmeleri ve Kureys'ten çekinmeleri sebebiyle, Müslümanların belirli bir mescidi mevcut değildi. Peygamber (sas) Ali ve diğerleri ile birlikte namaz kılmak için Mekke'nin dışındaki vadilere gidiyordu. Bu arada evlerinde ve İbnu'l-Erkâm'ın evinde de namaz kılıyorlardı. Rivâyet edildiğine göre, Peygamber (sas) Kâ'be'de de namaz kılmıştır. Yine Ömer b. el-Hattâb da orada namaz kılmıştır. Müslümanların namaz için gidecekleri özel bir binâ Mekke'de ancak fetihten sonra inşa edilmiştir. Böylece Kâbe İslam'da en büyük mescid ve câmi olmuştur.

Kubâ mescidinin İslam'da inşâ edilen ilk mescid olarak kabul edilmesi gerekir. Zira Peygamber (sas) Medine'ye

280 el-İsfehâni, *el-Mufredât*, 223.

281 Cooke, *North Semitic Inscriptions*, s. 238; *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 330.

282 *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 330.

ulaşmadan önce henüz Kubâ'da iken kurulmuştur. O (sas) bu mescidi Kubâ halkı için inşâ ettirmiştir.²⁸³ Kible Kâbe'ye çevrilince Hz. Peygamber (sas) Kubâ mescidine gelmiş ve mescidinin duvarını bugünkü yerine almış ve [yeniden] inşâ etmiştir. Rasûlullâh (sas) ve ashâbı mescidin binâsı için taş taşımıştır. Peygamber (sas) her Cumartesi yürüyerek Kubâ mescidine gelmekteydi. Hz. Ömer ise Pazartesi ve Perşembe günleri gelmekteydi.²⁸⁴ Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen takvâ üzerine kurulmuş olan mescid, bu mesciddir.²⁸⁵

Hz. Peygamber (sas)'ın inşâ ettiği ikinci mescid, Medîne'deki mescididir. Bu mescidi iki yetime âit olan bir arsa üzerine, arsayı satın alarak binâ etmiştir. Yine rivâyete göre mescidin yeri, Neccâroğullarına aitti. Burada hurma ağaçları, harabeler ve cahiliye halkına âit kabirler bulunmaktaydı. Rasûlullâh (sas) hurmaların kesilmesini emretti. Harabeler bozulup tesviye edildi ve kabirler çıkarılıp nakledildi. Peygamber (sas) namaz vakti geldiğinde, koyun yataklarında (ağullarında) bile namaz kılmaktaydı.²⁸⁶

Rasûlullâh (sas) mescidini inşâ ederken ashâbına yardım etti. Onlarla beraber bizzat kendisi de taş taşıdı. Kerpiç yapılmasını emretmişti, bunun üzerine kerpiçler dökülerek hazırlandı. Temel kazılmasını emretti ve temel kazıldı. Yere yaklaşık üç zirâ kadar taştan temel yaptılar ve üzerini kerpiçle binâ ettiler. Mescidin uzunluğu kible duvarından başlayarak geriye kadar yüz zirâ kadardı. Enini de aynı uzunlukta yaptılar. Böylece mescid kare şeklinde oldu. Yüz zirâdan daha az olduğu da rivâyet edilmiştir. Mescidin yapıldığı arsada bataklık vardı. Kurutuncaya kadar çalışıp kapattılar. Mescidin kubesini Beyt-i Makdis'e doğru inşâ

283 Makrizî, *İmtâu'l-esmâ'*, I, 46; Taberî, *Tarih*, II, 383; Suheyli, *er-Ravdu'l-urf*, II, 11.

284 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 244.

285 et-Tevbe, 9/108.

286 Taberî, II, *Tarih*, 396 vd.; Suheyli, *er-Ravdu'l-urf*, II, 13.

edildi. Mescide üç âdet de kapı yaptılar. Sütunları hurma ağacından, tavanı da hurma dallarındandı. Yan tarafına da kerpiçten odacıklar yapıldı. Tavanları hurma ağaçları ve dallarından idi. Binâsı tamamlanınca Peygamber (sas) Âişe ile evlendi.²⁸⁷

Rasûlullâh (sas) taş taşırken şöyle duâ ediyordu: "Ey Allah'ım, asıl hayır âhiret hayrıdır. Ensâr ve muhâcire mağfiret et!" Yine: "Şu yükler, Hayber'in (hurma) yükü değildir. Ey Rabbimiz! Bu daha temiz ve daha hayırlıdır." buyuruyordu.²⁸⁸

Hz. Peygamber (sas) mescidine hurma dallarıyla tavan yaptı, kible duvarını da kerpiçle ördü. Üst üste dizilmiş taşlarla örüldüğü de ifade edilmiştir. Mescidin direk ve sütunları, hurma ağaçlarından ve kütüklerinden yapıldı. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, bunların kurtlanması üzerine, kabukları soyuldu. Hz. Osman halife olunca, mescidi kesme nakışlı taşlarla binâ etti, çatısını sac ağacı kapattı ve kible duvarını taştan inşa etti. Abbâsiler döneminde ise Muhammed b. Ebî Cafer el-Mehdî mescidi yeniden binâ etti, genişletti ve ilavelerde bulundu. Bu hicrî 160 senesine tekâbül etmektedir. el-Me'mûn da hicrî 202 senesinde yeni ilavelerde bulunmuş ve mescidi daha güzel binâ etmiştir.²⁸⁹

Hz. Peygamber (sas)'in, mescidin bitişiğinde dokuz adet evi/odası vardı. Bir kısmı çamurla sıvanmış hurma dallarından, bazı taşlarla örülmüş şekildeydi ve üzerleri hurma dalları ve yaprakları ile kapatılmıştı. Tavanları alçaktı. Odalarında ardıc ağacına bağlanmış kıldan örtüler vardı. Kapılarda demir halkalar bulunmuyor, elle vurularak çalınıyordu. Hz. Peygamber (sas)'in eşleri vefât edince evler ve odalar Abdulmelik zamanında birleştirildi. Bu husus-

287 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 239; Taberî, *Tarih*, II, 397; Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ'*, I, 47 vd.

288 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 240 vd.

289 Suheyli, *er-Ravdu'l-urf*, II, 13.

la ilgili mektubu Medine'ye ulaşınca, adetâ Hz. Peygamber (sas)'ın vefâtı gibi ağlaştılar. Rasûlullâh (sas)'ın yatağı, hurma liflerinden sıkıca dokunmuş hasırdan ibâretti. Emevîler döneminde satıldı ve bir adam dört bin dirheme onu satın aldı.²⁹⁰

Zührî'nin rivâyetine göre, Es'ad b. Zurâre hicretten önce bu ağıl yerini mescid yeri olarak belirleyerek mescid inşâ etmiş ve arkadaşlarına orada namaz kıldırmıştır. Kezâ Hz. Peygamber (sas)'ın gelişinden evvel de onlara burada Cuma namazı kıldırmıştır. Rasûlullâh (sas) Medine'ye gelince belirttiğim üzere bu mescidin değiştirilmesini ve sahiplerine bedelinin verilmesini emretmiştir.²⁹¹ Şayet bu rivâyeti dikkate alırsak, buna göre Peygamberin mescidinin bulunduğu yer, İslam'daki mescid anlamında ilk mescidden ibârettir.

Hz. Peygamber (sas)'ın evi, Mekke'de aynı zamanda O'nun (sas) mescidi konumundaydı. Mekke'de bulunduğu sürece evinde Hatice ve Ali'yle birlikte namaz kılmıştır. Erkâm'ın evi de yine bir mescidi idi. Namaz vakti yaklaşıncaya o anda hazır bulunan az sayıdaki cemâat orada namaz kılardı.

Rasûlullâh (sas)'ın ashâbından evi bulunmayan yoksul kimseler, mescidi bir sığınak ve barınak yeri edinmişlerdi. Orada uyuyorlar ve başka bir sığınakları olmadığı için orada gölgeleniyorlardı. Rasûlullâh (sas) gece olunca akşam yemeği için onları çağırıyor ve ashâbına paylaşıyordu. Bir grup da kendisiyle beraber akşam yemeği yiyordu. İşte bunlar ashâb-ı suffe olarak bilinmektedir. Bunların Medine'de evleri ve aşiretleri yoktu. Rasûlullâh (sas) insanları onlara tasaddukta bulunmaya teşvik etti. Onlar Rasûlullâh (sas)'ın arkasında karınları aç namaz kılıyor-

290 Suheyli, *er-Ravdu'l-ırf*, II, 13 vd.

291 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 239.

lardı. Bazılarının üzerinde çok yoksul olmaları sebebiyle, ridâları da bulunmuyordu.²⁹²

Bir başka mescid ise Mescid-i Dırâr olarak bilinmektedir. Bunu binâ eden, ashâbından on iki kişiydi. Rasûlullâh Tebûk seferine hazırlanırken ona geldiler ve: "Ey Allah'ın Rasûlü! Yağmurlu ve kış geceleri gibi bazı ihtiyaç ve nedenlerden dolayı, biz bir mescid binâ ettik. Bize gelmenizi ve orada bize namaz kıldırmanızı istiyoruz." dediler. Rasûlullâh (sas) da onlara: "Şu an sefere çıkmak üzereyim ve meşgul durumdayım. Şâyet Allah izin verir de dönerssek, o takdirde size gelir ve namaz kıldırırım." buyurdu.²⁹³ Hz. Peygamber (sas) Tebûk seferinden dönünce, kendisine mescidin haberi geldi. Bunun üzerine ashâbından iki kişiye emretti ve onlara: "Halkı zalim şu mescide gidin, o mescidi yıkın ve yakın." buyurdu. O iki kişi gitti ve o mescidi yıkıp yaktılar. Böylece onlar da dağıldılar. Bu mescidin yıkılması hicretin dokuzuncu yılında olmuştur.²⁹⁴

Ayrıca bu mescid hakkında şu âyet-i kerîme de nazil olmuştur:

*Zarar vermek, inkar etmek, müminlerin arasını ayırmak, Allah ve Hz. Peygamberine karşı savaşanlara daha önceden gözcülük yapmak üzere bir mescid kurup: "Biz sadece iyilik yapmak istedik." diye yemin edenlerin yalancı olduklarına şüphesiz ki Allah şahittir.*²⁹⁵

Mescid-i Dırâr'ın yapımında bahsi geçenler ve onların tarafını tutanlar, aralarında Müslümanlara karşı tuzak kurmak için anlaştılar. Onlar sinsice Müslümanların sırlarını araştırıyor, mescidde Müslümanlarla birlikte iken

292 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 255 vd.

293 Taberî, III, 110; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb*, 16/427 vd.; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, II, 222.

294 Taberî, III, 109 vd.; Nuveyrî, *Nihâyetu'l-ereb*, 16/427; Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ'*, I, 480 vd.

295 et-Tevbe, 9/107.

aralarında fısıltıyla konuşuyorlardı. Sahâbeden bir grup onların bu yaptıklarını farkettiler. Bunun üzerine Mescid-i Dırâr'ı binâ etmeye karar verdiler. Amaçları bununla onlardan ayrı olarak hareket etmek ve insanları Peygamber (sas)'e karşı kıskırtmak için kararlar almaktı. Abdullah b. Nebtel, Hz. Peygamber (sas)'in sözünü dinliyor sonra da bunu münâfıklara ulaştırıyordu.²⁹⁶ Bu durum Peygamber (sas)'e ulaştı ve Rahib diye bilinen Ebû Âmir'in onlara: "Siz mescidinizi yapın. Gücünüz yettiğince kuvvet ve silah hazırlayınız. Ben Rum kralı Kayser'in yanına gidiyorum. Rumlardan bir ordu getireceğim. Muhammed ve arkadaşlarını buradan çıkaracağım." dediği haber verildi.²⁹⁷ Hz. Peygamber (sas) onları mescidlerini tamamlamakla başbaşa bıraktı. Sonra kendisine emrolunanı emretti.

Hz. Ebû Bekir halife olunca, Mescid-i Nebevî'de bir değişiklik yapmadı. Hz. Ömer halife olunca, mescidi genişletti. Abbâs b. Abdilmuttalib ile mescidi genişletmek için evini satması konusunda konuştu. Abbâs ise evini Allah için ve Müslümanlar için bağışladı. Ömer de bunu mescide kattı. Hz. Osman halifeliğinde, mescidi taş vs. ile yeniden inşâ etti. Direklerini taştan yaptı ve çatısını sac ağacı kapattı. Mescide eklemelerde bulundu. Ayrıca mescide akık [vadisinden] taş getirtti.

Mescid-i Nebevî'de ilk mahfili yapan kişi Mervan b. Hakem'dir. Mahfili, nakışlı taşlarla yapmıştır. Velid b. Abdülmelik babasından sonra yönetimi üstleninceye kadar her hangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bunun üzerine Medine valisi olan Ömer b. Abdilaziz'e mescidi yıkarak yeniden inşâ etmesini emreden bir mektup yazdı. Bunun için para, mozaik, mermer ayrıca Şam ve Mısır halkından Rûm ve Kıptî seksen usta gönderdi. Böylece Velid b. Abdilmelik mescidi yeniden inşâ etti ve bu işin sorumlusu ve

296 Makrizî, *İmtâu'l-esmâ'*, I, 482.

297 İbn Kayyim, *Zâdu'l-meâd*, III, 10.

harcama yetkilisi olarak Salih b. Keysân'ı tayin etti. Bu ise hicrî 87.yılında gerçekleşmiştir. Ayrıca h. 88 de denilmiştir. el-Mehdî'nin hilâfetine kadar diğer halifelerden hiçbiri si mescidde bir değişiklik yapmamıştır.

Vâkudî ise şöyle demiştir: Halife Mehdi, Abdülmelik b. Şebîb el-Gassânî ve Ömer b. Abdilazîz'in çocuklarından bir kişiyi mescidi yeniden inşâ etmek ve eklemelerde bulunmak için Medîne'ye gönderdi. O esnada Cafer b. Süleyman b. Alî, Medîne valisiydi. O iki kişi mescidin yapım işinde bir yıl kadar çalıştılar ve sonunda ikiyüz zirâ' eklemelerde bulundular. Böylece mescidin uzunluğu üçyüz, eni ikiyüz zirâ' oldu. Alî b. Muhammed el-Medâinî şöyle demiştir: el-Mehdî, Cafer b. Süleyman'ı Mekke, Medîne ve Yemâme'ye vali tayin etti. Mekke mescidi ile Medîne mescidine ilâvelerde bulundu. Medîne mescidinin inşâsı h. 262'de tamamlandı. el-Mehdî h. 260 yılında Medîne'ye geldi²⁹⁸ ve mahfilin sökölmesini ve mescidle birlikte tesviye edilmesini emretti.²⁹⁹

Minber

Rasûlullâh (sas) Cuma günü mescidde hurma kütüğü üzerinde ayakta durarak hutbe irad ederken: "Ayakta durmak bana zorluk vermeye başladı." buyurdu. Bunun üzerine Temîm ed-Dârî: "Suriye'de³⁰⁰ yapıldığını gördüğüm şekilde size bir minber yapabilirim." dedi. Rasûlullâh (sas) Müslümanlarla bu konuda istişârede bulundu, sonunda bir minber yapılmasına karar verdiler. Abbâs b. Abdilmuttalib: "Benim kölem Kilâb bunu en iyi yapan şahıstır." deyince Rasûlullâh (sas): "[Öyleyse] yapmasını emret!" buyurdu. Abbâs da Kilâb'ı ilgin ağacı getirmesi için ormana gönderdi.

298 İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 196.

299 İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 196.

300 Metinde "Şâm" geçmektedir. Ancak klasik kaynaklarımızda geçen "Şam" veya "Biladu's-Şam" hep Suriye anlamında kullanılmıştır. Bu ifade Türkçede Dimeşk anlamında kullanıldığı için yanıltıcı olduğundan Suriye demeyi uygun bulduk. (M. M. Söylemez)

Getirilen ağaçtan iki basamak ve bir oturma yeri bulunan bir minber yaparak getirip bugünkü yerine koydu.³⁰¹

Sa'd es-Sâidi'nin babasından naklettiği bir başka rivâyete göre Hz. Peygamber (sas) Cuma günleri sürekli iki tarafından çatlak bir hurma kütüğüne dayanarak hutbe irad ediyordu. Hz. Peygamber'in Musallâsında da [bir kütük] vardı ve buna dayanarak hutbe irad ediyordu. Ashâbı O'na: "Ey Allah'ın Rasûlü, insanlar oldukça çoğaldı [konuşurken seni göremiyorlar]. Hutbe irad edeceğin vakit, üzerinde ayakta duracağın bir şey edinsen de insanlar seni görseler?" dediler. O da (sas): "Nasıl isterseniz, öyle yapalım." buyurdu. Sehl: "Medîne'de sadece bir tane marangoz vardı. Bu marangozla birlikte [uygun ilgin ağacı bulmak için] Medîne'nin etrafında araştırma yaptık. Sonra [bulduğumuz] ilgin ağacından bu minberi yaptık." demiştir.³⁰² Bu haber senedli olarak şu şekilde de varit olmuştur. "Ormandan [keserek getirdiğimiz] ilgin ağacından Peygamber (sas) için üç basamaklı bir minber yapıldı."³⁰³

Yine varit olduğuna göre Peygamber (sas) bir kadına haber göndererek: "Marangoz olan kölene emret, benim için üzerinde durup insanlara hitap edeceğim tahtadan bir şey yapsın." buyurdu. O da ormandan tedarik edilen ilgin ağacından üç basamaklı bu minberi yaptı.³⁰⁴

Minberin yapılması emri hicretin yedinci veya sekizinci senesinde gerçekleşmiştir. Bir başka rivâyete göre ise hicretin dokuzuncu senesinde meydana gelmiştir.³⁰⁵

301 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 250; Kastallâni, *İrşâdu's-sâri*, I, 403, 442, II, 179 vd., 4/33, Ebû Davûd, *Sûnenu Ebî Davûd*, I, 229; İbn Mâce, *Sûnenu İbn Mâce*, I, 223; Nesâî, *Sunenu'n-Nesâî*, I, 207.

302 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 250 vd. "Sâdır".

303 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 251; İbn Seyyidinnâs, *Uyûnu'l-eser*, I, 239 vd.

304 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 252.

305 Diyârbekri, *Târîhu'l-hamîs*, II, 75; İbnu'l-Esir, *Ûsdu'l-gâbe*, I, 32; es-Semhûdî, s. 112; Hamevî, Yâkût, *el-Buldân*, III, 768; Becker, *Islamstudien*, I, 453.

H. Peygamber (sas)'in minberi İslam'da ilk minber olup üç basamaklıydı. Rivâyete göre, H. Ebûbekir halka hitap ederken ikinci basamakta, H. Ömer birinci basamakta, H. Osman ise orta basamakta durmuştur.³⁰⁶

Minberler daha sonraki dönemlerde daha gelişmiştir. Yapımı ve süslemesi bir sanat dalı haline gelmiş ve basamakları artmıştır. İhtiyaca, mescidin genişliği ve darlığına göre minberin basamaklarının sayısı H. Peygamber (sas)'in minberinin basamak sayısından daha fazla olmuştur.

Minber kelimesinin aslı “نبر” kökü olup yüksek ve durma anlamına gelmektedir. Nöldeke'ye göre bu kelime Habeşçe kökenli olup İslam öncesinde Arapçalaşmıştır.³⁰⁷

Rivâyet edildiğine göre, H. Peygamber (sas)'in minberinin mescidindeki yerinde tutulması genel âdet idi. Bulunduğu yerden dışarı çıkarılmıyordu. Nitekim Peygamber (sas) Bayram hutbesini ayakta durarak veya Bilâl'e dayanarak irâd ediyor, minberinin oraya getirilmesini emretmiyordu. Mervân b. Hakem'e kadar bu durum bu şekilde devam etmiş, o ise minberin çıkarılmasını emretmiştir. Onun bu tavrı ise uygun görülmemiştir.³⁰⁸

Rivâyet olunduğuna göre kerpiç ve çamurdan minberlerin yapılması bilinmiyordu. Bu manada minberi ilk binâ eden, Mervân b. Hakem'in Medine valiliği döneminde Kesir b. es-Salt'tır.

306 *Dictionary of Islam*, s. 349.

307 *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. , 343, F. Schwally, *Zeitschr. D. Deutschen Morgenl. Ges.*, 52, 146., ff. C.H. Becker, *Islamstudien*, I, 451.

308 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 123.

İslam'ın Rükûnları

İslam'ın rükûnlarından biri namazdır. Diğer rükûnları ise Allah'ın varlığına ve birliğine şehâdet ile Hz. Muhammed (sas)'in peygamber olduğuna şehâdet, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan ayında oruç tutmaktır. Nitekim hadîste şöyle varit olmuştur: "İslam beş [esas] üzerine bina edilmiştir:

1. Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik etmek

2. Namaz kılmak

3. Zekât vermek

4. Hacca gitmek

5. Ramazan orucunu tutmaktır."³⁰⁹

Diğer bir hadîste ise şöyle varit olmuştur:

İslam, Allah'a kulluk etmen, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaman, farz olan namazı kılman, farz kılınan zekâtı vermen ve Ramazan orucunu tutmandır.³¹⁰

Zekât

"Zekât" kelimesi, Mekki sûrelerde³¹¹ de zikredilmiştir. Bu sûrelerde tek başına zikredildiği gibi "namaz"dan sonra da zikredilmiştir.³¹² Medeni sûrelerde ise "namaz" kelimesinden sonra yer almıştır.³¹³

309 Müslim, *Sahîh*, I, 30 vd.

310 Müslim, *Sahîh*, I, 29 vd.

311 el-A'râf, 7/106; el-Kehf, 18/81; Meryem, 19/13, 31, 55; el-Enbiyâ, 21/73; el-Mû'mînün, 2III, 4; en-Neml, 27/3; er-Rûm, 30/29; Lokmân, 31, 4; Fussilet, 41, 7.

312 Meryem, 19/31, 55; el-Enbiyâ, 21/73; en-Neml, 27/3; Lokmân, 31/4.

313 el-Bakara, 2/43, 83, 110, 177, 277; en-Nisâ, 4/77, 162; el-Mâide, 5/16, 55; et-Tevbe, 9/5, 11, 18, 71; el-Hacc, 21/41, 78; en-Nûr, 24/37, 59; el-Ahzâb, 33/33; el-Mücâdele, 58/213; el-Beyyine, 98/5; el-Müzzemmil, 73/20. Müzzemmil sûresinin bu âyeti Medeni'dir. Sûre ise Mekki'dir. Bu âyet ile 10. ve 11. âyetler Medeni'dir.

Zekât emri hicretten sonra Medîne'de nazil olmuştur. Âlimler zekâtın nazil olduğu zaman dilimi hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bir kısım âlimlere göre, zekâtın farz kılınması Hz. Peygamber (sas)'ın Medîne'ye gelişinin birinci yılında olmuştur. Diğerlerine göre ise ikinci yılda farz kılınmıştır. Diğer bazılarına göre ise, daha sonra nazil olmuştur.³¹⁴ Taberî'nin belirttiğine göre, fitır sadakasının verilmesi hicretin ikinci yılında olmuştur.³¹⁵ Bazı âlimler zekâtın farz kılınması tarihini araştırmışlar, ancak tam olarak tespit edememişlerdir. Bazıları ise zekâtın ne zaman farz kılındığını tespitinde aciz kaldıklarını belirtmiştir.³¹⁶

Dil bilginlerine göre "zekât" kelimesi, artış ve kâr anlamına gelen "الزكاة" kelimesinden türemiş ve mal sahibinin malından, onu temizlemek için çıkarıp verdiği şeye denilmektedir. Zekât kelimesinin sözlükte temel anlamı, temizlik, artma ve bereket demektir. Zekât bedenler için de bir temizliktir.³¹⁷ Bu kelime, Süryânicedeki "زاکوت" "zâkût" kelimesine tekâbül etmektedir. Aslı ise "دكى" kelimesi olup temizlik ve arınma manasına gelmektedir.³¹⁸ Bununla Yahudilik ve Hıristiyanlıkta, İslam'daki "zekât"ın eş anlamlısı [olan ibadet] kastedilmektedir. Bir başka ifadeyle zekât, zenginlere, mallarından bir kısmını fakirlere vermek suretiyle mallarını temizleme bağlamında farz kılınan bir ibadettir. Dolayısıyla bu hem Tevrât hem de İncil'de emredilmiştir.³¹⁹

Mekki sûrelerde zekâta işaret eden hatta teşvik [eden âyetlerin varlığına] bakarak farz kılındığı güne kadar Allah'a yakınlık [anlamında kullanıldığını] ifade etmemiz mümkündür. Mekke döneminde [zekât] nafile bir amel ola-

314 Taberî, II, 418; *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 654.

315 Taberî, II, 418.

316 Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, I, 50.

317 İbn Manzûr, *Lisânu'-'arab*, XIV, 358; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 212.

318 Yesû'î, *Garâibu'l-luga*, s. 184; *Shorter*, s. 654.

319 Hastings, s. 22.

rak zenginin fakire tasaduk ettiği bir “sadaka”dan ibarettir. “Sadaka” kelimesi, fıkıh kitaplarında “zekât” anlamında,³²⁰ [hatta] onun eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Müslümanlara zekât verdikleri kimselere, [yaptıkları bu hayrı] başa kakmaksızın ve eziyet etmeksizin yerine getirmeleri emredilmiştir. Kezâ kişi, zekât vermesiyle de övünüp iftihar etmemesi gerekmektedir.³²¹

Bu arada “صدقة” “sadaka”, “الصدقات” “sadakalar” ve “صدقاتكم” “sadakalarınız” lafızlarının, yalnız Medenî sûrelerde varit olduğu anlaşılmaktadır.³²² Nitekim âyette şöyle ifade edilmektedir:

*Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslam'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolculuğa mahsustur. Allah pekiyi bilendir, hikmet sahibidir.*³²³

Dolayısıyla zekât âyette belirtilen bu sınıflara sarfedilir.

Yahudilik ve Hristiyanlık da aynı şekilde herhangi bir yaygara, övünme ve başa kakma olmaksızın zekât vermeyi teşvik etmiştir. İbrânicede sadaka kelimesi, “صدقة” (saydaka), “صدقا” (saydâka) ve “صداقه” (saydâka) olarak³²⁴ yerini alırken; Âramîcede ise fakire yapılan iyilik anlamında “zedqto” şeklinde ifade edilmiştir.³²⁵ Yahudi dininde sadaka, ibadet ve oruç gibi dinin diğer rükünlarına tercih edilmiştir.³²⁶ Bu ise zorunlu değil, zenginlerin mallarını helal kılmak ve temizlemek için fakirlere yönelik nafile bir amelden ibaret oluşu nedeniyledir.

320 Mâlik, *el-Muvatta*, Kitâbu'z-zekât, Sadakatu'l-fitr; *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 483, 654.

321 el-Bakara, 2/ 262 vd.

322 *el-Mu'cemu'l-müfehres*, s. 406.

323 et-Tevbe, 9/60.

324 *Shorter Encyclopedia of Islam*, s. 483.

325 Yesû'î, *Garâibu'l-luga*, s. 192.

326 Hastings, s. 23.

Sâmî halklarına göre, zekât ve sadaka dinin temel rükûnlarından ikisidir. Zira bu iki ibadet, inanan kimsenin Rabbine sunduğu birer hediye ve yakınlık mesabesindedir. Yine bu dinlerde zekât ve sadaka, temel rükûnlardan ilki kabul edilmiştir. Çünkü inanan kimse, yanındaki en değerli şey olan malıyla kurbanda bulunmakla [kansız kurban] Rabbinin rızasını ve ona yakın olmayı dilemiş [olur]. Böylece herhangi bir vakit, mâlî bir kurban [kansız kurban] sunmaya eşdeğer bir ibadet yapmış olur.

Oruç

Oruç ise hicretin ikinci senesinde Şaban veya Ramazan ayında farz kılınmıştır. Peygamber (sas) Medine'ye gelince, Yahudilerin Âşûra günü oruç tuttuklarını gördü ve onlara bunun sebebini sordu. Onlar bugünün Allah'ın Fıraun âilesini denizde boğduğu, Musâ ve beraberindekileri kurtardığı gün olduğunu haber verdiler. Peygamber (sas): "Biz Musâ'ya sizden daha yakınız." buyurdu ve oruç tuttu. İnananlara da o gün oruç tutmalarını emretti. Ramazan orucu farz kılınca, aşûre günü orucunu tutmalarını emretmediği gibi nehyetmedi de.³²⁷

Hadis ve tarih kitaplarında varit olduğuna göre, Kureyşliler cahiliye döneminde aşûre günü oruç tutuyordu. Rasûlullâh (sas) da Ramazan orucu farz kılınıncaya kadar, aşûre orucunun tutulmasını emretti. Ramazan orucu farz kılınca Peygamber (sas): "Aşûre günü dileyen oruç tutsun, dileyen tutmasın." buyurdu.³²⁸ Rivâyet olduğuna göre Kureyş bu günü önemli bir gün olarak görerek ta'zimde buluyordu. O günde Kâbe'ye örtüsünü takıyorlardı. Muharrem'in onuncu gün olan o günde oruç tutmak da bu ta'zimin bir mütemmim cüzüydü. Bunu hilâlle tespit ediyorlardı. Peygamber (sas) Medine'ye hicret edince, Yahu-

327 Taberî, II, 418.

328 Müslim, Sıyâm 19.

dilerin bu günü ta'zim ettiklerini ve oruç tuttuklarını gördü. Bunun sebebini sorduğunda: "Bugün Allah'ın Musâ ve kavmini Firavun'dan kurtardığı gündür." diye cevap verdiler.³²⁹

Yine rivâyet edildiğine göre, Rasûlullâh (sas) diğer günlerden farklı olarak aşre günü orucunu [tutmak için] hilâli gözlüyordu. Ramazan orucu farz kılınmadan önce aşre orucunu tutuyordu. Ramazan orucu farz kılınca, "Dileyen aşre orucunu tutsun, dileyen terketsin." buyurdu. Böylece aşre orucu nafile olarak kaldı. Kendisine: "Ey Allah'ın Rasûlü, aşre günü Yahudi ve Hristiyanların kutsal saydığı bir gündür." dediklerinde, Peygamber (sas): "Gelecek sene olduğunda Allah izin verirse Muharrem'in dokuzuncu günü oruç tutarız." buyurdu. Gelecek sene olmadan Rasûlullâh (sas) vefât etti.³³⁰

Ramazan orucunun ne zaman farz olduğu hakkında nakledilenlerler üzerinde yapılan araştırmadan ortaya çıktığına göre, âlimlerin çoğunluğunun görüşüne göre Ramazan orucu hicretin ikinci senesinde farz kılınmıştır. Bu sene,

1. Dinde ilk neshedilen husus olan kiblenin tahvilinin gerçekleştiği senedir.³³¹
2. Haram ayda savaşmanın câiz olduğuna ilişkin vahyin indiği senedir.³³²
3. Kiblenin Beyt-i Makdis'ten Kâbe'ye çevrildiği senedir.³³³
4. Fıtır sadakasının emredildiği senedir,
5. Bayram namazının vacip kılındığı senedir.
6. Bedir zaferinin gerçekleştiği senedir.³³⁴

329 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 164 vd

330 İbn Kayyım, *Zâdu'l-meâd*, I, 164 vd.

331 Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ'*, I, 59.

332 Taberî, II, 415; Makrîzî, *İmtâu'l-esmâ'*, I, 56 vd.

333 Taberî, II, 415 vd.

334 Taberî, II, 418 vd.

7. İslam'da ilk humusun, ilk ganimetin alındığı senedir.
8. İlk ölümlü savaşın yapıldığı ve ilk esir alındığı senedir.³³⁵

Ramazan ayında orucun farz kılınmasıyla, Müslümanlar Yahudilik ve Hristiyanlık ile diğer dinlerden farklı bir oruç tutma biçimi geliştirmişlerdir. Nitekim [ilk kez] İslam [dini] belirli bir ayda [oruç tutmayı] farz kılmıştır. [Oruç tutmanın farz olduğu] ayda Müslümanlar, sabahtan akşama kadar yemek, içmek ve eşlerle birlikte olmaktan uzak duruyorlardı. Yahudilerin [tuttuğu] oruç Müslümanlarınkinden farklıdır. Çünkü Musâ'nın şeriatına göre onlara sadece bir gün oruç [tutmak farzdı].³³⁶ Bununla birlikte Yahudiler değişik münâsebetleri sebep [teşkil ederek] başka günlerde de oruç tutarlardı.³³⁷ Hristiyanlar ise Ahd-i Cedid'de, bireyin yararına olmak üzere [Yahudilerin tuttuğu biçimiyle] orucu kaldırmışlardır.³³⁸ [Nitekim] Hristiyanların [tuttuğu] oruç, Yahudilerinkinden farklıdır. Yahudiler genellikle güneşin batışından bir sonraki gurub vaktine kadar yemek yemiyor, din adamı cübbesi giyiyor, başlarına kül serpiyor, yıkanmıyor, başlarını sabunlamıyor, çığlık atarak yalvarıyor ve ağlıyorlardı.³³⁹ [Bunların hiç birinin Hristiyanlıkta olmadığı bilinmektedir].

Hac

Hac ibadeti ise hicretin altıncı yılında farz kılınmıştır. Yedinci, sekizinci vs. yıllarda farz kılındığı da rivâyet edilmiştir.³⁴⁰

335 Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, II, 85.

336 Lavton, el-Ishâh 16, âyet 29.

337 *Kâmusu'l-Kitâbi'l-Mukaddes*, II, 32. Meselâ Kudûs'ün kuşatılması, Armiyâ, 203, âyet 41; Buhtunassar'ın heykeli yakması, 2. Krallar, el-Ishâh, âyet 25.

338 *Kâmusu'l-Kitâbi'l-Mukaddes*, II, 32.

339 Yeşeya 22, âyet 11; *Kâmusu'l-Kitâbi'l-Mukaddes*, II, 32.

340 Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, I, 254.

“Hac” kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de sadece Medenî sûrelerde³⁴¹ geçtiği anlaşılmaktadır. Özellikle de nazıl oluş itibarıyla, geç inen Medenî sûrelerde geçmektedir. Bütün bu âyetler, Hz. Peygamber (sas)'ın peygamberliği döneminde Mekkelilere hacda iştirak etmediğini göstermektedir. Zira onların hacları, putperestlerin [icra ettikleri] bir hacdan farklı değildi. Medine'de iken kendisi ile Kureyş arasında husûmetin bulunmasından dolayı Hz. Peygamber (sas), Mekke'ye hac için gitmesi mümkün olmadı. Onlara galip gelmesi suretiyle aralarındaki husumeti sona erince, hac yapmasına izin verildi.

Bazı rivâyetlerde varit olduğuna göre, Peygamber (sas) hicretten önce iki, hicretten sonra bir hac yapmıştır. Ancak âlimlerin ekseriyeti, hicretten önce hac yaptığını belirtmemektedir. Aksine O'nun (sas) haccı, Kureyş'e galip gelmesinden sonra [yaptığı] o bilinen, [hatta] meşhur hacdır. Dolayısıyla âlimler, Hz. Peygamber (sas)'ın hicretten önce hac yaptığını ilişkin rivâyetlere şüpheyile bakmışlardır.³⁴²

Buraya kadar sunulanlardan anlaşıldığına göre, İslam'ın rükünlarından ilk iki rükün, şehâdetdir. Sonra namaz gelmektedir ki hicretten önce Mekke'de iki rekât olarak farz kılınmıştır. Diğer rükünlar ise zekât, oruç ve hacdir. Bunlar ise Medine'de farz kılınmıştır.

Kısacası Medine dönemi İslam'da teşrî (yasama) dönemi olarak kendini göstermektedir. Bu dönemde teşrî ile ilgili hükümler konulmuş, ümmet teşekkül etmiş ve vahyin nüzulü sona ermiştir. Bu bakımdan bu dönem, İslam tarihinin en önemli dönemlerinden birini teşkil etmektedir.

341 *el-Mu'cemu'l-mufehres li-elfâz'l-Kur'ân'l-Kerim*, s. 193 vd.

342 İbn Kayyim, *Zâdu'l-meâd*, I, 175 vd.

DİZİN

A

- Abdu'l-Kays Kabilesi 86
Abduddâr oğulları 87
Abdullah b. Mes'ûd 76, 77
Abdullah b. Zeyd 54
Abdullah b. Zeyd el-Hazrecî 53
Abdulfelik b. Şebîb el-Gassânî
112
Abdurrahman b. Ka'b b. Mâlik
86
Ahura Mazdâ 25
Hz. Âişe 40, 60, 63
Alî b. Muhammed el-Medâinî
112
Hz. Ali 23, 28, 78, 109
Ammâr b. Yâsir 55
Ârâmice 16
Arapça 16
Araplar 58
Ârî 30

B

- Bahreyn 86
Bedir Savaşı 70
Benî Beyâza 86
Benî İrem 106
Benî Mustalîk 63
Benî Sâlim b. Avf 85
Benî Sâlim b. Avf Kabilesi 89
Benî Sâlim Mescidi 91
Benî Seleme Mescidi 70

- Berâ b. Ma'rûr 66
Beşîr b. el-Berâ b. Ma'rûr 70
Beydâ 63
Beyt-î Makdis 65, 66, 67, 69,
70, 71, 72

- Bilâl 55
Bizanslılar 104

C

- Câbir b. Abdillâh 99
Cafer b. Süleyman b. Ali 112

D

- Dihye b. Halife 88

E

- Ebû Cehl b. Hışâm 36
Ebû Davud 92
Ebû Dücâne 84
Ebû Eyyûb 84
Ebû Hureyre 75
Ebû Mahzûre Semure b. Muir
55
Ebû Talha 84
Ebû Tâlib 36
Ebû Ubeyde 84
Ebû Umâme Es'ad b. Zurâre
86
Ebû Ūmâme 85
Hz. Ebûbekir 114
Ehl-i Kitâb 16

el-Berrâ b. Âzîb 48

Es'ad b. Zurâre 85, 86, 88, 109

G

Gülsüm b. el-Hidm 97

H

Haceru'l-Esved 66

Halid b. el-Velid 100

Halife Mehdi 112

Hamza b. Abdilmuttalib 79

Hasen-i Basri 68

Hatice 28, 109

Hayber 102, 108

Hendek Savaşı 102

Hıristiyan 18

Hira Mağarası 43

İ

İbn Abbas 67

İbn Cüreyc 73, 87

İbn Hacer el-Heytemi 35, 45

İbn Hazm 60

İbn Hişâm 54

İbn Kayyım el-Cevziyye 63, 91

İbn Ömer 21

İbn Sa'd 54, 86, 87

İbn Şihâb 92

İbn Teymiyye 98

İbn Ümmi Mektûm 100

İbnu'l-Erkâm 106

İbrâhîm 74

İbrânice 16, 24

İkrime 68

K

Kâbe 19, 20, 43, 52, 56

Kahire Arap Dili Akademisi 10

Kureyş 23, 43, 51, 101, 106, 118

Kureyş kabilesi 20, 21, 22

M

Mecûsi 63

Medeni 60

Medine 13, 27, 32, 41, 45, 48,
50, 51, 56, 62, 66, 67,
71, 72, 78, 80, 87, 88,
89, 93, 96, 100, 109,
112, 113, 121

Mekke 32, 36, 41, 43, 51, 60,
65, 70, 74, 77, 78, 109,
112, 116, 121

Mescid-i Dirâr 110

Mescid-i Haram 65

Mescid-i Nebevi 56

Mısır 9, 111

Muâviye 95

Muâz b. Cebel 84

Muhammed b. Ebî Cafer el-
Mehdi 108

Muhammed b. Sa'd 52

Mukâtil b. Süleyman 43

Mus'ab b. Umeyr 86, 87

Musâ (as) 12, 118, 120

Müreysi gazvesi 63

Müzeni 44

N

Nafi 34

Nâfi' b. Cübeyr b. Mut'im 33

Necâsi 94

O-Ö

Hız. Osman 114
 Ömer b. Abdilaziz 111, 112
 Hız. Ömer 54, 61, 80, 106, 114

R

Rânünâ 85

S-Ş

Sa'd b. Ebî Vakkâs 81, 82
 Sa'd b. Hayseme 87
 Sa'd el-Karaz 55
 Salih b. Keysân 112
 Sâmî 30
 Sâmîler 58
 Süddî 72
 Süheyl b. Beyzâ 84, 96
 Şam 88, 111

T

Talmud 102
 Temîm ed-Dârî 112
 Tevrât 16, 24, 31

U-Ü

Ubâde b. es-Sâmî 75
 Ubey b. Ka'b 84
 Usfân 102
 Usfân Gazvesi 100
 Ümmü Beşîr 70
 Ümmü Beşîr b. el-Berâ b.
 Ma'rûr 70

V

Vâil ve Vâkîf 86

Y

Yahudi 18
 Yunanlılar 104

Z

Zâtu'l-Ceyş 63
 Zâtu'r-Rikâ 100, 101
 Zatu'r-Rikâ Gazvesi 102
 Zervâ 56
 Zevrâ 103
 Zeyd 53
 Zeyd b. Erkâm 76
 Zeyd b. Hârîse 23, 79
 Zeyd b. Sâbit 49
 Zübeyr b. el-Avvâm 93, 94
 Zühri 109

Cevâd ALÎ

Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi

Bir Müslümana, "Namaz veya ibadet nasıl farz kılındı?" diye sorulsa, genellikle bu sorunun cevabı "Bilmiyorum, Allah onu bize farz kıldı, o kadar." şeklinde olur. Bu soru bir Yahudi veya Hristiyan sorulsa, onun cevabı da benzer şekilde olur. Genellikle insan herhangi bir araştırma ve sorma ihtiyacı duymaksızın birtakım âyin ve ritüellerde bulunur. Gerçekte o, atalarını birtakım ibadet ve ritüelleri yerine getirirken görmüş, onların ibadet ve ritüeli gibi kendisi de ibadet ve ritüelde bulunmuş, sonuçta bunları atalarından almış ve öğrenmiştir.

Bu çalışmada İslam'ın temel rükûnlarından olan namaz ibadetinin menşei hakkında okuyucunun bilgi sahibi olması amacıyla, namazın ne zaman farz kılındığı ve nasıl geliştiğini açıklayarak İslam'da namazın tarihine ilişkin bir araştırma sunmaya çalıştım. Bu arada gücüm ölçüsünde, namaz ibadetini, okuyucunun Yahudilik ve Hristiyanlıkta mevcut, benzer ibadet ve ritüeller hakkında da bilgi sahibi olması için, söz konusu iki dinin ibadetlerini karşılaştırmaya çalıştım.

